

BƏHRAM MANSUROV

XATIRƏLƏR

BƏHRAM MANSUROV

XATİRƏLƏR

BAKI – 2003

Tərtibçilər:

Münəvvər Mansurova
Eldar Mansurov

Mansurov Bəhram

Xatirələr. B., 2003. ...s

Görkəmli tarzən, Azərbaycan Respublikasının xalq artisti Bəhram Mansurovun «Xatirələr» kitabında onun uzun illər birgə çalışdığı sənətkarlarla, milli musiqimizin keçmişi, bu günü ilə, muğamlarımızla bağlı xatirə-söhbətləri toplanmışdır. Kitabdakı nadir fotosəkillər xatirələri daha da canlandırır.

ISBN 5-86-874-046-7

“EQ” nəşriyyatı, 2006
© ELDAR MANSUROV

ÖN SÖZ

Ona həmişə oğul gözü ilə baxmışam. O mənimçün həmişə ata olub. Kəlmənin böyük anlamında ATA... O biri övladları üçün də.

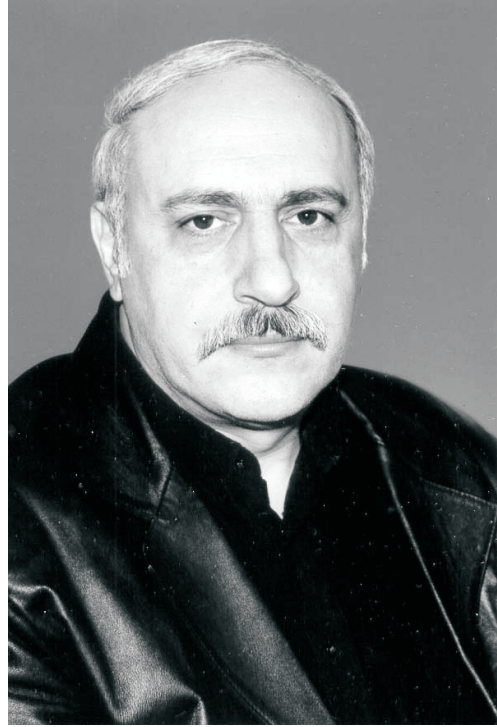
Söhbət etmişik, məsləhət almışam, müğamı öyrənmişəm, səfərlərə yola salmışam, qarşılamışam... Adi insanlar, adi ailələr kimi.

Atam olub... və ata kimi onunla qürurlanmışam.

Amma xatirələrəni oxuyandan sonra gördüm ki, o, təkəcə bizim ailənin böyüyü, qayğıkeş həyat yoldaşı, mehriban ata deyil, həm də xalqının övladı, millətinin sənətkarıdır. Həyatda olmasa da, onun haqqında indiki zamanda danışiram. Çünki bütün ömrünü sənətə, gənc nəslin tərbiyəsinə, axtarışa, yeniliyə sərf edən, çalgısı dünyanı dolaşan bir insan ölmür.

Musiqini az-çox bilirəm və görürəm ki, Azərbaycan muğam sənətinin, tar ifaçılığının inkişafında Bəhram Mansurovun xidmətləri böyükdür.

Hüseynqulu Sarabski – Arif Babayev, Xan Şuşinski – Alim Qasımov, Yavər Kələntərli – Rübabə Muradova... Bu sənətkarlar arasındakı vaxt məfhumuna diqqət yetirirəm. Atam onların hamısı ilə işləyib. Kimisi ilə birlikdə çalışıb, kimisinin müəllimi olub. Onun çiyin-çiyinə işlədiyi böyük sənətkarların sayını dəqiqləşdirmək isə çox çətindir.

Onun haqqında söz deməyən az adam tapılar. Amma onu yaxından tanımayanlar, onunla maraqlananlar üçün bu xatirə kitabından gözəl hədiyyə nə ola bilər ki? Bəhram Mansurovun öz dilindən demək olar bütün həyatı (əslində bu həyat elə yaradıcılıq idi) danışılır.

Kitabda onun dilini də saxlamağa çalışmışıq. Görəcəyiniz şəkillər onun həyatının müxtəlif anlarını əks etdirir.

Kitabın araya çıxmasında zəhmət çəkmiş bütün dostlara təşəkkür edirəm.

Sizi ustad bir tarzənin həyatı, keçdiyi acılı-şirinli günləri, muğam ömrü ilə baş-başa buraxıram.

Bu kitab, Bəhram Mansurov sənətini sevənlər, unutmayanlar və unudanlar üçün bir yaddaş, mənim sə oğulluq borcumdur.

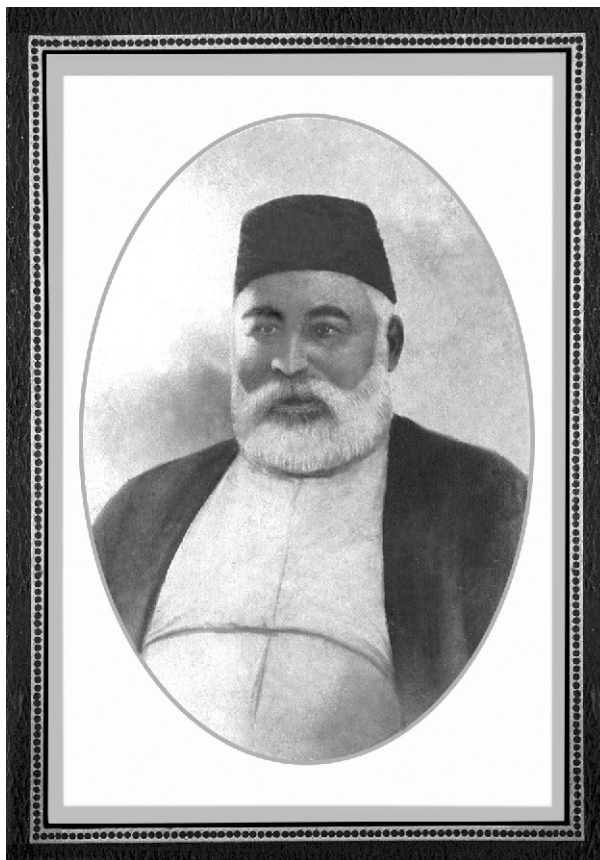
Eldar Mansurov

...Hərdən yolumu içərişəhərdən salıram, onu başdan-başa gəzirəm. Yadıma uşaqlığım, gəncliyim düşür. Burda hər daş, hər bina doğmadır, əzizdir. Babamın, atamın, əmimin evlərinə baş çəkirəm. Təkcə bina qalıb, o kişilər yoxdur.

Mən 1911-ci il fevral ayının 12-də Bakıda, içərişəhərdə anadan olmuşam. Bizim nəsil musiqiçilər nəslə olub. Babam Məşədi Məlik Ağa Salah oğlu Mansurov (1845-1909) dövrünün açıqfikirli şəxslərindən biri, həm də bilikli musiqişünas, mahir çalğıçı idi. Məşədi Məlik Bakının içərişəhər hissəsində yaşayırdı. Evimizin pəncərələrindən hər axşamçağı muğamların və xalq mahnılarının ecəzkar, həzin melodiyları dalğa-dalğa axıb bütün küçəyə yayılırdı. Qonşuluqda yaşayan molla qəzəblə lənət yağdırardı: «Allah sizə qənim olsun, bu evdə şeytanlar yuva salıb» deyərdi. Lakin qonşular mollanın bu lənətlərinə gülərdilər. Köhnə Bakıda hamı yaxşı bilirdi ki, Məşədi Məlikin evində axşamlar musiqi məclisləri olur. Təkcə Abşerondan yox, Azərbaycanın bütün rayonlarından gəlmiş muğam biliciləri, musiqiçilər, xanəndələr bura toplaşardı. Bu məclislərdən nəinki görkəmli musiqiçilər faydalanmış, həm də Seyid Əzim Şirvani, Xurşudbanu Natəvan, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev kimi məşhur şair və ədiblərimiz onunla yaxın əlaqədə olmuş, məclisin fəaliyyətinə yüksək qiymət vermiş, onun şənində şerlər yazmışlar.

Babamın təşkil etdiyi məclislərdə Mirzə Sadiq, Seyid Mirbabayev, Hacı Hüsü, Mirzə Fərəc, Məşədi İsi, Ala Palaz oğlu Molla Rza, Lazar Ter-Vartanesov, Ağə Kərim Salik, Bəylər, Əli Zühab, şamaxılı Mirzə Məmməd həsən, içərişəhərli Baladadaş, Əbdülbağı Bülbülcan, Seyid Şuşinski, İslam Abdullayev, kamançaçalan Mirzə Səttar kimi adları dillər əzbəri olmuş musiqi xadimləri iştirak edərdilər.

Məşədi Məlik körpülərdə, vağzalda adam qoyar və tapşırırmış: «Elə ki, gördünüz bir adam əlində musiqi aləti gəlir, onu gətirin evə». Onlar da Məşədi Məlikin istəyini

Məşədi Məlik bəy Mansurov
(1845-1909)

yerinə yetirərmişlər. Musiqiçi kasıb olanda onu geyindirib-keçindirir, yedirib-
içirdir, çalıb-oxutdurur, ona qulaq asandan sonra ədəb-ərkanla yola salırmışlar.

Bakıda nə qədər musiqiçi vardı, hamısı bizim evdə olmuşdu. Mən onların
çoxunu görmüşəm, Əbdülbağı var idi, ona Bülbülcan deyirdilər. Qoca kişi idi. Qız
Qalasının yanında birmərtəbəli evləri vardı, qızı Əzizə xanım, nəvəsi Sona
xanımla (Sona Hacıyeva) orda olurdu. Biz də qonşuluqda, Qız Qalasının yanındakı
üçmərtəbəli evdə yaşayırdıq. Atam hərdən mənə deyirdi ki, «get, Əbdülbağı kişini
çağır, gəlsin bizə». Gəlirdi, əyləşirdi, əntiqə oxuyurdu, zəngulələr vururdu, indi də
qulağımdadır. Sonralar Cabbar əmi ilə yoldaş olanda deyərdim ki, mən
Bülbülcanın zəngulə vurmağını eşitmişəm. Cabbar əmi deyərdi: «O, başqa aləm
idi, mən zəngulə vurmağı Əbdülbağıdan öyrənmişəm. Bülbülcan yaxşı «hissar-
müxalif» oxuyurdu».

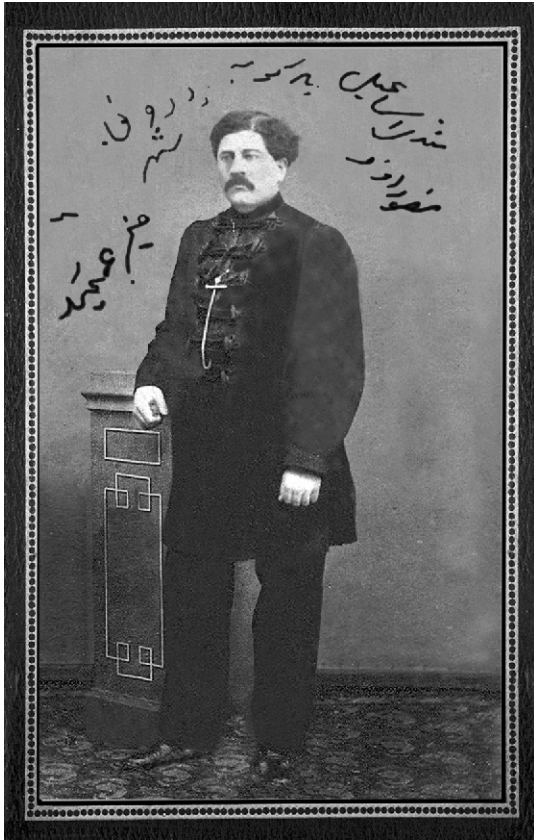

Bülbülcan öz dəstəsi ilə

Əslində musiqiçi olan babam, Ərdəbilli Mirzə Səttardan kamança, tar, qoltuq
sazı, qaval və yeddi dilli balaca qarmon çalmağı öyrənmişdi. Mirzə Səttar on iki ilə
kimi bizim evdə yaşadı. Ailəmizdə musiqi ilə maraqlanmayan, musiqi alətlərinə
həvəs göstərməyən yox idi.

Babamın böyük qardaşı Məşədi İsmayıl Mansurov (1842-1885) da evində
həmişə maaşla sazəndə və xanəndə saxlayardı.

Evimizdə bir növ ailə ansamblı yaranmışdı. Babam Məşədi Məlik kamança,
arvadı Soltanbəyim dəf, oğlu Süleyman tar çalardı. Atası, sonbeşiyi Mansuru da
tezliklə bu ansamblı cəlb etdi. O, cürə sazı ilə bu sazəndə dəstəsinə qoşulmuşdu.

Məşədi İsmayıl bəy Mansurov
(1842-1889)

Gənc Mansur sazda ilk dəfə «Kəsmə şikəstə» çaldı. Az sonra o, meylini tara saldı. Tezliklə «Rast», «Şur» kimi mürəkkəb muğamları ifa etməyə başladı.

Günlərin bir günü babama xəbər verirlər ki, Bakıya Şuşadan tarzən gəlib, Lazar Ter-Vartanesov. Babam, atam Məşədi Süleymanı «Təbriz» mehmanxanasına göndərir ki, tarzəni evinə dəvət etsin. Axşam tarzən, Məşədi Məlikin evində qonaq olur və «Mahur-Hindi»ni çox gözəl çalır. Müğamın çətin şöbəsi «Ərak»a keçəndə Məşədi Məlik «bu barmaqlar Sadıqındır, afərin!» deyir. Sonra tarzən Sadıqcanı təqlid etməyə başlayır. Babam qonağına deyir: «Sadıqı təkrar etmək özü də böyük xoşbəxtlik, ustalıqdır. Bizim məclisi unutma. Qapımız həmişə üzünə açıqdır».

Bu məclislərdə əsas musiqi tarixinə, bir də muğamların tamam-dəstgah və düzgün oxunmasına fikir verirdilər.

Muğamın şöbələri, guşələri haqda mübahisələr olanda Məşədi Məlikə və onun bibisi oğlu Ağa Kərim Salikə müraciət edirdilər.

Bu məclislər 19-cu əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda bir növ «xalq konservatoriyası» rolunu oynamışdır. Təsadüfi deyil ki, Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev kimi sənətkarlar yaradıcılıqlarının ilk illərində bu məclislərin iştirakçılarından olmuşlar.

Şirin avazlı, xoşsəsli tar evimizdə əldən-ələ gəzərdi. Atam və əmim Mirzə Mansur bu çalğı alətini çox gözəl

A.Xıdırov, L.Ter-Vartanesov, Məşədi Süleyman Mansurov.
Bakı məclislərində (1908)

dilləndirərdilər. Atamın ən çox pərəstiş etdiyi tarzən Sadıqcan idi.

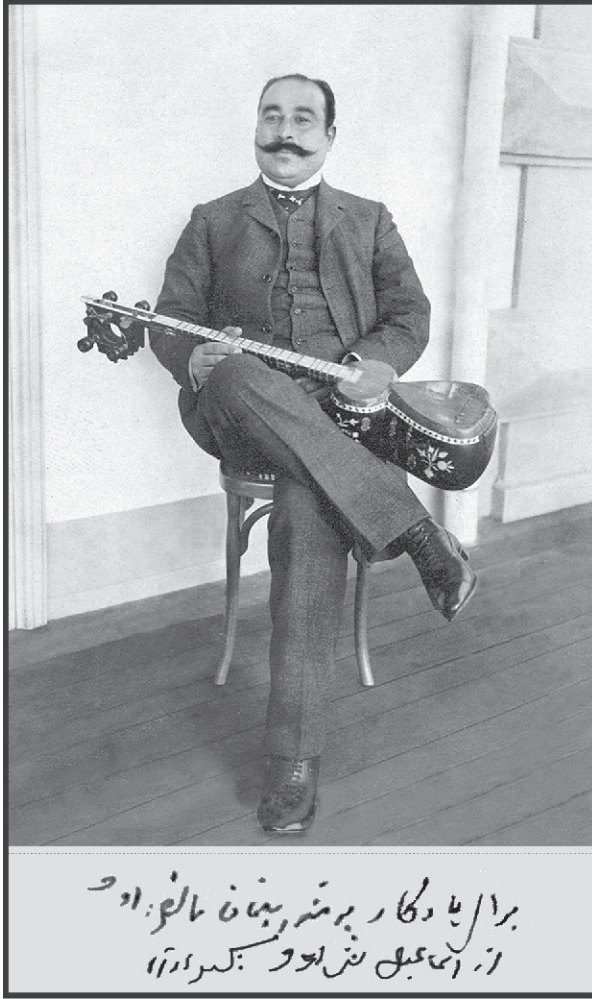
Atam Məşədi Süleyman Mansurov (1872-1955) danışardı ki, o, Sadıqcanı ilk dəfə Tiflis şəhərində görüb, onun ifaçılıq sənətini çox bəyənib. Atam Bakıya qayıdandan sonra Sadıqcanı babam Məlikə çox tərifləyir. Elə olur ki, Sadıqcan öz dəstəsilə Bakıya gəlir və keçmiş Tağıyev teatrının binasında (indiki Musiqili Komediya Teatrı - red.) konsert verirlər. Konsertdə Sadıq Əsəd oğlu öz dəstəsilə - tar, kamança, qoşa dumbul, yeddi dilli qarmon («zü» verirdi), bir də xanəndə çıxış edirlər. Atam evə gedəndən sonra babam Məşədi Məlikə konsertdəki təəssüratını danışır. Sadıqı tərif edərək deyir ki: «Çox gözəl çalandır, özünə də tar çox yaraşır». Babam deyir ki: «Süleyman, konsertə bilet al, mən də gedim baxım». Babam konsertin bütün nömrələrinə axıra qədər qulaq asır. Evə gəlib deyir ki: «Süleyman, sən ki, onu bu qədər tərif edirdin, azdır. O çox gözəl tar çalandır. Başqalarına bənzəmir. O, əsl Mirzə Sadıqdır. Get onun vədəsinə al, öz dəstəsi ilə sabah mənim qonağımdır». Atam Mirzə Sadıqın yanına gedir. O, babamın dəvətini qəbul edir. O vaxtdan etibarən həmişə babamın əziz qonağı olur.

Bakıda Sadıqcana Mirzə Sadıq adını babam verib. Hörmət əlaməti və sənətinə yüksək qiymət əlaməti olaraq babam onu Mirzə Sadıq çağırırdı.

Atam danışardı ki, Mirzə Sadıq tarı çox vaxt mizrabsız çaldığı üçün, tarın çanağını çənəsinin altına qoyardı, sol əlini, rahat olsun deyə, lap yuxarı tutardı. O, barmaqlarının ucunu piyləyər, şama tutar, sonra isə şala sürtdə ki, bərkisin. Odu ki, onun barmaqlarının ucu bərk olardı və tarı mizrabsız çalanda da elə bilərdin mizrabla çalır. Bəzən də o, tarı boynunun arxasına qoyub çalır. O bağçada və ya bağda çalanda tarının səsinə bülüllər yığılarmış. Atam deyirdi ki, bəzən Bakıdakı musiqi məclislərində Mirzə Sadıqdan bir muğam çalmağı xahiş edirdilər ki, qulaq assınlar. O, zarafatla deyirdi: «Süleymanın yanında çalmıram, mən nə

Məşədi Süleyman bəy Mansurov
(1872-1955)

Məşədi Süleyman bəy Mansurov
(1906)

çalıramsa, o saat o da mənim çalğımı çalır».

1918-ci ildə atam Şuşaya gedir. Orada bizim ailə dostumuz Abbasqulubəy Zöhrabbəyov vardı, atam gedir onlara baş çəkir. O vaxt Şuşada hakim Kərimbəy Mehmandarov xəbər tutur ki, Süleyman Mansurov Bakıdan Şuşaya gəlib. O saat Abbasqulubəy xəbər göndərir ki, sabah Süleymanı gətir gəl, mənə qonaqsız.

Sabahı gəlirlər Kərimbəygilə. Atam görür ki, burda on beş nəfərə yaxın qonaq da var. Demə, atamın Bakıdan gəlməsi münasibətilə Kərimbəy bura seçmə qonaqlar çağırıbmış. Söhbətdən sonra Kərimbəy deyir: «Süleyman, səndən bir xahişim var. Deyirlər sən Sadıqcanın çalğısını çalırsan, bir muğam çalaydın. Sadıqcanı yad edərdik». Atam «Rast» dəstgahını çalır. Kərimbəy durub atamı öpüb deyir: «Sağ ol, Süleyman, indi bildim ki, Sadıq ölməyib, diridir, çünki çalğısı yaşayır».

Atam bir də danışdı ki, Şəmsi Əsədullayevin oğlu Mirzənin toyu idi. Mirzə Sadıq öz dəstəsi ilə Tiflisdən 500 manat qızıl pula Bakıya iki günlük toy məclisinə dəvət eləmişdilər. Həmin toyda mən bəyin sağdışı idim. Mirzə Sadıq, Əbdülbağ və çalanlar başladılar «Hümayun» çalib-oxumağa. Mən oturub qulaq asırdım. Gördüm ki, hamı çalır, oxuyan da oxuyur, amma səs bir dənə gəlir, ayaq verəndə məlum oldu ki, bunlar hamısı çox dəqiq bir yerdə çalib-oxuyurlarmış. Mən dayana bilmədim, ağladım. Toy yiyəsi gəlib: «Süleyman, nə üçün ağlayırsan, bu ki toydur?» - dedi. Dedim: «Əmi, sən bilmirsən onlar nə çalib-oxuyurlar». O soruşdu: «İndi de görüm mən nə etməliyəm?» Dedim: «Hərəsinə bir dənə brilyant üzük bağışla», Dedi: «Bu saat». Bağışladı da. Sonra toyun bəyi olan Mirzəyə dedim ki, «Barmağındakı üzüyü göndər Mirzə Sadıqcançün, o hünərdə çalan nə olub, nə də olacaqdır». Mirzə də sözsüz öz barmağından üzüyü çıxarıb Sadığa bağışladı.

Atam deyərki, bir gün Sadıqcan oğlu Əsədullanın toyunu edirdi. Məclisdə Hacı Hüsə Sadıqcanın müşayəti ilə «Hümayun», Məşədi İsi Bala oğlu Qrikorun

müşayiəti ilə «Orta Mahur», Məmməd Keçəçi oğlu Lazar Ter-Vartanesovun müşayəti ilə «Bayatı-Qacar», bakılı xanəndə Ağasəid oğlu Ağabala mənim müşayiətim ilə «Zabul» muğamını oxudu.

Dəstgah muğamlarda nə qədər rənglər çalınırsa, onların əksəriyyəti Mirzə Sadiğin yaradıcılığıdır. Qədim oyun havalarından «Turacı», «Ceyranı», «Uzundərə», «Tərəkəmə», «Vağzalı» - bunlar da Mirzə Sadiğındır.

Tar əvvəllər beş simdən ibarət idi. Sadıq tarda böyük dəyişikliklər etmişdi. O, tarın qolunda bağlanan pərdələrə bir dənə də pərdə əlavə edib ki, «Zabul» muğamı çalınanda «mayə»də düz gəlsin. Bu pərdə tarın kəlləsindən aşağı - lap birinci pərdədir. Sonra da tara iki cingənə əlavə edib ki, ona da müasir dildə «oktava» deyilir. Hal-hazırdakı bizim əlimizdəki tar bir orkestr kimi səs verir. Bu tar Mirzə Sadiğin adı ilə bağlıdır.

Babam Məşədi Məlik rəhmətə gedəndən sonra atam evimizdə olan böyük bir ənənəni saxladı. Bakı musiqi məclisi yenə fəaliyyətdə idi. Bu məclis əvvəlki kimi yenə də bütün musiqiçilərin üzünə açıq idi.

Buzovnalı Məşədi Azər atam və əmimlə yaxından dostluq etmiş, musiqi məclislərinin fəal iştirakçılarından biri olmuşdur. Məşədi Azər atamla əminin tarda ifa etdiyi müxtəlif muğamları dinləməklə bərabər ara-sıra özünün yeni yazdığı şer və qəzəlləri oxumaqla məclisdəkiləri heyran edərdi.

Bu məclisə gələn xanəndələr arasında içərişəhərli Baladadaş xüsusilə

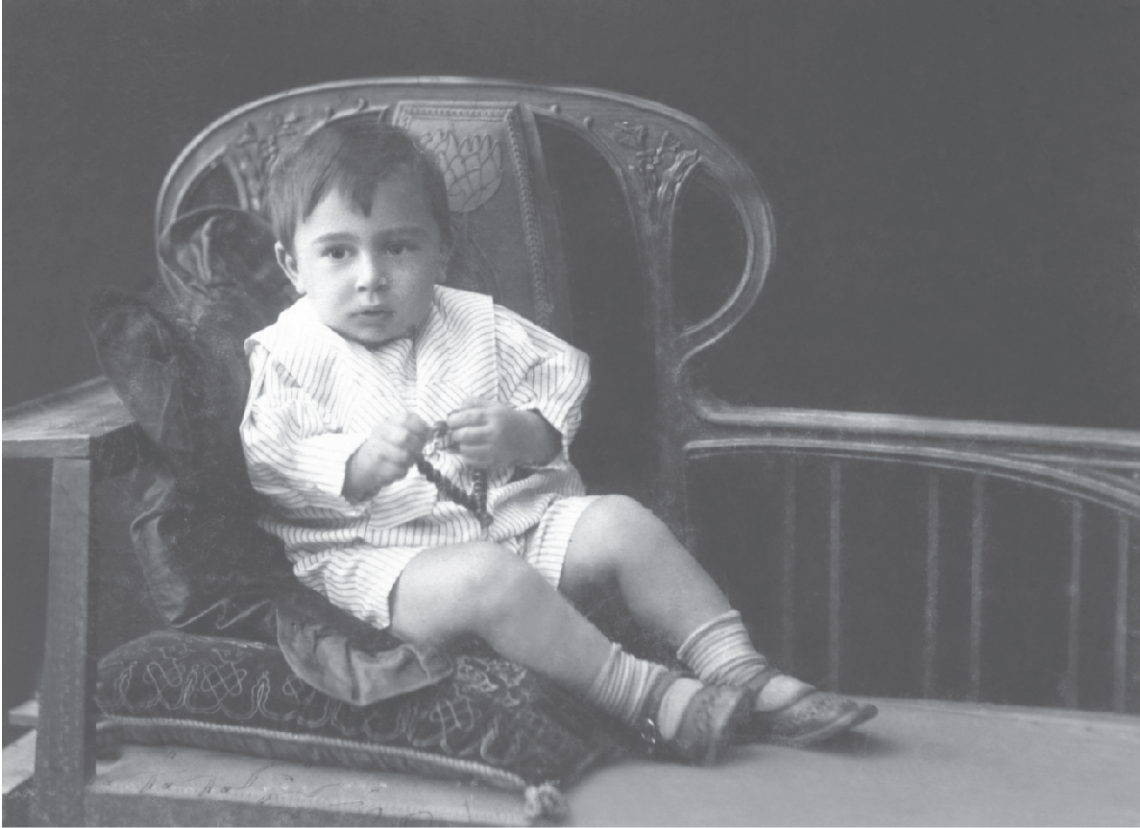

Məşədi Süleyman bəy Mansurov və Hüseyn bəy Xanlarov.
Avstriya, Vyana. (1910)

məşhur idi. O, «Bayatı-Qacar» muğamının ən gözəl ifaçılarından sayılırdı.

Hələ kiçik yaşlarımdan o qədər məşhur xanəndə, sazəndəyə qulaq asmışam ki, deməklə qurtarmaz. Mənim sonralar kamil tarzən olmağımda atam və əmimdən başqa onların da böyük rolu olub.

Evimizdə çoxlu tar var idi. O tarlar divardan asılırdı. Atam evdən bir yerə gedəndə mən tarlardan birini götürüb çalardım. Atam tarı əlinə alan kimi görürdü tar kökdən düşüb, o saat bilirdi ki, tarı mən götürüb çalmışam. Atam mənə deyərdi ki, sən musiqiçilər ailəsində boy atırsan, birdən çalmağa başlayacaqsan. Doğrudan da mən səkkiz yaşımdan tarı sərbəst çalmağa başladım.

Bəhram Mansurov
(1913)

Babamın böyük çanaqlı bir tarı var idi, bu cür tarları Tiflisdə düzəldirdilər. Sonralar atam bu tarı təkmilləşdirib ona 22 sim bağlamışdı. O tar həmişə divardan asılırdı. Divardakı mıx boş olduğundan bir dəfə mən onu götürmək istəyəndə, yerə düşüb sındı. Bunun üstündə atam məni döydü. Dedi: «Neyçün sən bunu sındırmısan, bu tarixi şeydir, atamın yadigarı idi».

...Şüvələnda bizim ikimərtəbəli evimiz, hər cür rahatlığı olan gözəl bağımız vardı, O bağ indi də durur. Bu bağda sonradan Əzizbəyovneftin pioner düşərgəsi yerləşirdi (indi Mansurovların o bağını yeni azərbaycanlılardan biri öz mülkiyyətinə çevirib). İlin altı ayını şəhərdə, altı ayını bağda olardıq.

1920-ci ilin yay ayları idi. Bir gün Qəzənfər Musabəyov və Nəriman Nərimanov bizə gəldi. Onların bizim bağa gəlməyi təsadüfi deyildi. Çünki onlar yaxşı bilirdilər ki, atam Məşədi Süleyman, babam Məşədi Məlik, əmim Mirzə Mansur pis işlərlə məşğul olmayan təmiz, xeyirxah adamlardır, yalnız musiqi ilə məşğul olurlar. Hətta el arasında onlara «kefkom Mansurovlar» deyirdilər.

Məşədi Süleyman bəy Mansurovun Şüvəlandakı bağı
(1888)

Nəriman Nərimanov axşamlar Atamla oturub söhbət edərdi. O zaman mən kiçik idim, doqquz yaşım vardı, buna baxmayaraq lazım olanda çayı da, yeməyi də mən verirdim. Çünki evdə qadın yox idi., mən beş yaşımnda ikən anam Həcər xanım vəfat etmişdi. Anamın vəfatından sonra atam evlənməmişdi. O, bizi ögey ananın ümidinə qoymaq istəməmişdi, qardaşlarım Məlik, Nadir, bacım Saranı və mənə özü böyüdüb tərbiyə etmişdi. Odu ki, atam bizə xörək bişirməyi, özümüzə, qonağa xidmət etməyi öyrətmişdi.

Bəhram və böyük qardaşı Məlik,
ataları Məşədi Süleyman ilə
(1914)

Nəriman Nərimanov səhərlər durub idarəyə işə gedərdi. Onun biratlı «pirloktası» var idi. İndi də xatirimdədi, ağ, çil-çil qəşəng at idi. «Pirlotka» hər gün səhər gəlib onu aparardı işə, axşam işə gətirərdi bağa.

Bir gün mən bunlara çay süzüb verirdim. Atam mənə dedi ki, oğlum, Nəriman əmin sabah başqa bağa köçür. Nəriman əmi atama dedi: «Süleyman, məndən incimə, inan ki, ancaq səhhiyyəmə görə buradan köçürəm. Doğrudur, burada hər cür rahatlığım var, sizdən də çox razıyam. Lakin bura çox hündür olduğundan mənə nəfəs almaq çətinidir.

Bəhram və Ağə Məlik Mansurovlar

Rza bəy Səlimxanovun bağındakı ev həm birmərtəbəlidir, həm də ki, idarə də ordadır. Axı mən buradan birdəfəlik getmirəm, sizin yanınıza söhbətə hələ çox gələcəyəm».

Mən ilk musiqi təhsilimi Üzeyir Hacıbəyovun təşkil etdiyi musiqi məktəbində, sonralar isə konservatoriyada muğam sinfini aparan əmim Mirzə Mansurdan almışam.

Əmim Mirzə Mansur (1887-1967) musiqi tariximizdə həm gözəl tar müəllimi, həm də muğamların nadir bilicisi kimi məşhurdur. On bir yaşında olarkən atası onu mədrəsəyə qoyur. Burada fars dilini mükəmməl öyrənən Mansur musiqi ilə də maraqlanır. Bir gün dərs zamanı on üç yaşlı Mansur uzun bir çubuğu əlində tar kimi tutub, ağzında «Uzundərə» havasını çaldığına görə molla onu falaqqaya saldırıb döydürür.

Əmim deyərdi ki, on beş yaşım olanda atam mənə bir qoltuq sazı aldı. Mən öz-özümə saz

**Mirzə Mansur Mansurov
(1887-1967)**

Mirzə Mansur Mansurov konservatoriyada tələbəsi Ağası Məşədibəyovla muğam dərsi keçir.
(1925)

çalmağı öyrənməklə, qardaşım Süleymanın tarını da götürüb hərdənbir oyun havası səsləndirməyə çalışardım. Mənim ilk tar müəllimim Mirzə Fərəc olub. O, musiqi aləminə dərinədən bələd idi. Mənə tar çalmağı öyrətməklə yanaşı, həm də muğamların adları, onların mənası, şöbə və guşələri haqqında maraqlı söhbətlər eləyərdi. Mənim ikinci müəllimim Lazar Ter-Vartanesov idi. Atam Lazarın xətrini çox istəyirdi. Lazar bizdə tar çalanda mən onun barmaqlarına heyranlıqla baxar, sonra həmin barmaqları onun üçün vurardım. İyirmi-iyirmi beş yaşlarımda mən püxtələşmiş, təkmilləşmişdim. Tanış-qohumların məclislərini idarə edərdim.

1920-ci ildə Bakıda konservatoriya indiki Qoqol küçəsi ilə Tolstoy küçəsinin tinindəki evin üçüncü mərtəbəsində yerləşirdi. Atam Məşədi Süleyman və əmim Mirzə Mansur orada münşiflər heyətinin üzvü idilər. Orda həm dərs deyir, həm də Azərbaycan xalq musiqisinin düzgün inkişafından ötrü konsert-baxış təşkil edərdilər. Məsələn, Cabbar, Qurban, Saşa, Ələsgər, Şirin, Levon, Mirzə Fərəc, Ağabala, Məşədiqulu və başqaları bu konsert-baxışda iştirak eləyərdi. Hər dəstə bir dəstgah çalıb-oxuyurdu. Bu vaxt münşiflər heyəti muğamın düzgün ifasına diqqət yetirərdi.

O zaman oranın müdiri kamançaçalan Saşa Oqanezaşvili, onun müavini isə gözəl pianoçu Xədicə xanım Qayıbova idi. Atam, əmim hər gün ora gedəndə mənə və böyük qardaşım Məlikə də özləri ilə aparırdılar. Onlar istəyirdilər ki, qulaqlarımız musiqi ilə dolsun, onların düzgünlüyünü öyrəmək.

Əsl konservatoriya 1921-ci ildə təşkil olundu. Bu konservatoriya isə Mehdi Hüseyn küçəsi ilə Krasin küçəsinin tinindəki binanın üçüncü mərtəbəsində yerləşirdi. Buranın təşkilatçısı və direktoru Üzeyir Hacıbəyov idi. O, atamı orada muğamdan dərslər deməyə dəvət eləyir. Atam Üzeyir bəyə deyir ki, mən xəstəyəm, Mansur gəlib işləyər. O vaxtdan Mirzə Mənsur Üzeyir Hacıbəyovla birlikdə işləməyə başlayır. Əmimin tarını hər gün konservatoriyaya mən aparıb-gətirirdim. Görürdüm ki, tarçalılardan Mirzə Fərəc, Şirin Axundov, Qurban Primov, xanəndələrdən Əbdülbağı Zülalov, Cabbar Qaryağdı oğlu, Məşədi Məmməd, Keçəçi Məmməd, Ələsgər Abdullayev və başqalarını da Üzeyir bəy ora toplayıb. O, muğamların tədris proqramını düzəltməkdən ötrü onların ayrı-ayrılıqda fikrini öyrənirdi. Məsələn, Üzeyir bəy soruşurdu ki, «Rast»-da neçə hissə var? Əbdülbağı deyirdi ki, 5 hissə. Cabbar deyirdi ki, 7-dir. Məşədi Məmməd deyirdi ki, yox, elə deyil, «Rast» 9 hissədir. Bunları dinlədikdən sonra Üzeyir bəy əmimlə birlikdə oturub dərslər demək üçün tədris proqramını tərtib edirdilər.

Mirzə Mansur Mansurov tələbələri ilə
(5 may 1924)

Biz 1930-cu ilə kimi Mirzə Mansurla bir yerdə olurduq. Bundan başqa Şüvalandakı bağımızda da bir yerdə qalardıq. Ona görə də bu istedadlı musiqiçinin sənət məktəbini yaxından öyrənmək, bütün bunlara tam halda yiyələnmək üçün mənim çox gözəl imkan və şəraitim var idi.

Üzeyir Hacıbəyov dəfələrlə onun folklorçuluq qabiliyyətinə yüksək qiymət

vermişdir. Böyük bəstəkar xalq musiqisinə, xüsusən muğamlara aid mübahisəli məsələlər zamanı Mirzə Mansuru səbrlə dinləyər və onunla razılaşırdı.

Mirzə Mansurun çalğısında və mizrablarında elə cazibəli qüvvə vardı ki, o, adi hallarda belə tara mizrab vurarkən dinləyicinin diqqətini cəlb edirdi. Onun tarından alınan cingilti, dolğun səsləri eşidənlər tarzənin ustalığına heyran qalmaya bilmirdilər.

Mirzə Mansur Mansurov
(1936)

Yadımdadır, Mirzə Mansur öyrətdiyi muğamı əvvəl özü yaxşı-yaxşı çalardı. Lazım olduqda öyrətdiyi hissəni məşhur şairlərin, bəzən isə özünün yazdığı qəzəllərlə oxuyardı. Fars dilini gözəl bildiyindən arabir bu dildə kəlmələr də işlədir, fars şairlərindən müəyyən parçalar oxuyurdu. O, öyrətdiyi muğamın hər kiçik guşəsini və xırdalıqlarının belə yerli-yerində olmasına, tələbə tərəfindən düzgün ifa olunmasına xüsusi diqqət verirdi. İstədiyinə nail olduqda daha həvəslə, ilhamla çalırdı. Tədris vaxtı tara «xum» verilməsi, rəngarəng barmaq gedişləri, mürəkkəb mizrab qaydaları və sairə çalğı üsulları Mirzə Mansurun ən çox sevdiyi ifaçılıq priyomları idi. Mirzə Mansur dərs keçərkən öyrətdiyi muğamı bütöv çatdırmasa, tələbəni buraxmırdı. Həm də öyrətdiklərini tələbənin nə tərzdə qavramasını tam müəyyən etməsə təzə dərsə başlamırdı.

Mirzə Mansurun olduqca zəngin yaradıcılıq keyfiyyətləri ilə seçilən muğamat dərsləri, hətta azərbaycanlı olmayan musiqiçilərin belə diqqət və marağına səbəb olurdu. Xatırlayıram, o vaxtlar Üzeyir bəyin göstərişi ilə bir nəfər yəhudi Azərbaycan xalq musiqisini öyrənmək üçün Mansur Mansurovun yanına gəlib

muğam dərsləri keçirdi. Əmim, tar vasitəsi ilə xalq musiqi nümunələrini bu gəncə başa salırdı.

Mirzə Mansuru yaxından tanıyanlar yaxşı bilirlər ki, onun sənəti ilə şəxsiyyəti bir-birini tamamlayırdı. Dəfələrlə xahiş və dəvət olunmasına baxmayaraq Mirzə Mansur toylara getmirdi.

Gözəl müəllimlik keyfiyyətlərinə malik olan Mirzə Mansur həyatda da olduqca qayğıkeş və xeyirxah əməllər sahibi idi. Nəcib, mədəni insan olan Mirzə Mansuru tələbələri və yetirmələri həmişə bu cür tanıyıblar.

Soldan: Bəhram və böyük qardaşı
Ağa Məlik Mansurovlar. (1915)

Böyük qardaşım Məlik (1910-1926) və mən 1921-ci ildə birinci dərəcəli 10 nömrəli Şura məktəbində oxuyurduq. Məlikin tara çox böyük həvəsi vardı. Hərdən atamın tarlarından birini götürüb, yavaş-yavaş muğamları öyrənirdi. İlk öyrəndikləri muğamlardan «Səba-şəms» zərbi və «Şur» muğamı idi. Bəlkə də o, gələcəkdə yaxşı tarçalan ola bilərdi. Lakin 1928-ci ildə xəstələndi və qəflətən vəfat etdi.

Ailəmizdə hamı tar çala bilirdi. Hətta bacım Sara da özü üçün xırda-xırda tar çalmağı öyrənmişdi.

Məktəbdə keçirilən gecələrdə tərda solo «Rast», «Çahargah», «Bayatı-Şiraz», «Qatar» və başqa muğamları çalırdım. O zaman 12-13 yaşım vardı.

1925-ci ildə mən 10 nömrəli Şura məktəbini bitirdim. İlin yarısını bağda olduğumuzdan

mən tez-tez məktəb dəyişməyə məcbur olmuşam. Müxtəlif vaxtlarda iqtisadi, əczaçılıq, inşaat texnikumlarında, nümunəvi və RABFAK məktəblərində oxumuşam.

1927-ci ildə təhsilimi 33 nömrəli məktəbdə davam etdirdim. O zaman bu məktəbin direktoru Mehdi bəy Hacinski idi. Oranın böyük bir zalı vardı. Bu məktəbdə Abdulla Qarayev (sonralar akademik) kiçik bir ansambl düzəltdi. O, özü də yaxşı tar çalardı. Onu da deyim ki, Abdulla Asəf Zeynallı ilə birlikdə əmimdən musiqi texnikumunda muğamdan dərslər alırdı. O vaxtlar «101» havası təzə çıxmışdı. Mən, o havanı çalmağı Abdulladan öyrəndim.

Bir dəfə məktəbdəki konsertdə iştirak etdiyim zaman xanəndə Cabbar Qaryağdı oğlu, tarzən Qurban Primov və kamançaçalan Seryoja Oqanezaşvili də

Bəhram Mansurov 1925-cı ildə 10-cu Şura məktəbində oxuduğu illərdə.
(Aşağıdan 3-cü sıra, sağdan 3-cü)

orada idi. Onlarla cavan, qəşəng bir qız gəlib oxudu. O qız - Cəvahir Firudinbəyli idi. Mənim tarda çaldığım «Rast» muğamı onların çox xoşuna gəlmişdi.

Bizim evə ki, tez-tez musiqiçilər, şairlər toplaşardı, sözün düzü, oxumaq gözümdə deyildi. Çünki bu ocaq da məktəb idi - həyat məktəbi. Burdakı maraqlı söhbətlər, incə, şirin çalğılar məndə musiqiyə qarşı böyük məhəbbət aşılarmışdı.

Axırncı təhsil aldığım yer Pedaqoji Texnikum idi. 1929-cu ildə Pedaqoji Texnikumda oxuduğum zaman himayəmizdə olan «Salyan kazarmaları»nda konsertlər verirdik. Bu konsertlərdə oxuyanlar mənim məktəb yoldaşlarım – Məhərrəm Haşimov, Ağasəf Bakıxanov və Süleyman Məmmədov idi.

Bu zamanlar bəstəkar Zülfüqar Hacıbəyov və Qriqori Yakovleviç Madatovun rəhbərliyi ilə «Azərbaycan Konsert Birliyi» təşkil edilmişdi. 1929-1930-cu illərdə mən də birliyin tərkibində olan orkestrə dəvət etdilər. Orkestr Qəzənfər Musabəyovun adını daşıyırdı. Kollektivimizin tərkibində Cabbar Qaryağdı oğlu, Xan Şuşinski, Hüseynağa Hacıbababəyov, Qurban Primov və başqa görkəmli musiqiçilər var idi.

Bəhram Mansurov
(1929)

Uzun illər bir sıra görkəmli bəstəkar, xanəndə və ifaçılarla çiyin-çiyinə işləmişəm. Sovet hakimiyyətinin qələbəindən sonra xanəndə İslam Abdullayev ilə birlikdə üç il Mahaçqala, Gəncə, Ucar və Qusarda «Azərbaycan konsert birliyi»nin tərkibində siyasi təşviqat briqadası ilə zəhmətkeşlər qarşısında bir çox konsertlər vermişik.

Mənim musiqiçi kimi yetişməyimdə ən çox görkəmli xanəndəmiz Cabbar Qaryağdı oğlunun xidməti olub. On iki ilə yaxın müddət ərzində onu müşayiət etmişəm. Muğamın qaydalarına görə tarzən xanəndəni oxumuğa ruhlandırmaqlı, onu arxasınca çəkib aparmalıdır. Cabbar Qaryağdı oğlu belə xanəndələrdən deyildi, o, tarzəni arxasınca aparırdı. Onu müşayiət edə edə muğamın sirlərinə daha dərinədən bələd olurdum. Əlbəttə, bu gün hamı bilir ki, muğam ifaçılığı sənətində Cabbar Qaryağdı oğlundan yüksək zirvə yoxdur.

Bunu dillə demək asandır. Amma onun böyüklüyünü, ustalığını, səsinin dönümlərini açıb göstərmək üçün sözün imkanı azdır. Özü də Cabbar əmi o vaxt muğamları bütöv şəkildə - «Dəstgah» kimi oxuyardı. Bir sözlə, o, dərya idi. Mən ömrümdə Cabbar Qaryağdı oğlu qədər alim muğamatçı, kamil xanəndə görməmişəm.

Bir dəfə bizi hansısa bayram münasibətilə Tiflis şəhərinə qastrola göndərdilər. Kollektivimiz orada böyük müvəffəqiyyət qazandı. Tiflisdən qayıtdıqdan sonra 1930-cu ildə məni «Musiqi təşviqat» briqadasının tərkibinə daxil etdilər. Yadımdadır, otuzuncu ilin ortaları idi. Ölkəmizin hər yerində olduğu kimi, bizim respublikamızda da kollektivləşmə gedirdi. Kolxozların yaradılmasına mane olan adamlar dağlara, meşələrə çəkilərək, taxıl zəmilərini və pambıq tayalarını yandırırıldı. Biz təşviqat briqadası ilə Qaradonlu rayonuna getmişdik (indiki İmişli rayonu - red.). Bizi kəl arabalarında aparırdılar. «Otuzikilər» kəndinə gedəndə gördük ki, qaçaqlar pambıq tayasına od vurublar. Eşitdik ki, qaçaq Sadayın dəstəsi kəndliləri tez-tez narahat eləyir. Biz kənddə konsert verdikdən sonra Qaradonluya qayıtmaq mümkün olmadığından, gecəni də orada qalmalı olduq.

Çünkü konsertdən sonra yola hazırlaşdıq ki, güllə səsi eşidib dayandıq. Xəbər verdilər ki, qaçaqlar kəndə basqın edirlər. Ona görə də kəndin partkomu bizi briqadirin evinə aparıb, qorunmağı tapşırırdı. Odur ki, biz konsertləri daha axşamlar yox, gündüzlər verməli olurduq. Bu briqadamızda «Damğa» teatrının üzvlərindən - artistlər Şəfiqə və Tahir (ər-arvad), qarmonçalan Ağamoğlu, bir nəfər kamançaçı və briqadanın rəhbəri Əlinəbi idi.

Sonra mənə üç ay müddətinə Hacıkəndə qastrola göndərildilər. Burda əsgərlər üçün konsertlər verirdik. Oxuyanımız Cahan Talışinskaya idi.

Üzeyir Hacıbəyov və Müslüm Maqomayevin təşəbbüsü ilə 1931-ci ilin oktyabrında «Birinci notlu orkestr» yaradıldı.

Müslüm Maqomayev radio üçün gənc kadrlar axtarır tapmaq məqsədilə tez-tez konsert salonlarına, musiqi məktəblərinə gedər, gənclərə qulaq asardı. Bir gün o, mənə yanına çağıraraq dedi: «Sənə konsertdə qulaq asmışam, istəyirəm indi «Düğah» muğamını çalasan, bir daha qulaq asım». Mən Müslüm bəyin xahişinə

Bəhram Mansurov
(1931)

1931-ci ildə təşkil olunmuş 1-ci notlu orkestr Yuxarıda soldan 3-cü Bəhram Mansurov

Bəhram Mansurov
(16 mart 1935)

məmnuniyyətlə əməl etdim. Muğam bitən kimi o, ayağa durdu, adəti üzrə gülümsəyib dedi: «Cavan oğlan, çalğın xoşuma gəlir, gəlsənə səni radioya işə götürək, elə bilirəm dinləyiciləri razı salarsan».

Mən, birinci dərəcəli tarzən kimi radioda işə qəbul edildim. Həm konsertlərdə solo çalırdım, həm də oxuyanları müşayiət edirdim. Sonralar Maqomayevin dəvətilə opera teatrında işə başlamağıma baxmayaraq mən yenə də radioda müntəzəm olaraq muğamlarla çıxış edirdim. Radioda konsert nömrələrini diktorlardan Leyla Terequlova, Soltan Nəcəfov, Hüseyn Natiq, Səməd Səmədzadə elan edirdi. O vaxtlar nahar fasiləsi konsertləri təşkil olunardı ki, bu konsertlərdə üçlükler çalardı. Üçlükler həm oxuyanları müşayiət edərdi, həm də oyun

havaları çalardı. Mənim üçlüyümdə Qılman Salahov (kamança), Xalıq Babayev (qaval) iştirak edirdi.

O zaman radioda tez-tez açıq konsertlər təşkil olunardı. Belə konsertlər «Rote-Fane» (indiki Nizami parkı) parkında «Müdafie evi»ndə (indiki Filarmoniya), sənaye müəssisələrində verilərdi. Bu konsertlər bəzən radio ilə xalqa çatdırılırdı.

O vaxt Q.Y.Madatov buranın müdiri idi (sonralar isə o «Müdafie evi»ndə direktor oldu). O bizi çağırırdı ki, müqavilə əsasında bu konsertlərdə iştirak edək. Bizimlə mövsümi müqavilələr bağlayırdılar. Bu konsertlərdə mən Qurban dayı ilə birlikdə iştirak edərdim. Bəzi vaxtlarda o gəlmirdi, mən kamançaçı ilə tək qalırdım.

Azərbaycan radiosunun ilk notlu orkestrinin yaranması Müslüm Maqomayevin adı ilə bağlıdır. Orkestrin bədii rəhbəri və dirijoru Üzeyir Hacıbəyov, dirijor müavini isə Səid Rüstəmov idi. İlk orkestrin 24 üzvü var idi. Bu orkestrə o zamanın tanınmış ifaçıları cəlb edilmişdi.

1930-1935-ci illərdə Bakıda musiqi aləmi çox zəngin idi, tez-tez Şərq konsertləri, etnoqrafik konsertlər, ədəbi-bədii musiqi gecələri təşkil edilərdi. Seyid Şuşinskiyin, Ələvsət Sadiqovun, Haşım Kələntərlinin, Zülfüqar Sarıyevin, Hüseyn Kazımovun, Sürəyya Qacarin, Həqiqət Rzayevanın, Yavər Kələntərlinin, Cahan Talışinskayanın, Münəvvər Kələntərlinin, Hüseynqulu Sarabskinin, Hüseynağa Hacıbababəyovun, Zülfü Adıgözəlovun, Xanlar Haqverdiyevin, Qurban Primovun, Əhməd Bakıxanovun, aşığılardan Məmməd, Həsən, İbrahim, İslam, Əsəd və başqalarının çıxışları hərarətlə qarşılanardı. Etnoqrafik konsertlərə Özbəkistan,

Türkmənistan respublikalarından ifaçılar, ansambllar dəvət edilərdi. Onlar tamaşaçıları öz xalqarının el havaları və milli etnoqrafiyaları ilə tanış edərdilər. Bir qayda olaraq həmin konsertlərdə Xan Şuşinski, Qasım Qaradağlı, Mütəllim Mütəllimov və başqa xanəndələr iştirak edərdilər.

Günlərin birində Asəf Zeynallı mənə dedi ki, gələrsən bizə, sənənlə işim var. Getdim. Balkonda əyləşib çay içə-icə söhbət edirdik. Bir yarım saatdan sonra Hüseynqulu Sarabski də gəldi, söhbət qızıxdı. Asəf dedi ki, bilirsən, Bəhram, sənə niyə çağırıbmışam. Dedim: «Bilmirəm». Dedi: «Hüseynquluya da zəhmət vermişəm. Məsələ belədir, Leninqradda bir institut açılır. Orada bütün millətlərdən musiqçilər olacaq, öz milli musiqilərini təbliğ edəcəklər. Məsələn, Azərbaycan tarı belədir, muğam tarda belə çalınır, xanəndə

Bəhram Mansurov
(1929)

isə muğamı belə oxuyur. Mən istəyirəm ki, siz mənəmlə ora gedəsiniz. Orada hər cür şərait olacaq, ev, yaxşı maaş verəcəklər. İstəyirəm mənəmlə ora köçəsiniz. İndi nə deyirsiniz?» Mən ürəyimdə dedim ki, getməyəcəyəm. Bu dəm qapı döyüldü. İki cavan oğlan içəri girdi. Asəf dedi ki, bunlar mənəmlə leninqradlı dostlarımdır, onlarla gedəcəyik. Xətrinə dəyməmək üçün dedik, nə olar. Asəf dedi: «Mən bir neçə gündən sonra gedirəm Bülbülnən Qarabağa, xalq mahnılarını nota yazmağa. Gələrəm, sonra məsələni həll edərək».

Belə oldu ki, Qarabağda o bərk xəstələndi. Bakıya qayıtdı, bir neçə gündən sonra vəfat etdi. Bu məsələ də qaldı belə.

Bəhram Mansurov
Hacıkənddə qastrol zamanı
(20 iyul 1931)

Bəhram Mansurov
(1935)

Sonra bir gün Bülbül mənə dedi ki, Bəhram, mən Məşədi Süleymanı görmək istəyirəm. Dedim: «Atam həmişə evdədir». Dedi: «Məşədiyə deyərsən ki, mən sabah gələcəyəm. Bir zəhmət çəkib, məni gözləsin». «Yaxşı» - dedim.

Səhəri o, gəldi. Atama dedi ki, Məşədi, bir şeydən ötrü gəlmişəm. Qədim vaxtdan ta indiyəcən toylar, qonaqlıqlar, dəblər, oynamaqlar, pəhləvanlar - nə görmüsən, nə cür görmüsən, onları yaz ver mənə, gələcəkdə bunlar xalqımıza lazım olacaq. Bu yazıları aparıb akademiya saxlayacağam. Atam dedi: «Yadıma nə düşsə, yazaram». Bu söhbətdən bir neçə ay keçəndən sonra atam 4-5 dəftər mənə verdi ki, Bülbülə çatdırım. Atam həmin yazıların bir üzünü də köçürüb evdə saxladı.

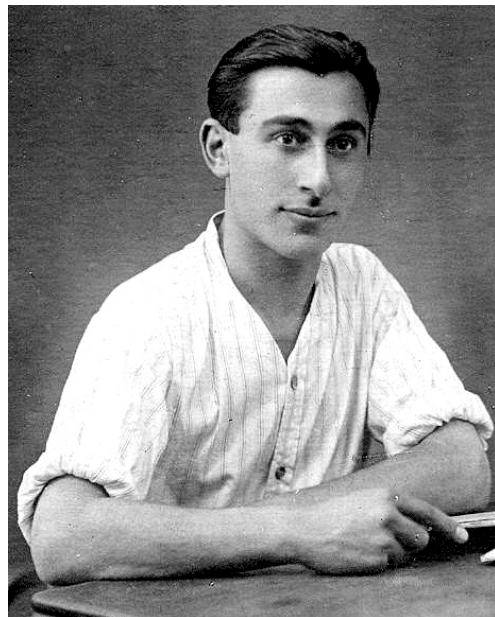
Mənim professional tarzən kimi ilk müşayiət etdiyim müğənni Cahan xanım idi. Mən Cahan Talışinskaya ilə 1929-cu ildə tanış olmuşdum. Akademiyanın binasında (keçmiş İsmailiyyə) bayram konserti vardı. Həmin konsertdə Cahan xanım, Sürəyya Qacar, Qurban Primov,

Bəhram Mansurov və Hafiz Mirzəliyev (kamança)
(1935)

Məmmədخان Bakıxanov iştirak edirdi. Elan olundu ki, Cahan Talışinskaya «Kürdi-Şahnaz» oxuyacaq. Tarçalan Məmmədخان, kamançaçalan isə Seryoja Oqanezaşvili idi. Cahan xanım elə bir «Kürdi-Şahnaz» oxudu ki, camaatın alqışları ilə məcburən yenə də səhnəyə qayıtmalı oldu. Bu dəfə o, «Qarabağ şikəstəsi» oxudu. Tamaşaçılar yenə də əl çəkməyib, üçüncü dəfə onu səhnəyə çağırırdıqda, «Uca dağlar» mahnısını oxudu.

Sonra 1930-cu ildə mən «Azərbaycan konsert birliyi»nin üzvü olduğum vaxt Cahan da orada oxuyurdu. Elə birgə konsertlərə gedirdik. 1931-ci ildə Cahan xanımla mənə Hacıkəndə qastrola göndərdilər. Biz orada üç ay qastrolda olduq. Cahan Talışinskaya-nın gözəl xasiyyəti vardı. Bir dəfə Bakıda bir məclisdə olduq. Həmin məclisdə Yavər xanımla Cahan xanım, alimlər, ziyalılar vardı. Yavər xanım «Şur», Cahan xanım isə «Bayatı-Qacar» oxudu. Sonra Abutalıbdan xahiş etdilər ki, bir şey çalsın. Mən, qarmonçalan Abutalıbın adını eşitmişdim, amma çalğısını

Bəhram Mansurov
(22 avqust 1933)

görməmişdim. O dedi ki, mən bir «Karvan» çalacağam. Doğrudan da bu, bir «Karvan» çaldı ki, qarmon dilləndikcə elə bil dəvələr cərgə ilə zıncırovlarını səsləndirərək harasa gedir. Sonralar Cahan Talışinskaya ilə çox kəndlərdə konsertlər vermişik.

1935-ci ilin 23 noyabrı idi. Konsertlərin birində həmin gecə Hüseynqulu Sarabski «Bayatı-Şiraz» , Cahan Talışinskaya «Qatar» oxudu. Sonda Cabbar Qaryağdı oğlu, Xan Şuşinski, Hüseynqulu Sarabski, Cahan Talışinskaya, Yavər və Münəvvər Kələntərililər «Qarabağ şikəstəsi» oxudular. Bu böyük xanəndələrin şikəstəni birgə ifası zərb muğamın

BAKİ ŞURASİ B X M Ş	SİMFONİK QONSERTLƏRİ I D A R Ə S İ MYDAFƏƏ EVİ BİNASINDA	1935 İL MEVSİMİ
------------------------	---	--------------------

23 nojabrda

**JAİ MEVSİMİNİN BAQILANMASİ
BƏYK ŞƏRQ QONSERTİ**

İştirak edirlər:

Xanəndələr:

KƏLƏNTƏRLİ JAVƏR, TALİŞİNSQAJA ÇAHAN,
KƏLƏNTƏRLİ MYNƏVVƏR,
XAN ŞUŞİNSKİJ,
ÇABBAR QARJAQİDBLİ (xalq artisti)
SARABSKİJ H. Q. (xalq artisti)

Solistlər:

QURBAN PRIMOV (xalq artisti)
ALLAHJAR, MANSUROV BƏHRAM

Rəqsci: CAXOVA
1-çi Azərbaican Dəvlət şərqr orkestrusu

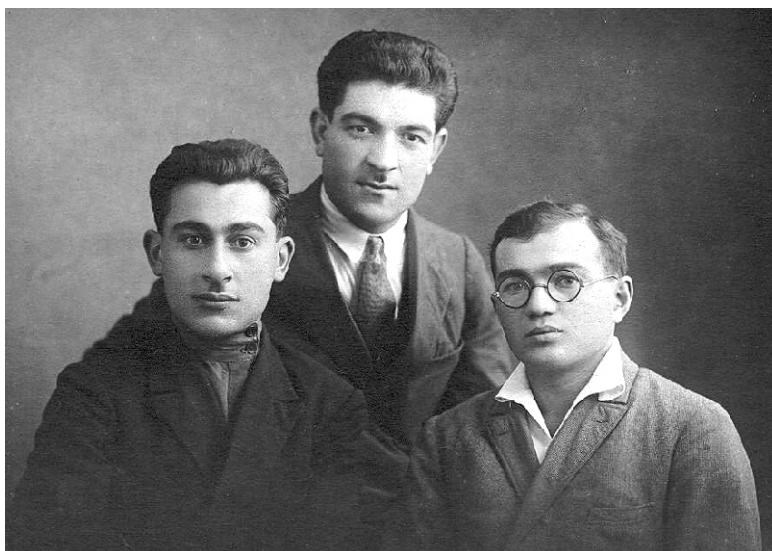

**Bəhram Mansurov Hacıkənddə qastrol zamanı.
(20 iyul 1931)**

təsirini birə-on artırdı. Bu, sizə asan gəlməsin, Cabbarla, Xanla yanaşı dayanıb «Qarabağ şikəstəsi» oxumaq hər xanəndənin işi deyildi.

Cahan Talışinskaya daim yaradıcılıq axtarışları aparar, oxuduğunu ifadə-ifaya təkmilləşdirərdi. Qastrolda olduğu müxtəlif rayonlarda, ucqar kəndlərdə xalq yaradıcılığı inciləri ilə maraqlanar, sinədəftər qocalardan musiqi folklorumuzun ən yaxşı nümunələrini öyrənər və onları geniş dinləyici kütləsinə çatdırardı. Təsadüfi deyil ki, xalq mahnılarından bir çoxu onun ifasında geniş yayılmışdı.

O zaman gözəl bir ənənə vardı. Konsertlərin bədii hissə müdiri, bəstəkar

**Bəhram Mansurov sənət dostları ilə
(1932)**

Zülfüqar Hacıbəyov tez-tez Azərbaycan rayonlarına gedər, gözəl səslə cavanları seçib Bakıya gətirərdi. Filarmoniyada görkəmli xanəndələrlə yanaşı, gənclərin də konsertləri təşkil edilərdi. Cavanlar öz qabiliyyətlərini nümayiş etdirər, əsl mənada imtahan verərdilər.

Mənə elə gəlir ki, bu ənənəni yenə də davam etdirmək lazımdır. Çünki indi rayonlarımızda musiqi həvəskarlarının sayı çoxalıb, cavan oxuyanlar yetişib. Onları qayğı və tələbkərliklə seçib musiqi ocaqlarına cəlb etmək lazımdır. Unutmaq olmaz ki, konsert salonlarının sayı artıb, teatr sənəti daha da inkişaf edib, yeni-yeni musiqi kollektivləri yaranıb. Bu musiqi ocaqları əsl istedadların yolunu gözləyir.

Mənim əsas yaradıcılığım opera teatri ilə bağlıdır. 1922-ci il idi. Məndən yaşca böyük olan bibim oğlanları teatra gedirdilər. Soruşdum: «Nə teatridir?» Dedilər: «Leyli və Məcnun». Dedim: «Məni də aparın». Dedilər: «Yox, sən balacasan, səni buraxmazlar». Mən çox yalvardım, axırda məni də özləri ilə apardılar. Birtəhər içəri keçdim. Teatr başladı, gördüm bir tar səsi gəlir. Ürəyimdə öz-özümə dedim ki, burda tarın səsi nə yaxşı gəlir, görəsən, mən də burada çala bilərəmmi? O gün tamaşada Hüseynqulu Sarabski Məcnun, Sona Hacıyeva isə Leyli rolunda oynayırdılar. O teatrdan sonra tara olan həvəsim birə yüz artdı.

Bəhram Mansurov
(16 mart 1935)

Əliqə Quliyev və Bəhram Mansurov
(Kirovabad, 1938)

Günlərin bir günündə gecə saat on ikinin yarısında qapımız döyüldü. Atam dedi ki, gör bu gecənin yarısı gələn kimdir? Baxdım ki, Sarabskidir. Görüş-dükdə atam soruşdu: «Hüseynqulu, xeyirdimi? O dedi: «Nigaran olma. «Bayatı-Şiraz» barədə Məmməd-tağı Bağirovla sözümlər çəp düşüb, odur ki, dedim, gec də olsa, gedim Süleymandan «Bayatı-İsfahan»a düzgün ayaq verməyi soruşum».

...O vaxt mən Mustafa Sübhi adına birinci dərəcəli 10 nömrəli Şura məktəbində oxuyurdum. Yaşımın kiçik olmağına baxmayaraq Hüseynqulu Sarabskinin Məcnununu görəndən, Qurban Primovun çalğısını ilk dəfə eşidəndən sonra ürəyimdə fikirləşdim ki, görəsən mənə də belə

bir ustadı müşayiət etmək nəşib olacaqmı?

...Məni opera teatrına aparan mərhum bəstəkarımız Müslüm Maqomayev olub. O zaman Müslüm bəy teatrın baş dirijoru və bədii rəhbəri idi. 1932-ci ildən mən taleyimi opera teatrı ilə bağladım. İllər ötdü. Artıq Hüseynqulu Sarabskinin Məcnununu öz tarımla müşayiət edirdim.

Qaryagin rayonunda qastrolda olarkən. Soldan 1-ci Bəhram Mansurov, 2-ci Hüseynağa Hacıbababəyov, 5-ci Hüseynqulu Sarabski. (11 mart 1942)

Qədd-qamətli, xoş xasiyyətli Hüseynqulu Sarabski tamaşanın saat 8-də başlamasına baxmayaraq teatra saat 6-da gələrdi. Tamaşa başlanana kimi qrimlənər, yavaş-yavaş özü üçün oxuyardı, odur ki, səhnəyə çıxanda çətinlik çəkməzdi, səsi ipək kimi gözəl olardı. Onun «Leyli və Məcnun»un birinci pərdəsində «Mahur-hindi» oxumağı, rolu oynamağı camaatı xüsusilə heyran edərdi. Leylinin ölən pərdəsindəki «Orta segah» yerini də elə ürəkdən oxuyurdu ki, pərdə bağlananda tamaşaçılar göz yaşlarını saxlaya bilmirdi. Sarabski rolu o qədər inandırıcı oynayırdı ki, elə bil Füzuli doğrudan da Məcnunu onun üçün yazıb. O, Füzulinin sözlərini muğamın üstə çox dəqiqliklə bölüşdürürdü. Hüseynqulu Sarabski Kərəm, Qərib, Əsgər, Şah Abbas rollarının da gözəl ifaçısı idi.

Hüseynqulu Sarabski gözəl sənətkar olmaqla bərabər, gözəl də rejissor və

Kirovabadda qastrol zamanı. Soldan Səftar, Əliqası Quliyev, Bəhram Mənsurov və Hacı Xanməmmədov. (22 iyul 1938)

müəllim idi. O, «Leyli və Məcnun», «Əsli və Kərəm», «Aşiq Qərib» operalarına yeni quruluşlar verib.

Mən, Sarabskinin konsertlərində onu müşayiət etmişəm. O, konsertə xüsusi səliqə ilə gəlirdi. Səhnəyə frak, ağ döşlük, bant, lak çəkmə ilə çıxırdı. Səhnədə özünü yüksək mədəniyyətlə aparardı. Özünün xüsusi repertuarı var idi. O, «Bizim dağlar», «Seyid Abbasi» mahnılarını və «Bayatı-İsfahan» muğamını daha çox sevirdi, demək olar ki, hər konsertdə oxuyurdu.

Bu illərdə opera teatrının Azərbaycan incəsənətinin Qurban Primov, Hüseynağa Hacıbababəyov, Həqiqət Rzayeva, Sürəyya Qacar, Əlövsət Sadıqov, Məmmədağa Bağirov, Xanlar Haqverdiyev, Məhbubə Zeynalova (Paşayeva), Hənəfuş Terequlov, Zülfüqar Sarıyev, Nurməmməd Məmmədov, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Əşrəf Həsənov, Qulam İsgəndərov, Hacıbala Hüseynov, Eloğlu İsmayıl (Hüseynov) kimi görkəmli nümayəndələri çalışırdı.

İsmayıl Eloğlu hündürboylu, qəşəng bir oğlan idi, gözəl də səsi vardı. 1926-cı ildə Bülbül onu Qarabağdan Bakıya gətirdi. İsmayıl yaxşı «Şahnaz», «Qatar», «Mirzə Hüseyn segahı», «Qarabağ şikəstəsi» oxuyurdu. 1929-cu ildə Xanlar Haqverdiyev onu götürüb gəlir opera teatrına. Müslümbəy ona qulaq asır, teatra qəbul edir. İsmayıl Eloğlu «Leyli və Məcnun»-da Nofəl, «Şah İsmayıl»-da Vəzir, «Əsli və Kərəm»-də Keşiş, «Aşiq Qərib»-də Şahvələd kimi yaddaqalan obrazlar yaradıb. O, adını çəkdiyim obrazların musiqi partiyalarını çox gözəl ifa edirdi.

Soldan: Əliağa Quliyev, Bəhram Mansurov,
Qurban Primov, Hacı Xanməmmədov.
(Kirovabad, 1938)

Mənim kamil bir tarzən olmağında məşhur sənətkarlardan Qurban Primovun əməyi çox olub. Çünki mən opera repertuarını ondan öyrənmişəm, onunla 35 il çiyin-çiyinə «Leyli və Məcnun», «Şah İsmayıl», «Əsli və Kərəm», «Aşıq Qərib», «Şahsənəm», «Nərgiz» operalarını müşayiət etmişəm.

Qurban Primovun gözəl sənəti haqqında hələ uşaqkən atamdan eşitmişdim. Sonralar onunla tez-tez görüşdüyümdən ifaçılığı ilə daha yaxından tanış oldum.

Mən onun konsertinə iyirminci illərdə getmişəm. O vaxtlar «Fenomen» (indiki Kukla teatrının binası - red.) teatrında satira gecələri, birpərdəli komediyalar və s. gedərdi. Burda konsertlər də verilirdi. Bir gün yığışb Qurban Primovla Bala Məlikovun konsertinə

getdik. Adam çox idi. Əvvəl Bala Məlikov «Çahargah», sonra isə Qurban Primov «Mahur-hindi» çaldı. Qurban dayının çalğısı daha üstün oldu.

O, məni adımla çağırmazdı. Həmişə «qardaşoğlu» deyərdi. Çünki əmimlə, atamla qardaş kimi idilər. Özü çox yaxşı adam idi. Mən hələ eşitməmişəm ki, Qurban dayı bir adamın dalınca desin ki, çala bilmir. Xəbər alanda ki, Qurban dayı, filankəs necə çalır, deyərdi ki, ağrın alım, hamısı yaxşıdır.

Qurban Primovun ifaçılığının ən yaxşı cəhəti - onun klassik irsə dərinə bələdliyi, yeni tar məktəbinin yaradıcısı olan müəllimi Mirzə Sadiğın çalğı xüsusiyyətlərinə gözəl yiyələnməsi və bunları özünəməxsus ustalıqla yaşada bilməsidir. O, müəllimindən öyrəndiklərini daha da təkmilləşdirər, ustadının sənətini qayğı ilə əzizləyərdi. Sadiqcandan danışarkən onun «Şur» müğamında sual-cavab formasında çaldığı guşələri, cinkənə simlərdə «Sadiq mizrabı» deyə adlandırdığı priyomları (ələlxusus «Mahur-hindi» müğamının «Ərak» şöbəsində) sevə-sevə səsləndirərdi. Novator (yenilikçi - red.) tarzənin tələbəsi olması ilə fəxr edirdi. Mirzə Sadiğın yaratdığı «Zabul-segah» və «Bayatı-Şiraz» rənglərini özünün daimi repertuarına salar, bunları ondan öyrəndiyini deyərdi.

Tar çalanların bütöv bir nəsli Qurbanın ifaçılığından bəhrələnilib. Mirzə Sadiq

məktəbi ənənələrini davam etdirən Qurban Primov tar ifaçılığı sənətini həqiqətən də yüksək zirvəyə qaldırmış ilk tarzəndir.

Gəncliyimdən ta bugünkü günümə qədər mən opera teatrını öz doğma evim bilmişəm, operalarımızı isə ürəkdən sevmişəm, onları səhnəmizdə uzun illər yaşatmaqdan ötrü var qüvvəmlə çalışmışam. Üzeyir Hacıbəyovun, Müslüm Maqomayevin, Zülfüqar Hacıbəyovun muğam operalarının musiqisinin olduğu kimi qorunub saxlanılmasından ötrü əlimdən gələni etmişəm. Daim axtarışlar aparıb teatrımız üçün gənc kadrlar hazırlamışam. Teatrımızdan gedən yaşa dolmuş aktyorlarımızı əvəz edən gənc opera solistləri yetişdirmişəm ki, muğam operalarımız həmişə tərəvətli olsun, tamaşaçıların zövqünü oxşasın.

Əvvəldə dediyim kimi, opera teatrımızın taleyi Üzeyir Hacıbəyovla bağlıdır. Mən Üzeyir bəyi uşaqılıq illərindən tanıyırdım. Onu 1922-ci ildə əmim üçün konservatoriyaya tar aparıb-gətirəndə görmüşəm. İndiki Asəf Zeynallı adına ixtisas musiqi məktəbi o zaman konservatoriya adlanırdı. Üzeyir Hacıbəyov və əmim Mirzə Mansur orada bir yerdə işləyirdi. Hər ikisi Bakıda nə qədər ifaçı vardısı, onların hamısını bu konservatoriyaya dəvət edirdi ki, muğam tədrisi proqramı hazırlamaqdan ötrü sazəndə və xanəndələrin fikrini öyrənsinlər. Sonra isə öz mülahizələri ilə proqram tuturdular.

Üzeyir Hacıbəyov

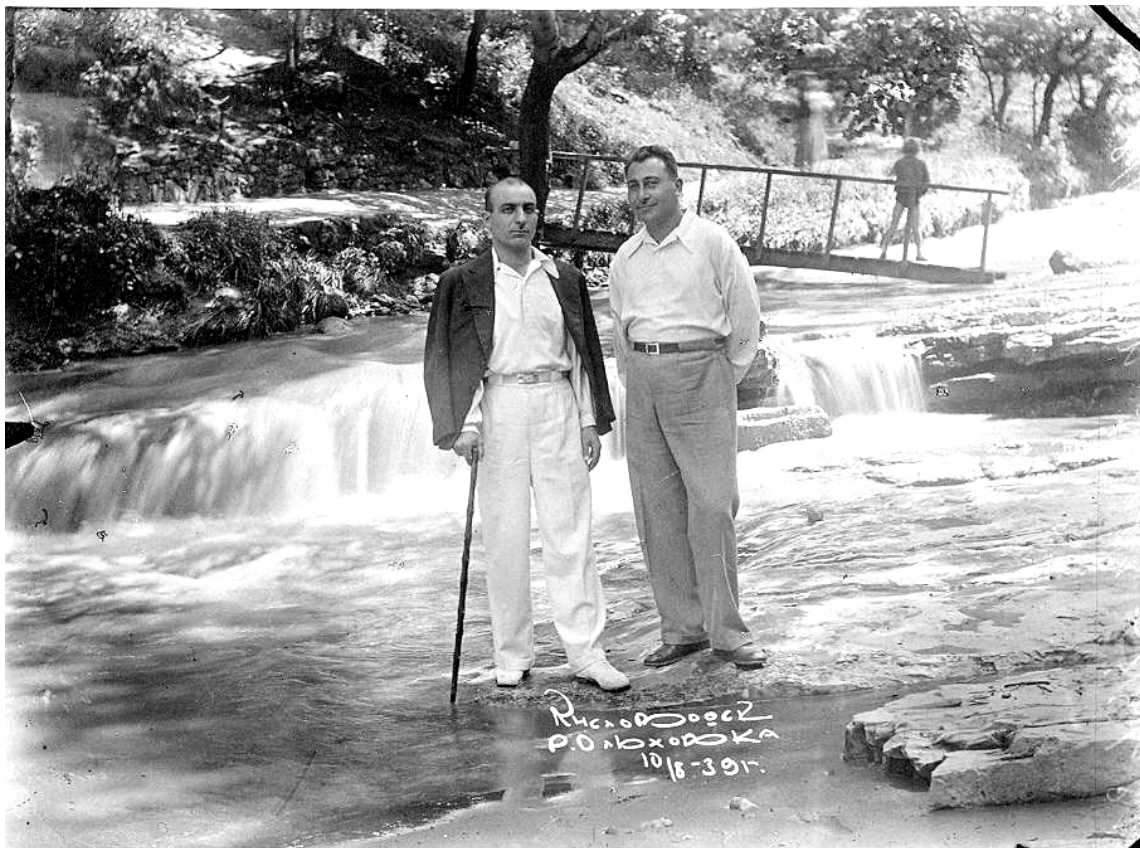
Üzeyir bəy teatra həmişə gəlmirdi. Bəzən Müslüm bəy xəstə olanda o, dirijorluq edərdi. Bəzi vaxtlarda isə gəlib tamaşaların gedişinə baxardı. Təzə quruluş olanda məşqlərə gələrdi.

Bir dəfə «Leyli və Məcnun» operasının təzə quruluşu gedirdi, rejissor Soltan Dadaşov idi. Muğam operalarında adətən bəstəkarın göstərdiyi muğamlardan hissələr çalınır. Çoxdanın söhbətidi, bildiyiniz kimi, Üzeyir Hacıbəyovun «Leyli və Məcnun» operasının ikinci pərdəsində «Səba-Şəms», «Sarənc» çalınır. Tamaşanın o zamankı quruluşu elə verilmişdi ki, «Sarənc»i gərək üç dəfə təkrar çalaydıq. Ona görə ki, artist səhnədə gəzişəndə mizanını dəyişir, o gəzişdiyi yerlərdə isə çalğı yeri qoyulmayıb. Məsələn, artist pilləkənlə qalxıb yuxarıda əyləşməlidir. O, mizana qədər isə «Sarənc» çalınıb qurtarır. Odur ki, yenidən təkrarını çalmaq lazım gəlirdi. Bu hal məni çox düşündürürdü ki, nə üçün bu muğamlar eynilə bir neçə dəfə təkrar olunmalıdır. Elə buna görə də mən rus klassik operalarına daha çox baxmağa və qulaq asmağa başladım. O zaman operada

bizim gözəl müğənnilərimiz var idi: Drozdov, Knijnikov, Nikolski, Lopatin, Fatma Muxtarova və başqaları. Mən onları diqqətlə izləyirdim ki, görüm bunlar oxuyub qurtarandan sonra, səhnə hərəkətləri zamanı yerlərini dəyişəndə bu vaxt musiqi necə gedir. Baxıb görürdüm ki, burada boşluq əmələ gəlmir, musiqi təkrarsız gedir. Beləliklə, fikirləşdim ki, muğamlarımızda bu qədər böyük, geniş imkanlar olduğu halda nə üçün muğamın bir şöbəsinə 2-3 dəfə təkrar etməliyik. Fikrimi Soltan Dadaşova söylədim. O, mənimlə razılaşdı. Səhnədə artistin mizanı vaxtı təkrara yol vermədən «Sarənc»i çalmaqdan ötrü mən əvvəlcə «Mirzə Hüseyn segah»ının «Manəndi-müxalif» yerindən başlayırdım, hissə-hissə gəlib çıxırdım «Sarənc»ə. Beləliklə də artistin səhnə hərəkətləri ilə çalğı təkrarsız gedirdi, musiqi aktyorun hərəkətini tamamlayırdı.

Muğam operalarımızda nə qədər belə yerlər varsa, mən onlara muğamlarla bu cür improvizə edirdim. Bu günümüzə qədər də səhnə hərəkətlərinin bütün boşluq yerlərini müğam şöbələri ilə doldurmuşam.

Üzeyir bəy məşq zamanı bunlara baxıb qulaq asandan sonra gülümsədi, əlini bıqına aparıb mənə dedi: «Oğlan, bəyəndim, çox xoşuma gəldi. Sən bunları hardan öyrənmişən? Sənin belə gözəl fikrini mən qiymətləndirməyə bilmərəm». Mən yuxarıda dediklərimi Üzeyir bəyə danışdım. Üzeyir bəy çox sevindi, razılıq

Bəhrəm Mansurov
(Kislovodsk, 1939)

əlaməti olaraq mənı qucaqladı. O vaxt göy 20 manatlıq pul vardı. Cibindən bir 20 manatlıq çıxarıb mənə verdi və dedi: «Oğlan, al bunu, get bufetdən nə istəyirsən, özün üçün al, bu da olsun operamız üçün elədiyin bu gözəl fikrinin şırnısı».

Üzeyir bəy Soltana dedi ki, bu operaları kim çalsın, de, ancaq bu qayda ilə çalsın.

Mənim bu sənətdə peşəkar inkişafımda, tanınmağımda Müslüm Maqomayevin də əməyi çox olub.

Müslüm bəy öz işində dəqiq adam idi. O, yazdığı operaların əsas partiyalarını oxuyan ifaçılara çox qayğı və ehtiyatla yanaşırdı. Hüseynağa Hacıbababəyovdan başqa «Şah İsmayıl»-ı bir adama vermirdi oxumağa.

Hüseynağa Hacıbababəyovun 70 illik yubileyi (1968)

Mən Hüseynağa Hacıbababəyovla otuz ildən artıq bir yerdə işləmişəm. Hüseynağa çox gözəl müğənni və opera artisti idi. O, əvvəllər ancaq qadın rollarında çıxış edirdi. Sonralar dinləyicilərin və tamaşaçıların yadından uzun müddət çıxmayan gözəl kişi obrazları yaratmışdı. Hüseynağanın ifasında Şah İsmayıl obrazını qeyd etmək istəyirəm. Bu operaya qulaq asanlardan həmişə belə sözləri eşitmək olardı: «Hüseynağanın Şah İsmayıl oynamağından olmaz, o, yeganədir». Hüseynağa sənətini ürəkdən sevensən, özünə qarşı çox tələbkər olan bir sənətkardı. O, opera artisti olmaqla yanaşı, konsert salonlarında da klassik muğamları, xalq mahnılarını gözəl oxuyurdu. Onun repertuarı çox zəngin və rəngarəng olardı. Onun ifasında rus, italyan, gürcü mahnıları da gözəl səslənirdi.

Mən onunla konsertlərə gedəndə və operada onu müşayiət edəndə böyük həzz alardım. Bu cür məlahətli, güclü səs hər müğənni və xanəndəyə nəsim olmur. M.Maqomayev 1933-cü ildə Gəncədə qastrolda olarkən birinci dəfə icazə verdi ki, «Şah İsmayıl»ı Xanlar Haqverdiyev oxusun. Müslüm bəy «Şah İsmayıl» operasına həmişə özü dirijorluq edərdi. O, Şah İsmayılın partiyasını hər oxuyana etibar eləməirdi. O, Şah İsmayıl rolunu Hüseynağa Hacıbababəyovun səsinə yazdığına görə bu rolda əsasən Hüseynağa oxuyurdu. Lakin Gəncə tamaşaçılarının tələbi nəticəsində Müslüm bəy gənc müğənni Xanlar Haqverdiyevə Şah İsmayıl partiyasını oxumağa icazə verdi. Bir neçə gün ciddi məşqlər oldu. Xanların Şah İsmayıl rolunda çıxışı çox yaxşı qarşılandı. Müslüm Maqomayev də Şah İsmayılın təzə ifaçısından razı qaldı. Xanlar Şah İsmayılın ariyalarını, duetlərini gözəl oxuyurdu. Tamaşaçıları səhnəyə çoxlu gül-çiçək dəstələri atırdı. Danışmaqla, söyləməklə o təsirli səhnəni göz önünə gətirmək çətinləşirdi. Gənclər arasında Şah İsmayıl partiyasının ilk dəfə Xanlara etibar edilməsi təsadüfi deyildi. Xanlar konservatoriyada təhsil almışdı, bir də onun qəlbə yatımlı səsi vardı.

Mən onu 1928-ci ildən tanıyırdım. O zaman Xanlar, Üzeyir Hacıbəyovun

Bəhram Mansurov və Xanlar Haqverdiyev (aşiq Qərib rolunda). yanvar 1957

rəhbərlik etdiyi musiqi məktəbində oxuyurdu. Biz onunla təzə-təzə radioda çıxış edirdik. Burada o, «Şahnaz», «Qatar», «Qarabağ şikəstəsi» kimi muğamlarla

yanaşı, «Gül açdı», «Sona keçdi», «Qarabağda bir dənəsən» və başqa mahnılarla çıxış edərdi.

1931-ci ilin axırlarında opera teatrında Xanlarla yenidən görüşdük. Onun bu sənət ocağında ilk rolu İbn Salam oldu. Necə ki, o vaxtlar Hüseynqulu Sarabski Məcnun obrazını böyük ustalıqla yaradırdı, eləcə də Xanlar Haqverdiyev İbn Salam rolunu çox məharətlə yarada bilirdi. O, «Əsli və Kərəm»də Kərəm, «Aşıq Qərib»də Qərib və Aşıq Səlim rollarını gözəl ifa edirdi. Hətta ömrünün 70 yaşında da çox məlahətli səsə malik idi. Bu yaşda oxumaq sizə asan gəlməsin. Amma gerek indiki cavanlar 25-30 yaşlı Xanların səsini eşidəydilər. O yaşda olanda Xanlar ən çox zil pərdələrdə oxuyardı...

Bakıya gələndən sonra Ələvsət Sadıqov başladı Şah İsmayılı oxumağa. Ələvsət Sadıqovla 1930-cu ildə tanış olmuşdum. O da teatrdə işləyirdi. Hüseynqulu Sarabski Məcnunu oxuyanda, o, Zeydi oxuyardı. «Leyli və Məcnun»da İbn Salamı, «Aşıq Qərib»də Qəribi, «Əsli və Kərəm»də Kərəmi, Qliyerin «Şahsənəm» operasında Aşığı, «Şah İsmayıl»da Şah İsmayılı məharətlə ifa edirdi. Ələvsətin yaxşı bir xüsusiyyəti vardı, əlli ilə yaxın idi onu tanıyırdım, bir dəfə demədi ki, mənim səsim düz deyil. Onu gecə saat 3-də yuxudan oyat-saydın, dur, bir oxu, deyərdi ki, bu saat. Biz hər il Gəncəyə qastrola gedərdik. Elə vaxt olurdu ki, bir ay hər gün muğam operası gedirdi. Bir gün «Şah İsmayıl», bir gün «Aşıq Qərib», bir gün «Leyli və Məcnun». Hər gün də bu operalarda Ələvsət oxuyurdu. Mən bir gün ona dedim ki, Ələvsət, sənin boğazın bəyəm yorulmur? Mənə dedi: «Yox, nə isti təsir eləyir, nə də soyuq. Mənim üçün istər Yevlax, istər Kislovodsk, ikisi də birdir. Çünki mən özümə elə baxıram ki, səsim həmişə yerində olur».

Düz deyirdi, o özünə çox gözəl baxırdı, səsini qouyurdu. Məsələn, müəyyən şeylər yemirdi ki, səsim xarab olar, oxumağa gedəcəyəm. Bu artistlik sənətini o, çox sevirdi; - həddindən artıq, ələlxüsus «Leyli və Məcnun» operasını. Ələvsət Məcnun obrazını o qədər sevirdi ki, nə deyim... Özü də çox qəşəng oynayırdı, çox gözəl də oxuyardı.

Ələvsət çox zəhmətkeş, sənətini sevən, xalqına qiymət qoyan insan idi. O deyirdi: «Mən çıxıb oxumasam, deməli, xalqımı sevmirəm. Mən, xalqım üçün

Bəhram Mansurov və Ələvsət Sadıqov
(aşiq Qərib rolunda). 30 mart 1966

yaşayıram. Üzeyir bəy yazıb bu əsərləri, bizim borcumuzdur onları qəşəng, yaxşı oxuyaq ki, xalq bizi də sevsin. Üzeyir bəyə də rəhmət desinlər».

1937-ci ilin yazı idi. Biz qastrol səfərinə hazırlaşırıdık. Bir gün teatrın dirijoru İsmayıl Hidayətzadə məni yanına çağırıdı. İçəri girəndə Yavər xanımı gördüm. Xəbər aldım ki, xeyir ola? Hidayətzadə cavab verdi ki, Üzeyir bəy göndərüb teatrımızda işləsin. Sən onunla məşğul ol, operada oxunan muğamları onunla təkrar elə. Mən Yavər xanımla radioda, konsert salonlarında dəfələrlə çıxış etmişdim... Biz operalarda ifa olunan muğamları dönə-dönə məşq etdik, Onun yuxarı pərdələrdə oxuduğu yağılı səsi nəinki məni, bütün dinləyiciləri valeh edirdi. Onun Leylisini tamaşaçılara sevdiren əsas cəhətlərdən biri məhz bu idi...

Məcnunun üsyankar məhəbbəti Şirzad Hüseynovun ifasında nə qədər gözəl alınırdı. O, musiqini çox sevirdi, elə bu sevgi də 1932-ci ildə onu operaya gətirmişdi. Şirzad əvvəl teatrda dekorasiyaları hazırlayan fəhlə işləyib, məqsədi də bu olub ki, sevdiyi aktyorları yaxından görsün, yaxından eşitsin. Bir dəfə öz-özünə oxuyurmuş. Hüseynqulu Sarabski onun oxumağını eşidir, yanına çağırır: - bu gündən fəhləliyin daşını at, səndən yaxşı Məcnun olar, - deyir. Bu istedad, belə aşkara çıxdı. Sonralar Şirzad Məcnunu, Koroğlunu, Şah İsmayılı, Kərəmi, Qəribi oynadı.

Opera və balet teatrının kollektivi.
İkinci cərgədə sağdan ikinci Bəhram Mansurov (1937)

Şirzad Hüseynov teatrda oynadığı vaxt onun tərəf müqabili Sima Haşımli oldu. Operamızda Sima Haşımli Leylini, Əslini oynayanda alqışlar uzun müddət kəsilməzdi. Demə, bunlar müğənninin xoşbəxt günləri imiş. Onun səsi səhnəmizdə 1953-cü ilə qədər səsləndi. Sonra bu ad daha afişalarda görünmədi, bu ad yavaş-yavaş unuduldu. Nə isə...

Onu həmişə tarda mən müşayiət etmişəm. Sima xanım səhnəmizin ən görkəmli sənətkarlarından İsmayıl Eloğlu, Qəmbər Zülalov, Zülfüqar Səriyev, Hüseynağa Hacıbababəyov, Məmmədağa Bağirov, Xanlar Haqverdiyev, Yavər Kələntərli ilə birgə çalışıb. Hərdən o illərin ətrini, sənət dostlarının xatirini duymaq üçün yolunu bizim evə salardı.

...1938-ci ildə Moskvada Azərbaycan incəsənətinin ongunlüyü keçiriləcəkdi. Ona görə də 1936-cı ildə xorda oxumaq üçün elan verdilər ki, teatra cavan müğənnilər qəbul olunur.

Qəbul günü çoxlu cavan gəlmişdi. Müslüm bəy onlara qulaq asır, mən isə müşayiət edirdim. Onlardan iki nəfəri əla oxudu. Birinci Ağababa Bünyadzadə piano ilə oxudu. O birisi isə Şirzad Hüseynov idi. Ağababanın birinci böyük rolu «Şah İsmayıl» operasında Aslan şah olub.

1934-35-ci illərdə məni Azərbaycan diviziyasına çağırdılar. Mən siyasi şöbənin müdiri Məmmədəli Əliyevin yanına getdim. O mənə dedi ki, Bəhram, səni bura ona görə çağırırdımsam ki, gəlib bizə kömək edəsən. Dedim: «Mənim sizə nə köməyim ola bilər?» Dedi ki, 1936-cı ildə Tiflisdə Zaqafqaziya olimpiadası olacaq. Biz də istəyirik ki, o olimpiadada çıxış etmək üçün diviziyada orkestr düzəldək. Sənin burda köməyin tarçalanlara lazımdır. Tarçalan Əmrulla müəllim də burdadır. Dedim: «Yaxşı».

1935-ci ildən başladım onlara kömək etməyə. Əl-ələ verib bir orkestr düzəlttik. Tiflisə getdik. Konsert zamanı diviziya koman-diri Qambay Vəzirov bizə yaxıqlaşdı

soruşdu: «Hazırsınız?» Mən dedim ki, hazırıq, hər şey yaxşı olacaq. Onda iki nəfər oxuyanımdı vardı. Sözün düzü, adları yadımdan çıxıb... Tiflisdə Rustavi küçəsində yerləşən opera teatrında konsert verdik. Bizim üçün bütöv bir şöbə ayırmışdılar. Çıxışımızı çox gözəl qarşıladılar, ifaçıların çoxuna fəxri fərmanlar verdilər.

Konsertdən sonra xəstələndim. Məni nə sayaq Bakıya gətiriblər, bilməmişəm. Bir ay müalicədən sonra dedilər ki, səni Məmmədəli Əliyev çağırır. Gedib onunla görüşdükdən sonra o məndən soruşdu: «Bakıya necə gəldiyin yadına gəlir?» Dedim: «Yox». Dedi: «Səni Bakıya elə mən gətirmişəm. O səndə qalan əsgər

Bəhram Mansurov Salyan Kazarmasında
orkestrin məşqlərinin fasiləsində.
(1935)

paltarlarını gətir qaytar bizə, sənin nəyinə lazımdır. Köməyə görə çox sağ ol». Mənə bir təşəkkürnamə yazıb verdi.

Biz «Salyan kazarması»nı hamiliyə götürmüşdük. Onların mədəniyyət klubunda Yavər xanım, Hüseynqulu Sarabski, Həqiqət Rzayeva, Əlövsət Sadıqov, Xanlar Haqverdiyev, Hüseynağa Hacıbababəyov və Şirzad Hüseynovla konsertlər vermiş, hərdən də operalardan parçalarla çıxış etmişik.

Mən Cabbar əmidən sonra «Mahur» muğamını məharətlə oxuyan Seyid Şuşinskini gördüm. Yadımdadır, 1937-ci ildə mənə Seyid ilə Nardaran kəndinə, toy məclisinə dəvət etdilər. Nardaranlılar muğamatpərəstdirlər. Məclisdə əyləşən yaşı səksəni ötmüş bir qoca kişi Seyiddən «Mahur» oxumasını xahiş etdi. Məclis qızıqdı. Seyid elə bir «Mahur»oxudu ki, məclisdəkilər Seyiddən bir də təkrar oxumasını xahiş etdilər. Seyid «Mahur» muğamını ikinci dəfə başqa tərzdə düz bir saat oxudu. O, «Mahur»un «Vilayəti», «Şikəstəyi-fars» hissələrini elə bir guşəxanlıqla gəzişdi ki, belə bir məharəti mən bir tarzən kimi yalnız Cabbar Qaryağdı oğlunda görmüşdüm.

Seyid və Xan Şuşinskilər (Şuşa, 1934)

Müslüm Maqomayevin «Nərgiz» operasının ciddi məşqləri gedirdi. Operanın librettosunu Məmməd Səid Ordubadi yazmışdı. Bu operada bizim gözəl səhnə

ustalarımız çıxış edirdilər. Bülbül, Məmmədağı Bağirov, Hüseynağa Hacıbababəyov, Yaqub Rzayev, Hacıbala Hüseynov, Şirzad Hüseynov, Ağababa Bünyadzadə, Levin, Əli və Qənbər Zülalovlar, Xanlar Haqverdiyev, Sona Bağirova, Həqiqət Rzayeva, Hənifə Şəfi və başqaları...

«Nərgiz» operası hazır olandan sonra hələ premyera olmamışdan əvvəl Müslüm bəy bizi yığdı, iclas çağırırdı. Orada Qurban dayı və mən də var idim. O vaxtlar yaxşı kadrlar, çalğıçılar tapılmadığından Müslüm bəy iştirakçılardan və bizdən xahiş etdi ki, siz kömək edin, əl-ələ verək, bu opera getsin.

Mən bu operanın ikinci pərdəsindən danışmaq istəyirəm. Ona görə ki, bu pərdə ələlxüsüs bizimlə əlaqədar idi. Opera «Çahargah» muğamı üstündə yazılmışdı. Burada Müslüm bəy cürbəcür hiylələrdən çıxan Molla Mütəllib surətini yaratmışdı, onun tarda oxumağını vermişdi. Molla Mütəllibi Əli Zülalov, onu əvəz edən Qənbər Zülalov, qulluqçunu Həqiqət Rzayeva və onu da əvəz edən Məhbubə Paşayeva oynayırdılar. Molla Mütəllib surəti tamaşaçıların xüsusilə xoşuna gəlirdi. Molla Mütəllib «Şikəstəyi-fars» üstündə oxuyurdu: «Bacadan baxmaq özü bir böyük ləzzətdir mənə». Bu yerində tamaşaçılar o qədər əl çalırdılar ki... Bu rolu Əli Zülalov çox gözəl yaradırdı.

Müslüm bəyin gözəl bir xüsusiyyəti də var idi ki, o hər dəfə opera qurtarandan sonra böyük-kiçiyə baxmazdı, istədiyi adamları çağırır, onların fikrini bilmək istəyirdi; tamaşanı camaat necə qəbul eləyir, harasında, hansı yerində nə deyir, operanın harası onları qane eləmir. Müslüm bəy iradları nəzərə alır, camaatı təmin etməyən yerləri təzədən işləyirdi. O, mənim də rəyimi soruşardı. Bir gün mən ona dedim ki, Müslüm dadaş, operanı yazmısız, yaxşı da gedir, daha tamaşaçıların fikri ilə maraqlanıb, musiqidə niyə dəyişikliklər edirsiniz? Cavabında o: «Mən bu operanı camaat üçün, xalq üçün yazmışam. Ona görə də çalışıram ki, yazdığım musiqi onların istəyini təmin etsin» dedi. Elə vaxt olurdu ki, Müslüm bəy tamaşa 2-3 dəfə gedəndən sonra onun musiqisində bir balaca artırımlar eləyir, qəşəngləşdirirdi. O, camaatla ünsiyyətini üz mürdü. Onun «Nərgiz» operası çox gözəl idi, camaatın xoşuna gəlirdi. Odur ki, Müslüm bəy bu operada çox dəyişikliklər etmədi.

1937-ci ilin yayında əcəl onu dekadada iştirak etməkdən məhrum etdi. Buna

Müslüm Maqomayev

baxmayaraq 1938-ci ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan incəsənəti ongünlüyündə «Nərgiz» operası böyük müvəffəqiyyətlə getdi.

Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının, Opera və Balet teatrının birgə çıxışı.
Soldan ikinci Bəhram Mansurov. (Moskva, dekada 1938)

1938-ci ildə Moskvaya ongünlüyə gedəndə belə qərara gəldilər ki, «Arşın mal alan» operettasını xalq çalğı alətləri orkestri müşayiət eləsin. Belə də oldu. Opera teatrında hər gün gərgin məşqlər gedirdi. Tamaşanın dirijoru Səid Rüstəmov, rejissoru isə Soltan Dadaşov idi. Soltan Dadaşovun yaxşı bir xüsusiyyəti vardı: o, musiqini yaxşı bilirdi, öz sənətini ürəkdən sevirdi. Doğrusu, opera teatrında da bizə belə rejissorlar lazımdır ki, musiqini bilsin. Onların musiqi savadı olmayanda birgə işləmək çox çətin olur. Soltan Dadaşovun böyük fitri istedadı vardı. «Arşın mal alan»-ın axıncı pərdəsi toy məclisidir. Adətimizə görə Azərbaycanda qızların toyu kişilərdən ayrı olur. Amma bu operettada toy kişilərlə bir yerdə idi, özü də simfonik orkestr çalırdı. Dekadağa görə Soltan Dadaşov bunu Üzeyir bəyin razılığı ilə ayırdı. Odur ki, səhnələrdə üçlükdə çalmaq lazım idi. Toy məclisi olan səhnədə mənə və qavalçalan Xalq Babayevə milli paltar geyindirdilər. Qız toyunu biz qurtarandan sonra orkestr başlayırdı çalmağa. Bu cür gərgin məşqlərdən sonra getdik Moskvaya.

Operanın uvertürası çalınıb qurtarandan sonra alqışlarla pərdə açıldı. Tamaşa başlananda xalq çalğı alətləri orkestrinin, ələlxusus tarın, kamançanın səsini eşidəndə o qədər əl çaldılar ki, nə deyim... «Arşın mal alan»-da aşağıdakı ifaçılar iştirak edirdilər. Əsgər - Bülbül, Süleyman - Hüseynağa Hacıbababəyov, Soltan bəy - Ələkbər Hüseynzadə, xala - Məryəm Babayeva, Vəli - Əhməd Anatollu, Telli - Həqiqət Rzayeva. Həqiqət xanımın çox güclü səsi vardı. Vəli ilə Tellinin duet

**ВРЕМЕННЫЙ
ПРОПУСК № 316**
на право входа в здание
филиала ГАБТ
Союза ССР

Действителен до 13
Апреля 1938

Вход с проездом № 3

Фамилия Мансуров ПРОДЛЕН
Имя и отч. Бахрам Сулейманович
Директор Мансуров
Филиал ГАБТ

Директор
Филиал ГАБТ

Вход с проездом № 21
**БОЛЬШОЙ
ТЕАТР**
СОЮЗА
ССР

Подъезд № _____

Пропуск № 530

На 15 Апрель 1938 года

Тов. Мансуров С. С.
Командант Мансуров

УПРАВЛЕНИЕ ПО ДЕЛАМ ИСКУССТВ
при СНР АзССР

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Дано участнику декады азербайджанского искусства
в Москве Мансурову Бахраму Сулеймановичу
(фамилия, имя и отчество)
Должность Артиста Тасовери
Подпись своего Т. С. Арты удостоверяется.
(подпись)
"Ман. театр" АзССР по делам искусства
Секретарь Арты

AzSSR XQS yanında
İNCƏSƏNƏT İŞLƏRİ İDARƏSİ

VƏSIQƏ

Moskvada Azərbaycan incəsənət dekadasına
iştirak edən Manşurov Bəhram
Suleyman oğlu
(fəamiliyası, adı və atasının adı)
Vəzifəsi Böyük opera ansamblı artisti
iştirakçı (imzası) imzası təsdiq olunur.
İncəsənət İşləri İdarəsi rəhbərliyi
Kərim

Moskvada keçirilən dekadanın
sənədləri
(1938)

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

КОМИТЕТ ПО ДЕЛАМ ИСКУССТВ при СНК СОЮЗА ССР

ДЕКАДА
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО
ИСКУССТВА

15 апреля 1938 г.

МОСКВА

ПРОГРАММА КОНЦЕРТА

**«ИНГУШСКАЯ
ЛЕЗГИНКА»**

(музыка А. А. Иоаннесяна)

— исполняют пионеры-школьники: А. АКОПОВ, Г. АЙВАЗОВ, Е. ГЕЦУК, Ф. ЗЕЙНАЛ ЗАДЕ, М. ИЗРАИЛОВ, М. МАМЕДОВ, М. АВАНЕСОВ, М. ТАГИЕВ в сопровождении оркестра азербайджанских народных инструментов под управлением заслуженного деятеля искусств А. А. ИОАННЕСЯНА. Танец поставлен заслуженным артистом республики С. Н. КЕВОРКОВЫМ и В. И. ВРОНСКИМ.

«КЫЗЫЛ АСКЕР»

(музыка композитора Уз.
Гаджибекова)

Уз.

— исполняет хор филармонии под управлением народного артиста республики Уз. ГАДЖИБЕКОВА. Солисты хора — Э. ТОНИЕВ, А. БАГИРОВ и М. КУЛИЕВ.

«ДЖЕЙРАН БАЛА»

(народный танец)

— исполняют солистка филармонии Султан МАМЕДОВА и женская группа танцевального ансамбля в сопровождении женского оркестра народных инструментов. Танец поставлен ГАМЕР АЛМАС ЗАДЕ. Дирижер — заслуженный деятель искусств А. А. ИОАННЕСЯН.

«АРАК ТАСНИФ»

(азербайджанский мугам)

— исполняет солист оперы А. О. САДЫХОВ. Акомпанирует трио: МАНСУРОВ (тар), МИРЗАЛИЕВ (кеманча), ШЕЙХОВ (бубен).

**«КРЕСТЬЯНСКИЙ
ТАНЕЦ»**

из оперы «Наргиз»
(музыка заслуженного деятеля
искусств М. Магомаева)

— исполняет балет оперы. Постановка — заслуженного артиста республики С. Н. КЕВОРКОВА и В. И. ВРОНСКОГО. Акомпанирует симфонический оркестр оперы. Дирижер — НИЯЗИ.

«КОЛХОЗ ЧЕЛЛАРЫ»

(музыка композитора Уз. Гад.
жибекова)

— исполняет хор филармонии под управлением народного артиста республики Уз. ГАДЖИБЕКОВА. Солисты хора — С. АЛИБАЛАЕВ, С. МАМЕДБЕЙЛИ, Х. БАБАЕВА, К. АМИРАСЛАНОВА и С. АЙРАПЕТОВА.

АМАН НЭНЭ»

(народная песня)

БАЯТЫ ШИРАЗ»

(азербайджанский мугам)

— исполняет оркестр народных инструментов и женский оркестр народных инструментов филармонии. Солисты оркестра — Р. ПАШАБЕКОВА и Т. АЛИЕВА. Дирижер — заслуженный деятель искусств А. А. ИОАННЕСЯН.

«ПЕСНЯ СЕРДЦА»

(кантата композитора Караса.
на. Слова поэта Расул Рза)

— исполняют объединенный хор филармонии и оперы, танцевальный ансамбль филармонии и симфонический оркестр. Танец поставлен заслуженным артистом республики С. Н. КЕВОРКОВЫМ и В. И. ВРОНСКИМ. Дирижер — А. ГАСАНОВ.

Художественный руководитель концерта — заслуженный артист республики
И. ИДАТ ЗАДЕ.

Художники — Г. МУСТАФЛЕВ, И. АХУНДОВ и А. СУЛТАНОВ.

Ведет программу концерта РАСУЛ РЗА.

səhnəsindən sonra tamaşaçılar onları səhnədən buraxmaq istəmirdilər. Beləliklə, «Arşın mal alan»ı çox böyük müvəffəqiyyətlə yola saldıq. Bu barədə mətbuatda, qəzetlərdə çox məqalələr çap olundu. Mən bu məqalələrin bəzilərini indi də saxlamışam. Təəssüflənirəm ki, hamısını toplaya bilməmişəm. Ümumiyyətlə, çıxışlarımız barədə yazan musiqişünas Georgi Xubov «Pravda» qəzetində Qurban dayı ilə məni xüsusi qeyd etmişdi. Dekadada «Nərgiz» və «Şahsənəm» operalarını mənimlə Qurban dayı birgə müşayiət edirdik. Yadımdadı, «Şahsənəm» operasının rejissorluğunu edən Cəfər Cabbarov və Adil İsgəndərovla birgə işlərimiz uğurla qarşılandı.

Moskvada olarkən mənim və qavalçalan Xalıq Babayevin müşayiəti ilə Zəhra Rəhimova «Ceyran bala», Xurşud Babayeva «Sevgilim» mahnılarını, Şirzad Hüseynov isə «Kürdü-şahnaz» muğamını qramafon valına yazdırdım.

Yekun konserti Böyük teatrda oldu. Xor, orkestr, bütün kollektivlər hamısı orada idi. Orada mənimlə Qurban Primov oxuyanları müşayiət edirdik. Qurban dayı Həqiqət və Hüseynağanı müşayiət edirdi. Həqiqət xanım «Yaylıq», Hüseynağa isə «Yaxan düymələ» mahnısını oxudu. Mən, kamançaçalan Hafiz Mirzəliyev və qavalçalan Yusif Şeyxovla Ələvsət Sadiqovun oxuduğu «Ərak» təsnifini müşayiət etdik. Yekun konserti çox böyük müvəffəqiyyətlə keçdi, bizim şənimize

Bəhram Mansurov (1939)

Kremlə ziyafət verdilər, sonra bizi yola saldılar. Yolüstü qatarımız Mahaçqalada dayandı. Vağzalda bizi elə bil böyük bayram şənliyi gözləyirdi. Oranın artistləri, partiya rəhbərləri və camaatı bizi çox böyük şənliklə, hərarətlə, məhəbbətlə qarşıladılar. Mahaçqala vağzalında bizim nümayəndə heyətimizdən olan İsmayıl Hidayətzadə, Bülbül, Hüseynağa Hacıbababəyov, Q.Almaszadə, H.Rzayeva, H.Sarabski, Ə.Sadiqov, aşiq Əsəd, aşiq Məmməd və başqaları qatardan düşüb onların artistləri ilə görüşdülər. Görüşdən sonra biz Bakıya yola düşdük.

Gecə saat 3-də Bakıya çatdıq. Vaxtın belə gec olmasına baxmayaraq vağzalda proyektorları yandırmışdılar. Mənə elə gəlirdi ki, gecənin bu vaxtında vağzalda heç kəs olmaz. Amma tərsinə oldu. Vağzalda o qədər adam var idi ki... Camaat bizi qarşılamağa gəlmişdi.

1939-cu il noyabrın 17-də Opera və Balet Teatrının artistlərindən ibarət konsert briqadası ilə biz Samur-Dəvəçi kanalının tikintisinə gəldik. Konsert briqadamızın rəhbəri Bülbül, solistlərdən Sara Mirəliyeva, Qəmbər Zülalov və mən idim. Biz

Bül-Bül Məmmədov və Bəhram Mansurov Samur-Dəvəçi kanalının açılışında. Qonaqkənd 1939

burada üç gün ərzində 30-dan çox konsert verdik. Çıxışlarımız çox böyük müvəffəqiyyətlə keçirdi. Hətta qonşuluqda olan kənd və rayonlardan da camaat bizim konsertlərə axışdı. Bir çox kolxozçular, xüsusilə Qonaqkənd və Qusar rayonunun camaatı ilk dəfə idi ki, belə böyük incəsənət ustaları ilə görüşürdülər. SSRİ xalq artisti Bülbülün çıxışı camaatın əhval-ruhiyyəsini əməlli-başlı qaldırmışdı. Çünki Bülbül onların deputatı idi. Bir axşam tikinti iştirakçıları üçün konsert verməli idik. Konsertə bir saat qalmış bir dəstə pioner Bülbülün yanına gəlmişdi. Onlar Samur-Dəvəçi kanalı haqqında mahnı yazmışdılar, bu barədə böyük müğənninin fikrini bilmək istəyirdilər. Qulaq asdıq, mahnı da, melodiyası da çox gözəl idi. Bülbül dedi ki, yaxşı, bəs bunları kim müşayiət edəcək? Mən Bülbülə dedim ki, bəlkə biz? O, razılaşdı. Sonra biz pionerlərlə birlikdə mahnını hazırladıq.

1939-40-cı illərdə Şamaxıda olarkən bir cavan oğlanla məni tanış etdilər. Bu, aşiq Bilalın oğlu aşiq Ağalar idi. Onunla xeyli söhbət etdikdən sonra xahiş etdim ki,

bir şey çalib-oxusun. O, mənim xahişimi yerinə yetirdi. Bir qədər onu dinlədikdən sonra aşiq Bilalın çalib-oxuması gözümdə canlandı. Oğlunun da atasının yolu ilə getməsi məni çox sevindirdi.

Aşiq Bilalı mən 1928-ci ildə Bakıda, Kommunist küçəsində, indiki Akademianın binasında keçirilən aşiqqlar qurultayında görmüşəm. Aşiq Bilal ustad sənətkarlığı ilə yanaşı, həm də gözəl şair idi. Bir aşiq kimi onun ifaçılıq üslubu digər aşiqqlardan çox fərqlənirdi. Əvvəla, onun çaldığı saz Tovuz aşiqqlarının sazından deyildi, «cürə» saz idi. Başqa bir cəhəti isə o idi ki, aşiq Bilal sazı çala-çala səhnədə yavaş-yavaş gəzişirdi, digər aşiqqlar kimi oynamırdı.

Bu illərdə əmim oğlu Ənvər Mansurov da öz çalğısı ilə dinləyicilərin, sənətsevərlərin böyük marağına səbəb olmuşdu. Ənvər Mirzə Mansur oğlu Mansurov (1917-1941) 1931-ci ildə Üzeyir Hacıbəyovun rəhbərliyi altında ilk notlu orkestrə gələndə hələ gənc idi. Ancaq bununla belə barmaqları tarın pərdələrinə çoxdan yatmışdı. Çünki tarzənlər ailəsindəki tərbiyə, sənətə məhəbbət onun ürəyindən barmaqlarına axmışdı. O, əsasən çalğını atası Mirzə Mansurdan öyrənmişdi. Onun möhkəm biləyi vardı, tarda çalğı texnikası yaxşı idi. Bir çox muğamları özünəməxsus şəkildə gözəl ifa edirdi: «Şur», «Rast», «Çahargah», «Segah», «Şüştər» kimi muğamlarda sambalı mizrablar vurmaqla yanaşı, tarın pərdələrində yüksək texnika nümayiş etdirər, heç də virtouzluğu ilə özündən böyük sənətkarlardan geri qalmazdı. Mən onunla birgə bir neçə konsertdə iştirak etmişəm.

Otuzuncu illərdə Azərbaycan Dövlət Şərq orkestrində bir çox məşhur çalğıçılarla yanaşı əmim oğlu Ənvər də vardı. 1939-cu ilin oktyabrında Moskvada xalq musiqi alətləri ifaçılarının Ümumittifaq baxışı keçirilirdi. Bu baxışda

iştirak etmək üçün Bakıda çalğıçıların müsabiqəsi elan edildi. Qurban Primov, Ənvər Mansurov, Zərif Qayıbov, Xosrov Məlikov və Hacı Məmmədov müsabiqənin laureatları olmuşdular. Baxışın qalıblərinin çalğısını vallara yazmışdılar. Ənvərin ifasında «Çahargah» və «Segah» muğamı da vala yazılmışdı.

O, musiqi texnikumunda tardan dərş deyirdi. Ənvər tarzən Əhsən Dadaşovun

Ənvər Mirzə Mansur oğlu Mansurov
(1917-1941)

ilk müəllimi olub. Müharibə başlananda o da kiçik qardaşım Nadir kimi Vətənin müdafiəsinə getdi. Lakin geri dönmədi.

Nadir Məşədi Süleyman oğlu Mansurov öz dəstəsi ilə çıxış zamanı

Qardaşım Nadir (1916-1972) də nəslimizdə tar çalmaq ənənəsini yaşadan tarzənlərdən biri idi. O, bu sənətə vurğunluğu atamdan öyrənmişdi, ömrünün sonunadək on bir simli tar onun əlindən düşmədi. O, müharibədən əvvəl Azərbaycan konsert birliyinin solisti idi. Adil Gəray, N.Məmmədbəyli, A.Ələsgərov, L.Abdullayev, A.Məlikov və başqaları ilə birgə çıxış edərdi. Qırxıncı illərin əvvəllərində onu hərbi xidmətə çağırırlar. O, hərbi hissədə də el sənətimizi təbliğ eləyərdi.

Nadir evə tez-tez məktublar yazardı. Bir gün məktubların arasında bir qəzetə rast gəldim: «Boyevaya trevoqa» qəzeti idi. Orada Nadir haqqında aşağıdakı sətirlər yazılmışdı: «N.Mansurov tarı əlinə aldı, onu silkələdi və simlərdə

Nadir Mansurov
(1941)

ecazkar bir nəğmə səsləndi. Bu, Azərbaycan dağlarının, Xəzərin ləpələrinin nəğməsi idi»... Müharibə qurtarandan sonra onun silahı yenə də tar oldu. O, bir müddət Mərkəzi Pionerlər evində tar müəllimi işlədi. Sonralar filarmoniyada və Azərbaycan Konsert Birliyinin heyətində ifaçı tarzən kimi yurdumuzun bütün rayonlarında konsertlər vermiş, bir çox xanəndə və ifaçıları müşayiət etmişdir.

1941-ci ildə Azərbaycandan bir qrup nümayəndə Moskvaya estrada artistlərinin festivalına gedirdik. Ora mənimlə müğənni Sara Qədimova, rəqqasə Leyla Cavanşirova (Leyla Bədərbəyli - red.) gedirdi. Münsiflər heyətinin böyüyü də Azərbaycan tərəfindən Səid Rüstəmov idi. Biz iyunun 21-də Bakıdan yola düşdük. Rostovda qatar dayandı. Gördük ki, çaxnaşmadır. Soruşduq nə olub? Dedilər ki, müharibə başlanıb. Qonşu vaxonda Mirbəşir Qasimov gedirdi. Getdik onun yanına ki, soruşaq, biz neyləməliyik. O dedi ki, necə deyilib, elə də eləyin.

Biz də yola düşdük Moskvaya. Orada 5 gün yubandıq, sonra isə bizi Bakıya yola saldılar. Bakıda bizi briqadalara bölüb, hərbi hissələrə konsert verməyə

**Zəhra Rəhimova, Bəhram Mansurov, kamançaçı Hafiz Mirzəliyev
və İrşad Məmmədov (dəf) əsgərlər qarşısında çıxış edirlər. 1944**

göndərdilər. Bizim opera teatrından da çoxlarını çağıraraq müharibəyə apardılar. Teatrın ehtiyacı olan adamlar ki, var idi, onlara «Bron» verdilər. Bron alanlar

arasında mən də vardım.

Müharibə günlərində mənim tarım da süngüyə döndü. Onun səsi indi zavod, fabrik, kolxoz tarlasından, qospitallardan gəlirdi. Yaranmış təşviqat briqadalarının tərkibində biz Azərbaycanın bütün rayonlarında konsertlər verirdik. Əvvəlcə biz Salyana, sonra Prişib, Sabirabad, Əli-Bayramlı rayonlarına getdik. Briqadanın rəhbəri artist Hüseyn Rəfi idi, müğənnimiz Sara Qədimova. Hüseyn cəbhəyə, vətənə aid şeirlər oxuyurdu, camaatın qəlbində inam yaradırdı ki, onlar heç də kədərlənməsinlər, onsuz da qələbə bizim olacaq.

1942-ci il oktyabrın 31-də məni 47-ci ordunun hərbi şurasının üzvü Əziz Əliyevin sərəncamına çağırıdılar. Azərbaycan diviziyasının ştabı Quba rayonunda yerləşdiyindən, bizi bir ayılığa oraya göndərdilər. Xanəndələrdən İslam Abdullayev, Şirzad Hüseynov, kamançaçı Dəməd Abdullayev, mən və başqaları döyüşçülər qarşısında çıxış edirdik. Həməm döyüşçüləri buradan «416-cı» Azərbaycan diviziyasına göndərirdilər.

Бүтүн өлкөлөрин пролетарлары, бирлəшин!		Пролетарии всех стран, соединяйтесь!	
Азербайчан Коммунист (болшевикләр) Партиясынын Мəркəзи Комитети			
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ			
Коммунистической партии (большевиков) Азербайджана			
Членом организации обязан номер в организации и номер в списке При отъезде обязательно сослаться на наш номер и число	№: 4/264		31. октября 1941 г.
	УДОСТОВЕРЕНИЕ.		
	Тов. Мамедов Б. командировается в распоряжение Члена Военного Совета 47-й Армии т. Алиева Азиза.		
	 (Мамедов Г.)		

Qubadan Bakıya qayıtdıqdan sonra başqa briqada ilə Göyçay rayonuna yola düşdük. Briqadanın tərkibində artistlərdən Süleyman Tağızadə, Əli Zülalov, xanəndə İsgəndər və başqaları vardı. Biz bu rayonun bütün kəndlərində konsertlər verdikdən sonra yenə Bakıya qayıtmalı olduq. Ucar vağzalında vaqonlara minmək qeyri-mümkün olduğundan bizi çətinliklə Ucar rayon daxili işlər rəisi Cəbrayıl Quliyevin köməyi ilə vaqonun damına mindirdilər. Gecə idi. Səhər dan yeri

söküləndə gördüm ki, bir biz deyilik, bütün vaqonların damı adamla doludur. Biləcəri stansiyasına qədər gəldik, orada bizi düşürtdülər.

Bakıda qospitallarda yaralılar üçün konsertlər təşkil edilərdi. Onlara konsert verəndə gözlərim yaşla dolurdu. Görürdüm ki, birinin qolu yox, birinin qıçı. Qəhər məni boğurdu, müharibə bəislərinə lənət yağdırırdım. O vaxtlar Suraxanıda mədəniyyət evini qospital eləmişdilər. Biz səhnədə konsert verirdik. Zalda yer olmadığından yaralılar hətta çıxıb səhnədə də oturdular. Biz bir mahnı vardı, onu oxuyub-çalandan sonra gördük əl çalırılar. Mənim gözüm sataşdı orta sıralara, gördüm ki, iki əsgər hərəsi bir əlini uzadıb əl çalır. Göz yaşımı saxlaya bilmədim...

Müharibənin ağır illərində - 1941-1943-cü illərdə mən Cabbar Qaryağdı oğlu ilə hərbi hissələrdə, qospitallarda birgə konsertlər vermişik. Yaşının səksəni keçməsinə baxmayaraq Cabbar əmi oxuduğu mahnılarla döyüşçüləri vuruş qabağı ruhlandırır.

Müharibə illərində Azərbaycanın mədəniyyət və incəsənət işçiləri İranla yaxından əlaqə saxlayardı. 1941-ci ildə eşitdik ki, bir qrup mədəniyyət və incəsənət xadimi İrana qastrol səfərinə yola düşür. Məqsəd həm oradakı sovet əsgərlərinə konsert vermək, həm də bir çox şəhərlərdə yerli camaat qarşısında çıxış etmək idi. O dövrlərdə tanınan çalıb-oxuyanlarımızın çoxu - Qurban Primov, Qəmər Almaszadə, kamançaçalan Qılman Salahov və başqaları İrana qastrola getmişdi. Yavər xanım Kələntərli də onların arasında idi. Onun oxumaları İranda o qədər marağa səbəb olmuşdu ki, qəzetlər xeyli vaxt bu ifaçının ustalığından, səsinin şirinliyindən yazdılar.

Cabbar Qaryağdıoğlu (1930-cu illər)

Həmin il opera teatrını Təbrizə qastrola göndərdilər. Təbrizə daxil olanda gözlərimin qarşısında köhnə Bakı canlandı. Köhnə Bakıda olduğu kimi Təbrizdə də dar küçələr, örtülü bazarlar, dəvə karvanları, faytonlar, su arabaları var idi. Təbrizə gələnlər arasında İsmayıl Hidayətzadə, Niyazi, Şövkət Məmmədova, Bülbül, Zəki Səfərov, Süleyman Rəhimov, Süleyman Rüstəm, Mirzə İbrahimov, Əziz Əliyev, Həqiqət Rzayeva, Qəmər Almaszadə, Əfrasiyab Bədəlbəyli və başqaları vardı.

Biz «Mənsuri-dövlənin» imarətində çıxış edirdik. «Qarı körpüsü»nün yanında, «Xurşid» teatrında opera tamaşalarını və konsertləri verirdik. Qeyd etməliyəm ki, Təbrizdəki «Xurşid» teatrının binasında əvvəl kişmiş anbarı yerləşirdi. Bizim oraya getməyimiz bu teatrın yenidən istifadəyə verilməsinə kömək etdi.

Bəhram Mansurov Azərbaycan mədəniyyət və incəsənət işçiləri arasında. (Təbriz, 1941)

Bir gün İsmayıl Hidayətzadə məni yanına çağırıb dedi: «Gülxar Həsənovanı yəqin ki, tanıyırsan, səsinə qulaq asmısan, gənc müğənnini teatrımıza işə qəbul etmişəm. Onu baş rollara hazırlamaq lazımdır. Xahiş edirəm Gülxar ilə məşq et.

Gülxarın mələhətli səsi, fitri istedadı və sənətə olan tükənməz həvəsi mənim xoşuma gəldi. Əsli rolunu məşq etdim. Gülxar xanım dediklərimə qulaq asıb, Əslinin partiyasını düzgün oxudu. Az vaxtda Əsli rolu hazır oldu, ilk tamaşa müvəffəqiyyətlə keçdi. Üzeyir Hacıbəyov Əsli rolunun yeni ifaçısından çox razı qaldı və mənə dedi: «Bəhram, sağ ol, gənc müğənni ilə yaxşı məşğul olmusan. O bizim etimadımızı doğrultdu. Gülxarı Leyli, Sənəm, Ərəbzənginin rollarına hazırlamağı məsləhət görürəm».

1942-ci ildə məni konsert briqadası ilə Kislovodskdan tutmuş Minvoda qədər olan qospitallara göndərdilər. Biz

Gülxar Həsənova və Bəhram Mansurov konsertdə çıxış zamanı. (1959)

üç ayın ərzində Kislovodsk, Jeleznovodsk, Yessentuki və Lermontovkada yaralı döyüşçülər qarşısında konsert proqramı ilə çıxış elədik. Briqadanın tərkibində Xanlar Haqverdiyev, Tükəzban İsmayılova, Səfurə İsayeva, Qəmbər Zülalov, Məmmədsaleh Allahverdiyev də var idi. Həmin ilin qışında Hüseynqulu Sarabski, Hüseynağa Hacıbababəyov və mən Füzuli rayonuna getmişdik. Hüseynqulu Sarabski həmin rayonun deputatı idi. Biz Füzuli rayonunda olarkən oranın kollektivi «Leyli və Məcnun» operasını səhnəyə qoyurdu. Sarabskidən xahiş etdilər ki, Məcnun rolunda çıxış etsin. Lakin o, xəstə olduğundan onun əvəzinə H.Hacıbababəyov çıxış etdi. Tarda mən müşayiət edirdim. Məcnunun atasını yerli müğənni Ağabala Abdullayev oynayırdı. Onun oxumağı mənə böyük təsir bağışladı. O, bu rolu elə yaradırdı ki, elə bil o, doğrudan da Məcnunun doğmaca atası idi. Tamaşadan sonra mən ondan soruşdum ki, muğam yollarını kimdən öyrənmişən? Dedi ki, Seyid Şuşinskiyden öyrənmişəm, onun hər çıxışını izləyirəm.

İllər ötdü, Ağabala Bakıya gəldi. Filarmoniya konsertlərində iştirak etdi. Əhməd Bakıxanov onu öz ansamblına çağırdı və Ağabalanın ifasında bir neçə muğamı lentə yazdırdı.

1943-ci il noyabrın 6-da Oktyabr inqilabının 26-cı ildönümü münasibətilə böyük konsert oldu. Konsertdə Bülbül, Q.Almaszadə, Bataşov, Knijnikov, Drozdov, H. Hacıbababəyov, A.Bünyadzadə, K.Kərimov, X.Şuşinski, X.Babayev (qaval), Ratner (f-no) və mən çıxış edirdik. Həmin il Yavər xanımı Stalinerə göndərdilər. O zaman əsgərlər buradan cəbhəyə yola düşürdülər. Orada Yavər xanım analar adından danışdı, oğullara qüvvət, mətanət, ürəklərinə təpər diləyirdi. Yavər xanım onlar üçün bibisi oğlu Abbas Səhhətin «Vətən» şerini oxuyardı, şirin nəfəsi ilə cəbhəyə gedənlərimizin ürəyinə bir güc, təzə bir qüvvət gətirərdi.

Həmin ildə Gəncəyə gedib orada mərkəzi parkda tamaşalar verdik. Burdakı qastrollarımız ay

Азербайджан ССР ХКС лында Инчосенот Ишлери Идареси
Управление по делам искусств при СНК Азербайджанской ССР

М. Ф. Ахундов adına Азербайжан Дөвлөт Ленин ордени опера
ва балет театры
Азербайджанский Государственный орденa Ленина театр оперы
и балета им. М. Ф. Ахундова.

БӨЙÜК ОКТАБР СОЦИАЛИСТ РЕВОЛЮЦИЯСЫНЫН
XXVI ИЛДӨНÜМÜNӨ
НӨСР ОЛУНМУШ
ТӨНТӨНӨЛИ КОНЦЕРТИН ПРОГРАММАСЫ
ПРОГРАММА ТОРЖЕСТВЕННОГО КОНЦЕРТА
ПОСВЯЩЕННОГО
XXVI ГОДОВЩИНЕ ВЕЛИКОЙ
ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ
РЕВОЛЮЦИИ

6 НОЯБР 1943 ил
НОЯБРЯ

- а) „Днөпр һаггында маһны“—мусигиси Фрадкийиндир.
- б) „Халг Комиссарына анд“—мусигиси Д. Шестаковичиндир.
Ифа эдирләр Азәрб. ССР әмәк. арт. Лопаткин Р. М.
ва Дөвләт операсынын хору. Дирижорлуг эдир
Азәрб. ССР әмәкд. инчасан. хадими Гроссман Я. А.
2. Азәрбайжан мугаматлары—Ифа эдир Азәрб. ССР халг артисти
Хан Шушински.
3. Случай с кунлой—Экспентрик рәгс.
Ифа эдир Елена Мордвинова ва Вилли Карлин.
4. „Бу санәт дейил“—Сатира ва юмор.
Ифа эдирләр Маргарита ва Горацци Балабан.
5. Оперетталардан ариялар ва жанр маһнылары—
Ифа эдир Наталия Исаенко.
6. Тәфиг Гулиевин бәдни рәһбәрлийилә Каспи һәрби Флотиясы Чазынын чыхышы
 - а) „Дәннз кечиләри“—мусигиси Кацандыр.
Ифа эдирләр: Горски, Швариман ва Весенин.
 - б) „Фриц ва Таня“—Ифа эдирләр Розенблат ва Әйвазов.
 - в) „Валс“—мус. Штраусундур. Мусиги тартибаты Т. Гулиевиндир.
Ифа эдир Румянцева.
 - г) Гопак—Украина рәгси. Гурулушу С. Доронининдир.
Ифа эдир БУТҮН ЧАЗ.

Чалырлар: тарда—Мансуров Баһрам, гавалда—Бабаев Халыг,
роялда—Ратнер Л. И. ва Борис Мандрус.
Харичи тартибаты рәссам Әнвәр Алмасзәдәниндир.
Программаны идәрә эдир Азәрб. ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими
Тергулова Лейла.

yarım çəkdi. Bakıya gələndən sonra bizi Lənkərana yola saldılar. Briqadanın tərkibində Hüseynağa Hacıbababəyov, Sona Mustafayeva (Bağırova - red.), artist Hüseyn Rəfi, aşiq Qədir Tovuzlu, akrobatlar Qafar və Ənvər, kamançaçalan Daməd Abdullayev və qavalçalan Xalq Babayev daxil idi. On günlük konsertdən sonra Astaraya yola düşdük. Astarada yeddi günlük konsertdən sonra Lerik rayonuna getmək ərəfəsində Bakıdan teleqram aldığımız ki, H.Hacıbababəyovu və Sona Mustafayevanı təcili Bakıya çağırırlar. Konsert nömrəmiz az olduğundan Hüseyn Rəfi Məşədi İbad, mən isə Rüstəm bəy rolunda duetlə çıxış etdik. Konsertin nömrəsi yenə də çatışmadığından proqrama bir nömrə də artırmalı olduq. Odur ki, bu dəfə də mən akrobatlarla iki nömrə göstərməli olduq. Tamaşaçıları ən çox maraqlandıran o idi ki, tarzəni gah Rüstəm bəy rolunda, gah da akrobatik nömrələrdə çıxış edən görürdülər.

O ərəfədə Lerikə yol çəkirdilər, ona «hərbi yol» deyirdilər. O yolu çəkən bizim əsgərlər idi. Bizi ora göndərdilər ki, onlar üçün konsert verək, əsgərlər də ruhlansınlar. Orada mənə tanıyan yoldaşlar deyirdilər ki, sağ olsun Bəhram, bizim toylarımızı da aparıb, indi də dalımızcan buralara gəlib. Sevinirdim, qürrelənirdəm ki, heç olmasa az da olsa, Vətənin bu günlərində öz tarımla mən də nəşə edirəm...

1944-cü ildə Yavər Kələntərli və Şirzad Hüseynovla Xudata qastrola getmişdik. Briqadanın tərkibi üç nəfərdən ibarət olduğundan, konsert daha maraqlı keçsin deyərək, biz xalq mahnıları ilə birlikdə operalardan duetlər də səsləndiririk ki, bu da

Əlövşət Quliyev, Bəhram Mansurov, Hafiz Mirzəliyev, İrşad Məmmədov (İran, 1944)

Azərbaycan musiqiçiləri İranda (1944)

tamaşaçıların çox xoşuna gəlirdi. Odur ki, bizi səhnədən buraxmaq istəmirdilər. Xudatdan Bakıya qayıdan kimi Böyükağa Ağababayev məni telefonla filarmoniyaya çağırıb xəbər verdi ki, hazırlaş, İrana qastrola gedirsən. Bu mənim İrana ikinci səfərim idi. Biz təyyarə ilə Tehrana uçduq. Orada bir ay konsertlər verdikdən sonra İranın Qəzvin, Rəşt, Ənzəli, Ərdəbil, Nəmin, Sərab, Təbriz, Mərənd, Xoy, Mani, Şapur, Rizayi, Üşno, Mehabad, Miyandab, Marağa, Azərşəhr və başqa şəhərlərdə də çıxış elədik. Biz, xalq kütlələri ilə yanaşı Qızıl Ordu əsgərləri qarşısında da maraqlı konsert nömrələri göstərdik. Konsertlərdən sonra bir gün təsadüfən Laləzar xiyabanında Mirseyid Mirbabayevlə rastlaşdım. Atamdan eşitmişdim ki, xanəndə Mirseyidin əslı Bakıdandır. O, hələ uşaq ikən onun səsinı, oxumağını eşıdənlər heyranlıqlarını gizlədə bilmırmış, deyirmışlər ki, bu səş, bu oxumaq vergıdır. Mirseyidin böyük qardaşı İbrahim mərsiyəxan imış, istəyirmış ki, Mirseyid də bu yolla getsin. O isə sənət vurğunu olduğundan xanəndəliyə başlayır. Az keçmir şöhrəti hər yana car olur. O vaxtın adlı-sanlı çalğıçıları ilə bir dəstədə tez-tez Abşeronun toy və şənliklərində görünür. O çağın məşhur səsyazma firmaları onun sorağını alır. «Pate-Rekord», «Ekstafon» səsyazma şirkətləri onun vallarını böyük tirajla buraxır. Bu vallar əl-əl gəzir, tezliklə nadir nüsxələrə dönür. Bakı kəndlərindəki toylardan birində Mirseyidin ifasına heyran qalan bir sahibkar ona torpaq sahəsi bağışlayır. Mirseyid xərc çəkib quyu qazdırır. Bəxti gətirir, quyusundan güclü neft fontan vurur...

Mirseyid çox qocalmışdı, ayaqüstü söhbət elədik, Vətəni, gəncliyini

Bəhram Mansurov (1949)

xatırlayanda dolxusundu. Görüş qısa oldu, ayrıldıq.

Mirseyid muğamlarımızı çox gözəl bilirdi. Təəssüf ki, tez gəldi, tez də getdi.

Bizim İrana səfərimiz dörd ay çəkdi. Konsert briqadamız əlli nəfərdən ibarət idi. Solistlərdən Hüseynağa Hacıbababəyov, Ələvsət Sadıqov, Xan Şuşinski, İdris Ağalarov, Zəhra Rəhimova, Ağababa Bünyadzadə, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Qəmər Almaszadə, Sara Qədimova, Hacı Məmmədov, Məmmədəğa Muradov, sazçı qızlar ansambli, rəqs truppası və başqaları briqadanın tərkibində idilər. Briqadanın rəhbəri Əliağa Babayev idi.

Saz çalan qızlar ansamblında əlində saz tutmuş, əyninə çərkəzi kostyum geymiş balaca qəşəng bir oğlan uşağı var idi, o, ortada oturardı. «Azərbaycan», «Çalpapaq» və başqa xalq mahnılarının solo hissələrini oxuyurdu. Bu oğlanın oxumağı bir möcüzə idi. Mən hələ belə gözəl oxuyan ikinci bir uşaq eşitməmişdim. Bu oğlan Arif Məmmədov idi. İranda onu o qədər sevirdilər ki, onu Arif yox, «Arifxan» çağırırdılar. Təbriz şəhərində konsertimiz vardı. Arifə dedilər ki, bir muğam da oxusun. Arif dedi ki, Bəhram müəllim müşayiət etsə, oxuyaram. Bizim o zaman balaca olan bu Arifimiz bir «Mənsuriyyə» oxudu ki, nə deyim... Konsertdən sonra ona çoxlu qiymətli hədiyyələr verdilər.

Mən həmişə demişəm ki, Arifə o səsi, o oxumağı təbiət bəxş edib. Onu o vaxt eşidənlər, indi də deyirlər ki, Arif necə gözəl oxuyardı, onun oxumağı bir möcüzə idi. Arif yeri gələndə tar, skripka, ud, kamança, piano çalırdı.

İranda qastrolda olarkən bizim bədii rəhbərimiz Əfrasiyab Bədəlbəyli idi. O həm də konserti idarə ediyirdi.

Mən Əfrasiyab Bədəlbəyliyi lap cavan vaxtlarından tanıyırdım. O əmimgilə tez-tez gəlirdi. Əfrasiyab, əmim Mirzə Mansurdan tar çalmağı öyrənərdi. Bundan başqa həm də onun atası Bədəl bəy atam Məşədi Süleymanla və əmim Mirzə Mansurla dost idi. Onlar həmişə Bədəl bəyin xeyirxahlığı barədə çox təəssüratla

Məmməd xan Bakıxanov, Əbülfət Əliyev və Bəhram Mansurov. (4 may 1950)

danışirlar. Sonralar isə, 1930-cu ildən

Başlayaraq Opera və Balet Teatrında Əfrasiyab Bədəlbəyli ilə bir yerdə işləmişəm. O zaman o da, mən də cavan idik. O, məndən beş yaş böyük idi, Leningradda oxuyurdu. Bakıya tez-tez gəlirdi və dirijorluq edirdi. Əvvəllər «Əsli və Kərəm», «Aşiq Qərib», «Leyli və Məcnun», sonralar isə «Şah İsmayıl» və başqa operalara, eləcə də balet tamaşalarına dirijorluq edərdi.

1941-ci ildə Təbrizdə qastrol səfərində olanda bizim muğam operalarının dirijoru maestro Əfrasiyab idi. İranda tamaşalarımız çox gözəl keçirdi. Bu barədə mətbuatda verilən yazılar və şəkillər mənim şəxsi arxivimdə vardır.

Çoxdan arzuladığımız gün - Qələbə günü gəlib çatdı. Acılı-kədərli, gözyaşlı günlər bir daha getsin, qayıtmasın. Mühəribədə iştirak edənlərə partiya və hökumətimiz layiqli mükafatlar vermişdi. Arxa cəbhədə xidmətlərimə görə məni də bir çox fəxri fərmanlar, medallar və təşəkkürnamələrlə təltif etdilər.

Çox dostlar, tanışlar getdilər, qayıtmadılar. Onların arasında Azərbaycan ifaçılıq Sənətinin nümayəndələri də vardı....

Az sonra onları səhnədə başqaları əvəz etdi.

1947-ci ilin may ayında müğənnilərdən Yavər Kələntərli, Xanlar Haqverdiyev, Qəmbər Zülalov, rəqqasə Fira Xəlilova və kamançaçı Tələt Bakıxanovla birgə Kür

Xanlar Haqverdiyev, rəqqasə, Yavər Kələntərli, Qəmbər Zülalov,
Bəhram Mansurov və Tələt Bakıxanov qastrol konsertlərində.
(1947)

çayının sahillərinə, Muğan-Gəncəli kəndinə və o ətrafdakı rayonlara gedərək kolxozçulara xidmət göstərmişik.

Tələt Bakıxanovun hələ kiçik vaxtından kamançaya olan böyük həvəsi mənim xoşuma gəlmişdi. O, mənim gözlərim qabağında yetkinləşib, gözəl kamança çalanlardan biri olmuşdur. Tələt xalq musiqisinin hər bir nöqtəsini dərinlən

mənimsəməkdən ötrü məndən daim soruşar, öyrənərdi. O, istedadlı kamançaçı olmaqdan əlavə, gözəl insandı. Tələtin bir ifaçı kimi gözəl xüsusiyyətlərindən biri odur ki, o, kamançanı başqa alətlərlə çox dəqiq kökləyir, onun çalğısında xaric səslər əmələ gəlmir. Onun kamançasının tembri də başqadır, güclü və yumşaq, qulağa yatımlı səsdir. Xanəndə oxuyanda tarzən mizrabı sarı simə vurur, kamança da dəm saxlayır. Tələtin çalğısında bu an elə gözəl alınır ki, elə bilirsən kamançanın yanında bir balabançı dəm saxlayır. Bunu hər kamançaçı bacarmır.

1950-ci illərin əvvəllərində Kirovabad Dövlət Dram Teatrının göstərdiyi tamaşalar tamaşaçıları o qədər də təmin etmirdi. O zaman həmin teatrın dirijoru Məmməd Bürcəliyev bizim opera teatrından kömək istəyib dedi ki, gəncəlilərimiz istəyirlər onların öz artistlərinin ifasında «Leyli və Məcnun», «Əsli və Kərəm», «Aşıq Qərib» tamaşaları göstərsin. Buna görə də incəsənət idarəsinin rəisi Hökumə Sultanova məni yanına çağırıdır, Gəncə teatrına köməklik göstərməyi, onları çətin vəziyyətdən çıxarmağı tapşır. «Bu işi ancaq sən bacararsan», - dedi. Mən opera müğənniləri Həqiqət Rzayeva və Xanlar Haqverdiyevlə Gəncəyə gedib, orada mükəmməl işə başladım. Axşam-səhər gərgin məşqlər keçirirdik. Çox çəkmədi ki, dram artistlərini operaya uyğun hazırlayıb, orada doqquz tamaşa verdikdən sonra Bakıya qayıtdıq. On səkkiz aydan sonra bizi ikinci dəfə Gəncəyə dəvət etdilər. Bu dəfə mən Gülxar Həsənova və Əlövsət Sadıqovla getdim.

Bəhram Mansurov sənət dostları ilə Gəncədə qastrol zamanı
(1948)

Hazırladığımız dram artistləri ilə yenə də məşqlərə başladıq, on bir tamaşa verdik. Baş rolları bizim opera artistlərimiz oynayırdılar. Mənə tapşırılan bu iş, çox da asan iş deyildi. məlum şeydir ki, dram artistlərini opera üçün hazırlamaq, səsləri bölmək, muğamları oxumaq, onların yerini dəyişmək çox çətin işdir. Bundan əlavə simfonik orkestri də tək tar ilə mən özüm əvəz edirdim. Odur ki, yerli qəzet mənim zəhmətimi nəzərə alıb yazırdı: «Musiqi rəhbəri, dirijor Bəhram Mansurovun zəhməti və ifaları diqqətə layiqdir».

Bir gün biz Qazaxda konsert verirdik. Burada xatirini istədiyim Səməd Vurğun da iştirak edirdi. Konsert zamanı mən onu salonda görəndə sevincim yerə-göyə sığmırdı. O, diqqətlə muğama qulaq asır, hərdən qaşları çatılırdı. Konsertdən sonra böyük şair məni yanına çağıraraq hal-əhval tutdu və gözəl musiqimiz haqqında söhbət açdı: «Bəhram, bizim musiqimiz şəfa bulağına bənzəyir. Adam onu dinləyəndə hər şeyi unudur, özünü başqa aləmdə hiss edir. Amandır, bu çalğını vallara, lentə yazdır. Qoy sənət əsəri kimi yaşayıb, gələcək nəsillərə yadigar qalsın. Bu yolda hər nə kömək lazım olsa, mən hazıram. Sənin sənətin gözəldir, insanı heyran edir».

Bəhram Mansurov.
(1950)

Bəhram Mansurov sənət dostları ilə filarmoniyada.
(1951)

Bəhram Mansurov, Əbülfət Əliyev.
(1951)

Əllinci illərin ortalarında Tiflisdən qramzapisə gəlmişdilər. Onda mən «Mahur-hindi» və «Bayatı-İsfahan» muğamlarını solo ifa edib vallara yazdırdım. Qramzapisin işçiləri Tiflisdən 1959-cu ildə yenə də Bakıya gəldilər. Bu vaxt mən Zülfüdə xahiş etdim ki, gedək səsinə yazdıraq. Razılaşdı. Biz «Mahur-hindi» muğamını, «Süsən sünbül», bir də «Mən gedirəm Zəngilana» mahnılarını vala yazdırdıq.

Mən Zülfü Adıgözəlovu 1928-ci ildən tanıyırdım. O vaxt Bakıya təzəcə gəlmişdi. Onun konsertlərinə radiokomitədə (indiki Sabir bağının yanındakı Akademiyanın binasında) qulaq asardıq. Orada Qurbanla çalib-oxuyurdular. Camaat yığışardı Sabir bağına, oradakı radio reproduktorlarla ona qulaq asırdılar. Mən də ona çox qulaq asmışam. Sonralar onunla birgə işləmişik. Abşeronda Zülfü Adıgözəlova çox böyük hörmət vardı. Belə ki, kimin övladı oğlan olurdu, adını Zülfü qoyurdu. Bu, ona sevgidən, hörmətdən irəli gəlirdi. 1938-ci ildə Moskvada keçirilən on günlük zamanı onun səsinə birinci dəfə vala yazdılar. O vaxt o, Qurban Primovun müşayiəti ilə «Rast» dəstgahını oxuyurdu.

1952-ci il idi. Günlərin bir günündə mənə dedi ki, işin yoxdursa, Şamaxıya, toya gedəcəyik, orada Bəhmən adında bir dostum var, onun oğlunun toyudur. Dedim: «Gedək də». Zülfü, mən, bir də bir nəfər kamançaçalanla

Zülfü Adıgözəlov, Bəhram Mansurov.
(1964)

Əfrasiyab Bədəlbəyli, Bəhram Mansurov, Əbülfət Əliyev.
(Göy-göl, 1957)

getdik Şamaxıya. Toy sahibinin həyəti magistral yolun qırağında idi, nə isə... Keçdik əyləşdik, axşam toy başladı. Bu məclisdə Şamaxıdan Zülfüqar adında bir xanəndə də var idi. O, Mirzə Məhəmməd həsənin tələbələrindən idi. Biz bir az çalib-oxuyandan sonra sərpayı gəlib mənə dedi ki, istəyirik Mirzəni yad edək. Baş üstə - deyə çevrilib Zülfüyə dedik ki, «Şur» istəyirlər. Zülfü elə təzəcə başlamışdı «Şur»u oxumağa, sərpayı yenə gəlib dedi ki, istəyirik Mirzəni yad eləyək. Dedim, axı Mirzə həmişə «Şur»oxuyardı. Bəs siz necə deyirsiniz? Dedi ki, bizim bir oxuyan var, o oxumaq istəyir, biz onunla Mirzəni yad eləyirik. Zülfü yerindən durdu ki, o adam gəlib otursun. Gözləyirəm ki, görüm indi kim gələcək. Bir də gördüm ki, arıq, qoca bir kişi gəlib yanımızda oturdu. Mən bu kişini bayaqdan görürdüm. Görürdüm ki, aş süzür, xörək bişirir. Mən ondan soruşdum ki, əmi can, nə oxuyacaqsınız? Dedi ki, «Şur». Biz «Şur»u başladıq. Başladıq, nə başladıq... Bu qoca kişi nə oyun çıxarırdı «Şur»un üstündə, burda nələr oxuyurdu... Muğamın bütün hissələrini oxuyurdu, özü də bir şöbədən başqa şöbəyə təsniflə keçirdi. Bizə heç rəng çalmağı da qoymurdu... O bütün dəstgahı oxudu. Zülfü dedi ki, bu kişi belə oxuyursa, gör Mirzə Məhəmməd həsən necə oxuyan imiş. Zülfü ilə mən bir çox konsertlərdə birgə çıxış etmişik. Hər dəfə də sürəkli alıqışlarla qarşılanmışıq. Mən həmişə fikirləşirdim ki, bu cür adamlar qocalır, gedir, nə üçün bunların səslərini vala yazmasınlar? Sonra axtaracaqlar, tapa bilməyəcəklər. 1963-cü ildə ikinci dəfə Zülfü ilə vala yazılmışıq.

Günlərin bir günü Əfrasiyab Bədəlbəyli mənə dedi: «Solistlərimiz, Bəhram, yaşa dolur, qocalır. Necə bilirsən, biz cavan kadrlar hazırlayaq, ya yox?» Dedim: «Bu çox gözəl fikirdir, bu barədə elə mən özüm də düşünürəm». Əfrasiyab həmişə istəyirdi ki, baş rolda iştirak edənlər ortaboşlu cavan qızlar və oğlanlar olsunlar. Ona görə də mənə deyirdi ki, Bəhram, göz-qulaqda ol, yaxşı səsi, boy-buxunu olan, bizim teatra yarayan gəncləri tapan kimi teatra cəlb elə. Qulaq asa, yaras, teatra götürərik. Dörd-beş muğam operamız gedir, oxuyanlarımız isə azdır. Mən böyük həvəslə axtarıb gənc oxuyanları tapırdım, hazırlayırdım, qulaq asırdım, bəyənirdim, teatra

Rübabə Muradova və Bəhram Mansurov konsertdə çıxış edərkən. (1959)

qəbul edirdilər. Bunların çoxu indi mənim üçün xatirədir. Yadımdadı, bir gün konsert zamanı filarmoniyanın xorunda solist Rübabə Muradovanı gördüm. Onun oxumağına, boy-buxununa diqqət yetirdim. Gördüm ki, bizim operalarımız üçün çox münasibdir. Sabahı gün durub getdim Rübabəgilə. Onun həyat yoldaşı Tələtlə söhbət edib fikrimi ona dedim. Dedim ki, icazə verin, mən Rübabəni aparım opera teatrına, baş rollarda oynamağa. Ərinin etiraz etməsinə baxmayaraq, qaynatası dedi ki, Bəhram Məşədi Süleymanın oğludur. Dədə-babadan burda, İçərişəhərdə bizə qonşudurlar. O ki, məsləhət bilir, Rübabə, dur get Bəhramla teatra. Mən

Rübabəni teatra apardım, Əfrasiyabla danışdım, bir «Mahur-hindi» muğamı çalıb Rübabəni Oxutdurdum. Əfrasiyab qulaq asdı, çox xoşuna gəldi. Dedi: «Bəhram, sən bunu hardan tapmısan, əladır! Bundan yaxşı Leyli olar, sən tez məşqlərə başla». Beləliklə, Rübabəni teatra götürdük. Mən onu baş rollara hazırladım. Məşqlər zamanı gördüm ki, Rübabənin Leylisi o biri Leylilərdən fərqlənir. O, əsərin qəhrəmanına xas olan bütün xüsusiyyətləri ustalıqla tutmuşdu. Leylinin həyəcanlarını sxematik yox, yaşayaraq təcəssüm etdirirdi.

Nə isə... Leyli üzərində məşqimiz uğurlu oldu, elə ilk tamaşadan Rübabə Muradova sənətsevərlərin məhəbbətini qazandı, onların sevimli sənətkarlarından biri oldu.

1957-ci ildə opera səhnəmizə yeni «Leyli», yeni «Məcnun» gəldi. Bunlar Sara Qədimova və Əbülfət Əliyev idi.

Sara Qədimovanın yaradıcılığı əhatəli və çoxcəhətlidir. O, böyük yaradıcılıq yolu keçmiş və qabil sənətkar səviyyəsinə yüksəlmişdir. Onun sənəti ecəzkar azəri musiqisinin həmişə ətir saçan gülüstanına bənzəyir. Bu gülüstanda rəngarəng mahnılar, muğamlar, təsniflər, aşiq havalarından ibarət musiqi inciləri tapa bilərsiniz. O, yüzrlərlə mahnını gözəl ifa etməklə bərabər, zəngin muğamlarımızı da

Əbülfət Əliyev, Sara Qədimova, Bəhram Mansurov.
(1957)

ustalıqla oxuyur. Sara xanım başqa qadın müğənnilərimizdən fərqli olaraq «Bayatı-Şiraz», «Mahur-hindi» kimi çoxşaxəli muğamlarımızı məharətlə ifa etmiş və demək olar ki, böyük hünər göstərmişdir. Çünki bu muğamları oxuyan xanəndənin yüksək səs diapazonu, qabil sənətkarlığı və məharətli ifaçılığı olmalıdır. Mən Saranın ifasında «Şur» dəstgahını çox bəyənirəm. İstedadlı müğənni bu muğamı bacarıqla ifa edir. Muğamları gözəl bildiyinə görə biz Sara Qədimovanı 1957-ci ildə opera teatrımıza dəvət etdik. Kollektivimiz Əbülfət Əliyevi və Sara Qədimovanı baş rollara hazırladı. Hər iki müğənni teatr kollektivinin etimadını doğrultdu. Sara məsləhətlərimizə qulaq asdı. O, ilk dəfə olaraq Leyli rolunda çıxış etdi. Sara Qədimovanın Leylisi sadə, səmimi, eyni zamanda cazibədar idi. Müğənni rolun daxili sarsıntılarını, sevdiyi oğlana olan saf məhəbbətini gözəl səsi, xoşa gələn oyunu ilə tamaşaçılara çatdırı bildi. İlk müvəffəqiyyətdən ruhlanan gənc aktyor məhəbbət oduna yanıb külə döənə nakam Əslinin obrazını da ustalıqla yaratdı və

Sara Qədimova, İran müğənnisi İlahə xanım, Bəhram Mansurov.
(2 dekabr 1964)

yaxşı aktyor qabiliyyətinə malik olduğunu sübut etdi. Mən Sara xanımın sənətindən danışarkən bir cəhəti də qeyd etmək istəyirəm. O, həmişə repertuarını yeni əsərlərlə zənginləşdirir, öz üzərində söylə, inamla, yorulmadan çalışır. Neçə illər bundan qabaq mən onunla «Şur» dəstgahını məşq edəndə bir daha bunun şahidi oldum. O yaşa dolsa da, oxumaqdan doymur, dönə-dönə məşq etməkdən, öyrən-

məkdən yorulmurdu. Əlbəttə, Sara xanımın zəhmətkeşliyi, sənətinə olan sonsuz məhəbbəti bizim gənc müğənnilər üçün nüsxə olmalıdır. Zəhmət bahasına yaradılan hər nə varsa, qəşəng və gözəl olar. Müğənninin söz seçmək bacarığı da diqqətəlayiqdir. O, Nizaminin, Füzulinin, Vəqifin, Səməd Vurğunun, Vahidin qəzəllərini aydın və çox səlist oxuyur. Sara qəzəl, qoşma və mürəkkəb tərkibli şerləri muğamların ruhuna uyğun şəkildə seçib oxuyur ki, bu da dinləyiciyə xoş gəlir.

O vaxtlar Əbülfət Əliyevin çox gözəl, məlahətli səsi vardı. Hətta görkəmli şairimiz Əliağa Vahid məşhur bir qəzəlində bizim də adımızı çəkibdir: Vahid,

Əbülfət Əliyev, Bəhram Mansurov və Qəmbər Zülalov
«Şah İsmayıl operasının fasiləsi zamanı. (1957)

istərsən əgər musiqidən zövq alasan, Məclisində həm Əbülfət, həm Bəhram olsun.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının xüsusi briqadası Ağdam rayonuna qastrola hazırlaşır. Briqadanın tərkibinə mən, əməkdar incəsənət xadimi Soltan Dadaşov və başqaları daxil idilər, Kollektiv yola düşməzdən əvvəl teatrın direktoru Fikrət Əmirov briqadanın üzvlərinə dedi: «Həm ticarət, həm ziyarət. Qastrolda olarkən teatrımız üçün bir-iki nəfər gənc müğənni seçin. Qarabağda gözəl səsi olan istedadlı cavanlar çoxdur». Direktorun məsləhəti ilə Soltan Dadaşov və mən razılaşırdıq. Doğrudan da teatrın gənc müğənnilərə ehtiyacı vardı. Moskvada keçiriləcək Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti ongunlüyündə görkəmli bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun «Leyli və Məcnun» operasını tamaşaya qoymaq fikrindəydik. Teatrda baş rollarda oynamaq üçün istedadlı müğənnilər tələb olunurdu. Ağdamda qastrolda olarkən yerli xanəndələr barədə çox söhbət etdik. Hamı Bakir Həşimovun adını çəkdi. Bakirlə şəhər mədəniyyət evində görüşdük. Mən tarı kökləyib, ondan bir «Rast» oxumağını xahiş etdim. O, muğamı məharətlə oxudu. Mən Soltan Dadaşova: «Səsdən səsi var, boy-buxunu da ki, öz yerində, əsl Məcnundur durub» - deyə pıçıldadım. İndi də İbn Səlamı axtarmaq lazım idi. İbn Səlamı axtarmaq o qədər də çətin olmadı. Rayonun Qiyaslı kəndində yeddiillik məktəbin müəllimi Şahmalı Hacıyev (xanəndə Ş.Kürdoğlu - red.) yoxlamadan keçdi. Biz Bakiyə qayıtdıq. Bir neçə gündən sonra teatrın direktoru

М. Ф. Ахундов адына Ленин орденли Azərbaycan Дөвләт

ОПЕРА вә БАЛЕТ ТЕАТРЫ

Базар күнү **17** феврал **1958** чи ил

ТАМАША, Azərbaycan ССР халг артисти

ҺҮСЕЙНГУЛУ САРАБСКИНИН

вәфатынын **12**-чи илдөнүмүнә һәср әдилир

Үзәйир һачыбәйов

ЛЕЙЛИ вә МӘЧНУН

4 пәрдәли опера

Либреттосу Ү. һачыбәйовунлур

Лейли	- САРА ГӘДИМОВА	(Azərbaycan ССР өмәкдәр артисткәси)
Мәчнун	- ӘБҮЛФӘТ ӘЛИЕВ	
Ибн-Сәлам	- һусейнов Камил	
Нофәл	- Бәдилов Мүрсәл	
Лейлинин анасы	- һәтәмова Симузәр	
Лейлинин атасы	- Бағыров Мәммәдтағы	(Azərbaycan ССР халг артисти)
Мәчнунун анасы	- Мәммәдова Зейнәб	
Мәчнунун атасы	- Зулалов Гәмбәр	
Зейд	- Әскәров Гулу	
Тарда соло чалыр	- Бәһрам Мансуров	(Azərbaycan ССР өмәкдәр артисти)
Дирижор	- һәсәнов Ә. һ.	(Azərbaycan ССР өмәкдәр иңгәсанәт хадими)
Режиссор	- ДАДАШОВ С. Б.	(Azərbaycan ССР өмәкдәр иңгәсанәт хадими)
Рәссам	- АЛМАСЗАДӘ Ә. һ.	
Балетмейстер	- ДИЛБАЗИ Ә.	(Azərbaycan ССР өмәкдәр артисткәси)

Театрын баш дирижору - АБДУЛЛАЕВ К. Ч.

Театрын баш режиссору - МӘММӘДОВ М. Ә.

Тамаша ахшам саат 8-дә башланыр

Билетләр сәһәр саат 11-дән күндүз саат 2-йә кими вә ахшам саат 5-дән 9-дәк театрын

adından Ağdam Rayon Partiya Komitəsinin üstünə teleqram göndərdik. Teleqramda həmin gənclərin tezliklə Bakıya, opera teatrına göndərilməsi xahiş edilirdi... Onlar teatra asanlıqla qəbul olunmamış, böyük imtahan keçmişlər. Bəstəkar Fikrət Əmirov, xanəndə Seyid Şuşinski, Mehdi Məmmədov, mən və başqalarından ibarət münşiflər heyəti Bakir Haşimova və Şahmalı Hacıyevə bir neçə muğam oxutdurub qulaq asdıq. Onlardakı gözəl, məlahətli səs həminin xoşuna gəldi. Bakir Haşimovu Məcnun, Şahmalı Hacıyevi isə İbn Səlam rollarına hazırlamağı qərara aldıq.

1958-ci ildə doğma opera teatrımızın 50 illik yubileyi təntənə ilə keçirildi. Bu yubiley gecəsində operalardan hissələr, parçalar ifa olunurdu. İfaçılar arasında qocaman

müğənnilərimizlə, səhnə ustalarımızda yanaşı, mənim son zamanlarda hazırladığım gənc müğənnilərdən Rübabə Muradova, Sara Qədimova, Əbülfət Əliyev, Qulu Əsgərov, Simuzər Hətəmov, Kamil Hüseynov, Bakir Haşimov, Şahmalı Hacıyev və başqaları da çox böyük müvəffəqiyyətlə çıxış edirdilər.

...1959-cu ildə Moskva şəhərində Azərbaycan SSR ədəbiyyatı və incəsənəti ongünlüyü keçirildi. 1938-ci ildə keçirilmiş birinci ongünlükdən bu ongünlüyün fərqi onda idi ki, qocaman, məşhur ifaçıları indi artıq gənc müğənnilər əvəz edirdi. Onlar öz sənət borclarını həmin ongünlükdə yerinə yetirmiş, alqışlarla, hörmətlə öz doğma yurdları Azərbaycana üzuağ qayıtmışdılar.

...1961-ci ildə Qulu Əsgərov Məcnun rolunda çıxış etdi. Qulu bu obraz üzərində işlərkən nəinki görkəmli bəstəkarın yaradıcılığını, musiqi materiallarını, həmçinin «Leyli və Məcnun» poemasının

Hüsnü Qubadov, Bakir Haşimov, Mais Salmanov, Bəhram Mansurov «Leyli və Məcnun» operasının fasiləsi zamanı. (1960)

Bəhram Mansurov və Qulu Əsgərov (Kərəm rolunda). 21 noyabr 1961

yarandığı tarixi dövrə aid məlumatları belə öyrəndi. O, Məcnun rolunun əvəzsiz ifaçısı Hüseynqulu Sarabskinin oyunu haqqında materiallar da toplamışdı. Gənc müğənni özünəməxsus xüsusiyyətləri olan bu mürəkkəb obrazı dərk etmək üçün xeyli zəhmət çəkdi. Ona mən və Soltan Dadaşov, teatrımızın başqa qocaman ifaçıları köməklik göstərirdik. Bu illərdə Qulunun tərəf-müqabili, yəni Leyli rolunun ifaçısı Rəsmiyyə Sadıqova olub. SSRİ xalq artisti Niyazi, Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi Şəmsi Bədəlbəyli və mən Rəsmiyyə Sadıqovanın istedadını yüksək qiymətləndirib onu 1962-ci ildə M.F.Axundov adına Opera və Balet Teatrına baş rolda çıxış etmək üçün dəvət etmişdik. O, bizim ümidlərimizi doğrultdu. Bir müddətdən sonra Rəsmiyyə Sadıqova ilə birgə bu tamaşada Mais Salmanov iştirak etdi.

Gənclərin çoxunda müəyyən bir sahədə istedad olur. Ən başlıcası onu inkişaf etdirməkdir. Mais Salmanov bizim teatra işləməyə gələndə operada çıxış etmək haqda təsəvvürü belə yox idi. Məlahətli, xoşa gələn səsi olsa da, ifa etdiyi mahnıları, xüsusən muğamları dinləyicilərə çatdırmaqda çətinlik çəkirdi. Mən gənc müğənni ilə ciddi məşğul olmağa başladım. Onun səsi, xoş zəngulələri, aktyor olmaq həvəsi məndə belə bir inam yaradı ki, Mais gələcəkdə əsl sənətkar olacaqdır. O, öz üzərində səylə çalışdı, gərgin məşqlər onu yormadı. Opera teatrımız üçün əsas olan muğamların bütün incəliklərini öyrəndi. Ayrı-ayrı apardığımız məşqlər səmərəsiz qalmadı. Mais Kərəmi, Məcnunun musiqi partiyasını, müxtəlif muğamları məharətlə oxudu. Bu sahədə teatrımızın rejissorları

«Leyli və Məcnun» operasının fasiləsi zamanı. (1960)

və aktyorlarının təcrübəsindən istifadə etdi, onlardan dəyərli məsləhətlər aldı. Onu da deyim ki, Mais sənətinin vurğunudur. O, öz üzərində çalışmaqdan, sənətkarlığını yüksəltməkdən yorulmur. Məhz bunun nəticəsidir ki, muğamlarımızın ifaçılıq texnikasını yaxşı bilir, onun ayrı-ayrı hissələri arasında əlaqə yaradır. Gənc müğənni dinləyiciyə sevdiren daha bir cəhəti qeyd etmək istəyirəm. Mais oxuduğu qəzəlləri doğru-dürüst tələffüz edir, dinləyiciyə çatdırır. Opera aktyoru üçün isə bu keyfiyyətlər çox vacibdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, Maisin ifa etdiyi Məcnun rolunu hamı bəyənir. Mən deyə bilərəm ki, gənc müğənni bizim etimadımızı doğrultmuşdur.

Həmin vaxt Məcnun rolu üçün biz Əli Mehdiyevi də hazırladıq. Əli Mehdiyevin şaqraq səsi, yaxşı boy-buxunu Məcnun surəti üçün çox əlverişli idi. Bu rolun hazırlanmasını ona tapşıranda Əlinin necə sevindiyi indiyə qədər yadımdadır. Lakin çalışmaq lazım idi. Əli bir an rahatlıq bilmədən öz üzərində işlədi, qocaman xanəmələlərin təcrübəsini öyrəndi və istəyinə nail oldu. Əli Mehdiyev Məcnun rolunu cəmi on günə öyrənmişdi. Lakin bu on gün səhərdən axşamadək gərgin məşqlər, nigarən dəqiqələr, böyük zəhmət deməkdi. Biz onunla hər sözün, hər misranın üstündə dəfələrlə dayanır, hər bir hərəkətin mənasını açmağa çalışırdıq. Əli rejissorun göstərişinə çox dəqiqliklə əməl edir, hər şeyə maraq göstərirdi.

Bəhram Mansurov, Əli Mehdiyev (1964)

Günlərin bir günündə bizim evdə Fikrət Əmirov və Firudin Şuşinski ilə əyləşib musiqidən söhbət eləyirdik, bu dəmdə qapı döyüldü. Qapını açıb gördüm ki, gələn Seyid Şuşinski. Dedim: «Fikrət müəllim, yaxşı oldu, Ağa da gəldi, onu bir oxutdurub qulaq asarıq, qocalığına baxma, səsi yerindədir. Bəlkə mümkün oldu, səsini lentə də yazdıq. Sonra o lenti vala köçürtdürərik». Fikrət: «Bu çox yaxşı

Bəhram Mansurov, Fikrət Əmirov, Firudin Şuşinski (1975)

Seyid Şuşinski, Bəhram Mansurov, Vaqo Melkumov.
(1963)

olardı» dedi. Elə bu söhbətdə maqnitofonu qurduq, mənim «Mahur hindi»m çalınırdı, Ağa da ona diqqətlə qulaq asırdı. Birdən Ağa «Mahur-hindi»ni zildən «Bərdaşt» eləyib oxudu. Gördüm Fikrət razılıq hiss ilə mənə baxır. Mən Fikrət müəllimə dedim ki, səsyazma studiyasını dörd saatlığa bizə versin. Razılaşdıq. Seyid əvvəlcə «Çahargah» oxutduq. O, muğamı «Mənsuriyyə» ilə zildə «Bərdaşt» edəyib, sonra «Arazbarı», «Osmanlı», «Heyratı-Kabili» oxudu. 1963-cü il idi. Seyid Şuşinskinin onda 74 yaşı vardı. O oxumaq indi bizim üçün əvəzsiz yadıgardı.

Heç yadımdan çıxmaz. 1950-ci ilin əvvəllərində məni və Seyid Şuşinski Bakının Kürdəxanı kəndində böyük bir toy məclisinə dəvət elədilər. Orada çox böyük həvəskar musiqi biliciləri və musiqiçilər vardı. Onlardan Hacı Murad, Məşədi Hüseynağa, Məşədi Məzahir, Kəblə Hüseyn, Vəzir və başqaları bizim klassik muğamlarımızı çox sevir, gözəl də bilirdilər. Onlar bizim klassik oxuyanlarımıza

Sərvər İbrahimov, Kamil Əhmədov, Seyid Şuşinski, Bəhram Mansurov, Qurban Primov, Məmmədəğa Ağayev, Tələt Bakıxanov, Qəmbər Zülalov, filarmoniyanın başında.
25 oktyabr 1963.

böyük qiymət verirdilər. Nə isə... Axşam saat 10-a 10 dəqiqə qalmış bizi çağırıdılar toy yerinə. Seyiddən «Çahargah» oxumasını xahiş etdilər. «Çahargah» da Seyidin ən çox xoşladığı, oxuduğu muğamlardan biri idi. Biz «Çahargah» dəstgahına başladıq. Seyid «Çahargah» dəstgahını düz bir saat on beş dəqiqə oxudu. Elə sakitlik idi ki... Seyidin bir adəti də vardı, oxuyanda üzündə təbəssüm olardı. Seyid «Çahargah»ı oxuyub qurtarandan sonra mənə dedi ki, bu yaxın illərdə heç belə «Çahargah» oxumamışdım. Toyun sərpayısı dedi ki, camaat, bu «Çahargah» bizə bəsdir, heç olmasa, 10-12 il bizim qulağımızdan çıxmayacaq. Xahiş edirəm, heç kəs inciməsin, daha çalğı olmayacaq. Nə ağanı oxutduracağıq, nə də balabançılar çalacaq. Bununla da toy bitdi... Mən Cabbar əmidən sonra ona bərabər xanəndə Seyidi bilirəm. Çünki o, Cabbarın tələbəsi idi. O, həm də qəzəl seçməkdə mahir idi. Deyirdi ki, xanəndə üçün ən böyük şərtlərdən biri muğama görə qəzəl seçməyi bacarmaqdır. Seyid ustad sənətkar idi. 1963-cü ildə televiziya da mənim və kamançaçı Vaqo Melkumovun müşayiəti ilə Seyid Şuşinski 74 yaşında, ömrünün son illərində «Mahur», «Çahangah», «Arazbarı», «Osmanlı», «Heyratı», «Mənsuriyyə», dəstgah və zərb muğamlarını, «Məni-dori» təsnifini oxudu...

Mən həyatımda çox xanəndəni müşayiət etmişəm, çoxlu muğam və mahnılar yazdırmışam, mənim «Melodiya» firması ilə əməkdaşlığım çox yaxşı olub. Bir dəfə firmanın nümayəndələri mənə dedilər ki, biz sizin və başqa sənətkarların ifalarını lentə, vala yazırıq. Amma yaxşı olardı ki, siz bir ansambl düzəldəydiniz. Onların bu

təklifi məni düşündürdü. Çox götür-qoydan sonra solistlərdən ibarət bir xalq çalğı alətləri ansamblı yaratdım: tarzənlərdən Sərvər İbrahimov, Məmmədağa Muradov, Firudin Ələkbərov, kamançaçılardan Tələt Bakıxanov, Elman Bədəlov, klarnet çalanlardan Bəhruz Zeynalov və Mübariz Atayev, balabançılardan Çingiz Zeynalov, Möhsün Mövsümov, qarmonçalan Musa Həsənov, Böyükağa Muradov (nağara) bu ansamblın üzvləri idilər.

Müğənni Tələt Qasımov Bəhram Mansurovun ansamblı ilə yazılış zamanı. (1971)

Bu ansambl əsasən müğənniləri qramzapis etmək və onların ifalarını lentə yazmaq üçün təşkil olunmuşdu. Ansamblın müşayiəti ilə biz Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov, Zeynəb Xanlarova, İslam Rzayev, Şövkət Ələkbərova, Gülxar Həsənova, Rübabə Muradova, Əbülfət Əliyev, Yaqub Məmmədov, Nəriman Əliyev, Hacıbaba Hüseynov, Baba Mirzəyev, Qaraxan Behbudov, Vəli Məmmədov, Razi Şükürov, Nazim Çələbiyev, Ramiz Hacıyev, Heybətulla Balayev, Hüsnu Qubadov, Əli Mehdiyev, Mayis Salmanov, Ağababa Novruzov, Sara Qədimova, Cənəli Əkbərov, Bayram Məmmədov, Ağaxan Abdullayev, Nisə Mustafayeva, Rəsmiyyə Sadıqova, Simuzər Hətəмова və başqa müğənniləri müşayiət etmişik.

1964-cü ilin dekabrında filarmoniyanın solisti, müğənni Əlibala Səfərovun ifasında mənim ansamblımın müşayiəti ilə bir neçə muğam, təsnif və xalq

mahnılarını qrammafon vallarına yazdırdıq. Əlibala özünəməxsus bir şirinliklə oxuyan müğənnidir. Onun ifasında «Dəşti», «Rast», «Bayatı-kürd», «Mirzə Hüseyn segahı» muğamları, «Bəh-bəh», «Gəl-gəl» və bir sıra başqa xalq mahnıları gözəl səslənib.

Müğam sənətini dərinlən öyrətdiyim müğənnilərdən biri də Hacıbaba Hüseynovdur. Hacıbabanın özünəməxsus yaradıcılıq yolu var. Doğrudur, onun səsi o qədər də qüvvətli deyil, lakin xoşagələndir. O, muğamın hissələrini düzgün öyrənmək, ifaçılıq mədəniyyətini artırmaq üçün muğam ustası Mirzə Mansur Mansurovdan, Əhməd Bakıxanovdan və məndən bilmədiklərini soruşub-öyrənərdi.

**Bəstəkar Nəriman Məmmədov, Bəhrəm Mansurov və Hacıbaba Hüseynov
«Çahargah» muğamını nota salarkən. 8 yanvar 1967**

O, klassik xalq xanəndələrini ifaçılıq yolu ilə oxuyur, çünki Hacıbaba Cabbar Qaryağdı oğlu, Seyid Şuşinski, Ələsgər Abdullayev və Zülfü Adıgözəlov kimi məşhur xanəndələrin özlərinə və qrammafon vallarına dəfələrlə yorulmaq bilmədən qulaq asıb. 1964-1966-cı illərdə rəhbərlik etdiyim ansamblın müşayiəti ilə onun oxuduğu bir çox muğam və təsnifləri qrammafon vallarına yazdırmışam.

Ansamblımız qadın müğənnilərdən ən çox Rübabə Muradovanı müşayiət edib. O, «Mahur», «Qatar», «Şur», «Çahargah», «Zabul», «Dəşti» muğam və təsniflərini, «Gəl bizə yar», «Görürəm səni», «Getdim ki, getdim», «Şəhla gözlü» və s. mahnıları çox gözəl ifa etmişdilər.

Müğənni üçün şirin və məlahətli səsin olması ən böyük xoşbəxtlikdir. Yaxşı musiqi təhsili görmüş müğənni Vəli Məmmədov belə xoşbəxtlərdəndir. O, təmiz və məlahətli səsə malikdir. Mən Vəlini tarzən kimi bir neçə dəfə müşayiət etmişəm, professional ifaçıdır, səsinə necə işlətməyi yaxşı bilir. Söz seçmək qabiliyyətinə isə

Behram Mansurov, Veli Məmmədov. (1971)

söz ola bilməz. Nəfəsində klassik muğam ifaçılarının nəfəsi duyulan bu müğənninin oxumaları emosional təsir gücünə malikdir. Onun oxumağının təsirinin 1959-cu ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı və incə-

sənəti ictimaiyyətində bir daha şahidi oldum. Veli Məmmədovun Çaykovski adına konsert salonunda ustalıqla ifa etdiyi «Şahnaz» muğamı əsl saflıq təcəssümü idi. Elə bu saflığa görə onu sevib alqışlayıram. Məhz belə gözəl səsə malik olmasını nəzərə alaraq, mən onu rəhbərlik etdiyim ansamblə dəvət etdim, mahnılarını vala yazdırdım.

Dostlarımla Ağdam rayonuna getmişdim. Bir el şənliyində yaxşı səsi olan xanəndə dostum İmranı görəndə çox sevindim. Ötən günlər dəftərini vərəqlədik, səsinin qalıb-qalmadığını soruşdum. O, mənə cavab vermədi, bizi evinə dəvət etdi. Çay-çörəkdən sonra üzünü mənə tutub dedi: «Mənimlə işin yoxdur, sən bir bu oğlana qulaq as». Qamətli bir oğlan yanıma gəldi. Adını soruşdum. «Qaraxan» -

**Qaraxan Behbudov, Behram Mansurov və Elman Bədəlov.
(16 oktyabr 1983)**

dedi. Qaraxan utanırdı, yanaqları pötrmüşdü. Tar, kaman dilə gəldi, onun utanmağından əsər-əlamət qalmadı. Qaraxan elə bil musiqidən güc aldı. O, muğam və bir neçə mahnı oxudu. Qaraxanın yumşaq və mələhətli səsi xoşuma gəldi. Ona dedim ki, mütləq Bakıya gələrsən, məktəbdə oxumalısan. Qaraxan mənim məsləhətimə qulaq asdı. Bakıya gəlib musiqi məktəbinə daxil oldu. Konsert salonlarında həvəslə çıxış etdi, tamaşıçılar tərəfindən rəğbətlə qarşılandı. Mən də öz növbəmdə gənc müğənni ilə ciddi məşğul olmağa başladım. Muğamlarımızın oxunma yollarını ona öyrətdim. O, söylə, böyük həvəslə öz üzərində çalışmağa başladı. Düzünü deyim ki, onun musiqiyə olan tükənməz həvəsi məni heyran etmişdi. Oxumaqdan, musiqi dinləməkdən heç vaxt yorulmurdu. Onun səsi xoşagələndir, ürəyə yatır, qəlbləri oxşayır. O, bizim ansamblın müşayiəti ilə «Bayatı-Şiraz», «Mirzə Hüseyn segahı», «Çahargah», «Qarabağ şikəstəsi», «Apardı sellər Saranı» muğam və mahnılarını çox məharətlə oxuyub.

Bir gün yolumu filarmoniyaya tərəf saldım. Bizim tarçalan yoldaşlardan bir nəfər dedi ki, Ağcabədidən bir oxuyan gəlib, yaxşı səsi var, «Çahargah»ı əla oxuyur. Filarmoniyaya gəlib zalda əyləşdik. Bizim Xəlil adında tarçalan bir yoldaşımız var idi. Ona dedim: «Xəlil, sən çal, biz qulaq asaq», Xəlil Yaqub üçün «Çahargah» çaldı. Yaqub Məmmədov oxudu. Mən gördüm ki, bunun səsi əla səsdir, oxumağı da

Yaqub Məmmədov, Bəhram Mansurov, Vaqo Melkumov. (1963)

çox yaxşıdır, özü də muğam yolları ilə oxuyur. Oxuyub qurtarandan sonra mən ondan soruşdum: «Sən Bakıda qalacaqsan, yoxsa Ağcabədiyə qayıdacaqsan?» «Yox, getməyəcəyəm, Bakıda qalmağa gəlmişəm» dedi. Sonra mən uzun illər onunla yoldaşlıq elədim. Onu məclislərdə, şənliklərdə, radioda çox müşayiət etmişəm. Yaqubun qüvvətli, mələhətli, ürəyeyatan səsi, gözəl ifaçılıq qabiliyyəti var. O həm də sadə, səmimi və mehriban insandır. Xalq sənətkarı üçün bu, vacib keyfiyyətdir. Elə buna görə də xanəndə Yaqub Məmmədov hər yerdə hörmətlə qarşılanır və sənəti yüksək qiymətləndirilir. Bu da hər oxuyana nəsib olmur. Xalqın hörmətini qazanmaq sənətkar üçün ən böyük mükafatdır. Mən onun «Mənsuriyyə»sini, «Müxalif»ini dinlədikdə Cabbar Qaryağdı oğlu, Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov kimi keçmiş xanəndələrimizin hamısı gəlir dayanır gözümün qabağında. Axırını gələn xanəndələrdən Yaqub yaradıcı xanəndə sayılır. Yaqub əsl xanəndədir. Onun səsinə çox yanıqlıq, həzinlik, adama toxunan mələhət var. Mən Yaqubun ifasında «Mənsuriyyə» zərb muğamını çox bəyənirəm. Şirin ləhcə, şaqraq zəngulələr, xoş avaz, aydın tələffüz adama xoş gəlir, muğamı da, onun gözəl ifasını da dinləyiciyə sevdindir. Bu, hər xanəndəyə qismət olmur. Böyük müğənnimiz Seyid Şuşinski deyirdi ki, kimin «Mənsuriyyə»ni oxumağa gücü çatmırsa, qoy «Çahargah»a yaxın durmasın, bunun üçün çox böyük ustalıq, əsl qabiliyyət, səs və nəfəs lazımdır. Yaqub bu deyilən keyfiyyətlərə malikdir və bu çətin muğamı ustalıqla oxuyur.

Yaqubdan danışdım, yadıma Əlyusif, Mütəllim, Haşım düşdü. Əlyusif oxuyanda həmişə Seyid Şuşinskiyə yad eləyirəm. O «Çahargah»ı elə oxuyurdu ki, elə bil Seyidin özüydü. Mən o vaxt onunla Kürdəmirdə toy şənliklərində çox olmuşam. O, yaxşı xasiyyətli, gözəl insan idi. Muğamı çox yaxşı bilirdi. Axır vaxtlar Əlyusif Qəniyev aşiq Şakirin dəstəsi ilə işləyirdi. Aşiq Şakir muğam sənətini, oxumağın çox hissəsini ondan öyrənmişdi. Həmçinin aşiq Məmmədağa muğamları öyrənməkdə ondan çox istifadə edib.

Odur ki, onlar çalıb-oxuyanda muğam parçalarından da istifadə edirlər. Bunlar hamısı Əlyusifin zəhmətinin nəticəsidir. Onların ailəsində oxumaq nəsildən-nəslə keçibdi. Əlyusifin atası Süleyman da dövrünün yaxşı oxuyanlarından idi. Bir qardaşı da vardı, Rza adında. Hər də Bakıya gələr, filarmoniyada konsertlər

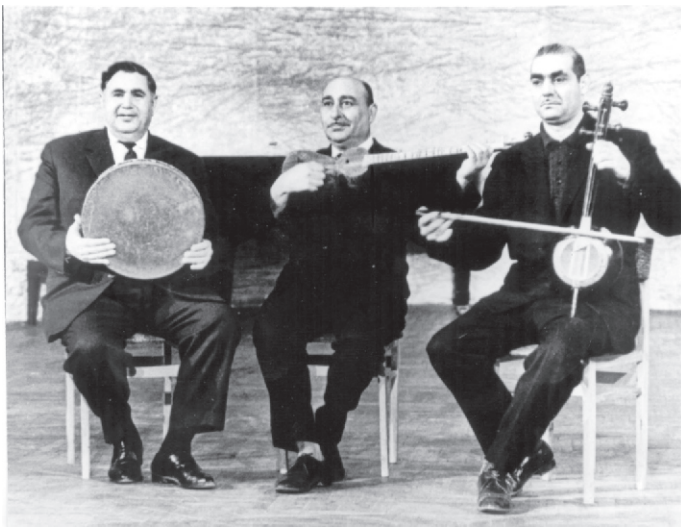
verərdilər. Amma Əlyusif başqa aləm idi. O, «Mahur-hindi», «Çahargah», «Segah-Zabul» muğamlarını çox gözəl oxuyardı.

O zamanlar mən Haşım Kələntərli ilə çox konsertlərdə olmuşam. Onun «Kəsmə şikəstə»si, «Kürdü-Şahnaz»ı, «Bayatı-Şiraz»ı özünəməxsus idi və xalqımız tərəfindən bəyənilirdi. Haşımın «Segah» muğamı başqa oxuyarlardan xüsusilə fərqlənirdi. Çünki bu muğamda «Segah-Zabul», «Xaric-Segah», «Mirzə Hüseyn

Haşım Kələntərli (ortada) sənət dostları ilə.
(12 iyun 1974)

segah»ı var idi ki, bunlar müəyyən yerlərdə çalınır. Haşım isə bu muğamı ayrı bir pərdədə oxuyur. Elə ona görə də bu «Segah» indiyə qədər «Haşım Segah»ı

Mütəllim Mütəllimov, Bəhrəm Mansurov
və Boris Keropyan. (5 aprel 1967)

adlanır. Bu «Segah» «Şah pərdə»dən başlayır, mütələq solo çalınır. A.Zeynallı adına musiqi məktəbində həmin «Segah»a «Yalxın segah»ı adı qoyublar...

Yadımdadır, xanəndə Mütəllim Mütəllimovun və Fərzəli Ağcabədilinin çıxışlarını Bakıda xüsusi maraq və səbirsizliklə gözləyirdilər. Bunların əvvəlcə öz çalğıçıları vardı, sonra bizim müşayiətimizlə oxumağa başladılar.

Mütəllim qəzəl seçməkdə başqalarından fərqlənirdi, onun boğazının xırdalığı, şirinliyi o biri müğənnilərdə yoxdur, səsinin tembri çox qüvvətlidir. Mütəllim bizim muğam ifaçılığına Mütəllim kimi gəldi. O, oxumaq yollarını Cabbar Qaryağdı oğlu, Seyid Şuşinski, Şəkili Ələsgərdən öyrənmişdi. Onlar haqqında sadəcə «xanəndə» sözünü işlətmək düz deyil, əgər demək mümkünsə, onlar muğam sənətini, musiqi elmini yaşadan canlı «muzeylər» idilər.

Mütəllim də bu böyük xanəndələrin hərəsindən bir şirinlik götürmüş, ancaq tamam təzə, yeni üslubda oxuyurdu. Camaatımız Mütəllimi lap çox sevirdi. Xüsusən Abşeronda az toy olardı ki, ora Mütəllimi çağırmasınlar.

Opera teatrının 50 illik yubileyində. Soldan Sara Qədimova, Qurban Primov, Bəhrəm Mansurov, Əbülfət Əliyev, Qulu Əsgərov. (25 aprel 1958)

Hərdən məndən soruşurlar ki, keçmiş muğam ifaçıları ilə bugünküləri müqayisə etmək olar, ya yox? Sözü düz, belə suallara cavab verməkdən həmişə qaçmışam. Çünki, belə suala cavab vermək təşəbbüsünün özü belə o gözəl xanəndələrin ruhuna hörmətsizlikdir.

O zaman səhnə akustika texnikası inkişaf etməmişdi, nə mikrafon vardı, nə də ayrı bir şey. Amma səs vardı, ürəkdən oxumaq vardı. Mən bu gün müğam ifaçıları arasında keçmiş ifaçılarımızla müqayisə edilə biləcək xanəndə görmürəm. Əlbəttə, Xan Şuşinskidən başqa.

Xalq üçün sənəti sənətkar yaşadır. Xalq üçün yaxşı sənətkar qızıl xəzinəsinə bənzəyir. Çünki xalqın əsrlərdən bəri ürək qanı ilə yaratdığı sənət incilərini ən yaxşı sənətkarlar yaşadırlar. Xan Şuşinski məhz belə sənətkarlardandır. Xalq arasından çıxmış bu istedadlı müğənni qədim el sənətinin ən layiqli təbliğatçılarındanandır.

Xan Şuşinski, Bəhram Mansurov.
(avqust 1973)

1930-cu ildə Qarabağdan Bakıya qastrol səfərinə gələn konsert Briqadasının tərkibində iki qardaş da vardı: İsfəndiyar oxuyar, Allahyar isə tar çalardı. Hər ilin yay-payız aylarında Bakıya qastrola gələn, Qarabağ musiqiçilərinin şöhrətini ucaldan bu qardaşlar olub. Böyük hörmət və rəğbət qazanmış Xanın konsertinə baxmaq o zaman hər bakılıya qismət olmurdu. Onlar Bakıya gələndə adətən «Şərq» mehmanxanasına düşərdilər. Hər dəfə Xangilin yanına gedər, bəzən səhəri orada açardım. Onlar gedənə kimi günlərimiz bir yerdə keçirdi. Xanın əsl adı İsfəndiyar idi. O, bir gün Qarabağda böyük bir toy məclisində o qədər gözəl oxuyur ki, oradakı qonaqlar ona «Xan» adı verirlər. Yəni «Bundan gözəl səs ola bilməz» deyirlər.

Mən də bir tarzən kimi Xangilin dəstəsində iştirak edirdim. Bir dəfə mehmanxanadan çıxıb filarmoniyaya yollandıq. Axşam konsertimiz olacaqdı. Bakıdakı konsertlərdə Xan oxuyanda bütün musiqi azarkeşləri bilet üstündə az qala dava edirdilər. Hətta bir konsertdə camaatı sakitləşdirməkdən ötrü filarmoniyaya atlı milis dəstəsi gəlmişdi. Salona yol tapa bilmədik. Məni və Allahyarı pəncərədən içəri keçirdilər... Yenə də həmişəki kimi alqış səsləri salonu lərzəyə gətirmişdi. «Xan! Xan!» kəlmələri əzəmətlə səslənirdi... Qaraqaş, qaragöz,

ucaboylu müğənni səhnəyə qalxdı. Bayaqqı nidaları lirik zəngulələr əvəz etdi.

Biz hamımız, hətta Qurban Primov da ona hörmət əlaməti olaraq, «Xan əmi» deyirdik. 1957-ci ilin yay günlərinin birində Xan əmi bizə telefonla zəng edib məni evlərinə çağırırdı. Getdim. Gördüm ki, Xan əmigidə qonaqlar var - Zirə kəndindən gəlmişdilər. Xan əmi mənə dedi ki, Bəhiş bala, bu kişilər mənle səni istəyirlər. Allahyarın da pulunu verirlər, nə deyirsən?

Razılıq verdim. Avqust ayında getdik Zirəyə, toy başlandı. Balabançılar dəstəsi çaldı, camaat oynadı. Axşam saat onun yarısında sərpayı elan etdi ki, camaat, on beş dəqiqəlik tənəffüs verilir. Sonra heç kəs yerindən tərpənməyəcək. Çünki «Şur» dəstgahı başlanacaq: Xan oxuyacaq, Bəhram çalacaq. Bəli, başladıq, nə başladıq... Düz bir saat on dəqiqə çalıb-oxuduq. Çoxlu alqışdan sonra balabançılar çalmaq istədikdə onları saxladılar və bizdən xahiş etdilər ki, bir «Vağzal» çalın - biz çaldıq, bəy oynadı. Bir qədər tənəffüs etdikdən sonra bizdən musiqimizin «gəlini» olan «Bayatı-Şiraz» dəstgahını dinləmək arzusunda olduqlarını dedilər. Xan əmi «Bayatı-Şiraz»ın «Üzzal» yerində döndərdi «Xaric segah»a - orada elə gözəl zəngulələr, xırdalıqlar elədi ki, hamı heyran qaldı.

Xan Şuşnski və Bəhram Mansurov

Xanın böyüklüyü onda idi ki, onun pərəstişkarları bir qrup dinləyici deyildi. Xan Moskvaya, Azərbaycan incəsənəti ongünlüyünə gedəndə çoxları bəlkə də tərəddüd etmişdi, amma bütün millətlərin nümayəndələri toplaşan Kremlin Qurultaylar sarayında Xanın zənguləsi o qədər doğma, o qədər ürəyəyatan səslənmişdi ki, sürəkli alqışlar uzun müddət ara verməmişdi.

Bəhram Mansurov televiziya da çekiliş zamanı. (1967)

Xanın ifasında üstün cəhətlər çoxdur. Bunlardan biri də sənətkarın milli xalq zəminindən mükəmməl bəhrələnməsi ilə bağlıdır. Muğamlarımızın, xalq mahnılarımızın təravətini, hikmətini qoruyub saxlamaq, gələcək nəsllə çatdırmaq hər sənətkara nəsib olmur. Bu baxımdan Xan Şuşinskiyin «Qızıl fonda» daxil olan lent yazıları musiqi tariximizi tədqiq edənlər üçün ən qiymətli mənbədir. Onun ifasında «Rast», «Çoban-bayatı», «Segah», «Şur», «Kürdü-Şahnaz», «Heyratı», «Mirzə Hüseyn segahı», «Mahur-hindi», «Bayatı-Qacar», «Qarabağ şikəstəsi» kimi muğamlar, «Alma almaya bənzər», «Əlində sazın qurbanı», «Qara tellər», «İrevanda xal qalmadı», «Nə halətdir» kimi onlarca mahnı və təsniflər həyata əbədi vəsiqə almış və uzun illər bizim yol yoldaşımız olmuşdur.

Bəlkə də çoxları bilmir ki, Xan özü «Şuşanın dağları», «Al yanağında», «Ay qəşəng ceyran», «Ay gözəl» kimi mahnılar müəllifidir. Xan bu mahnıları xalq

üslubunda, xalq nəfəsində elə gözəl cilalayıb ki, qüsurlu tutmağa adamın dili gəlmir.

Fikrimcə, həyata ömürlük vəsiqə alan, daim bizim yol yoldaşımız olan mahnıların uzunömürlü olması üçün müğənni əsas müəllif olmalıdır. Müğənni ilk ifaçısı olduğu mahnıya, muğama öz möhürünü elə vurmaldır ki, ikinci ifaçının müəlliflik hüququna lüzum qalmasın. Təsadüfi deyildir ki, bir mahnının bir neçə ifaçısı olduğu halda həmişə onun yaxşı ifaçısı yada düşür, yad edilir. Bax, Xanın ifasında eşitdiyimiz muğam, mahnı və təsniflərə şəriq çıxanlar bu məsuliyyəti hiss etsələr də, hələ Xan zirvəsinə yüksələ bilməmişlər.

Xan Şuşinski, Bəhram Mansurov, Tələt Bakıxanov
«O olmasın, bu olsun» filmində. (1956)

...1956-cı ilin yay aylarının birində evə gələndə həyat yoldaşım Münəvvər xanım mənə dedi ki, kinostudiyaya zəng vur, səni axtarırlar. Mən ora zəng etdim. Rejissor Hüseyn Seyidzadə mənə dedi ki, səni Xan ilə «Məşədi İbad» kinosuna çəkəcəyik. Mən etiraz elədim, dedim ki, Xan qardaşı Allahyar Cavanşirovla oxuyur, siz Xanı onunla çəkin. Dedi, biz səni çəkəcəyik.

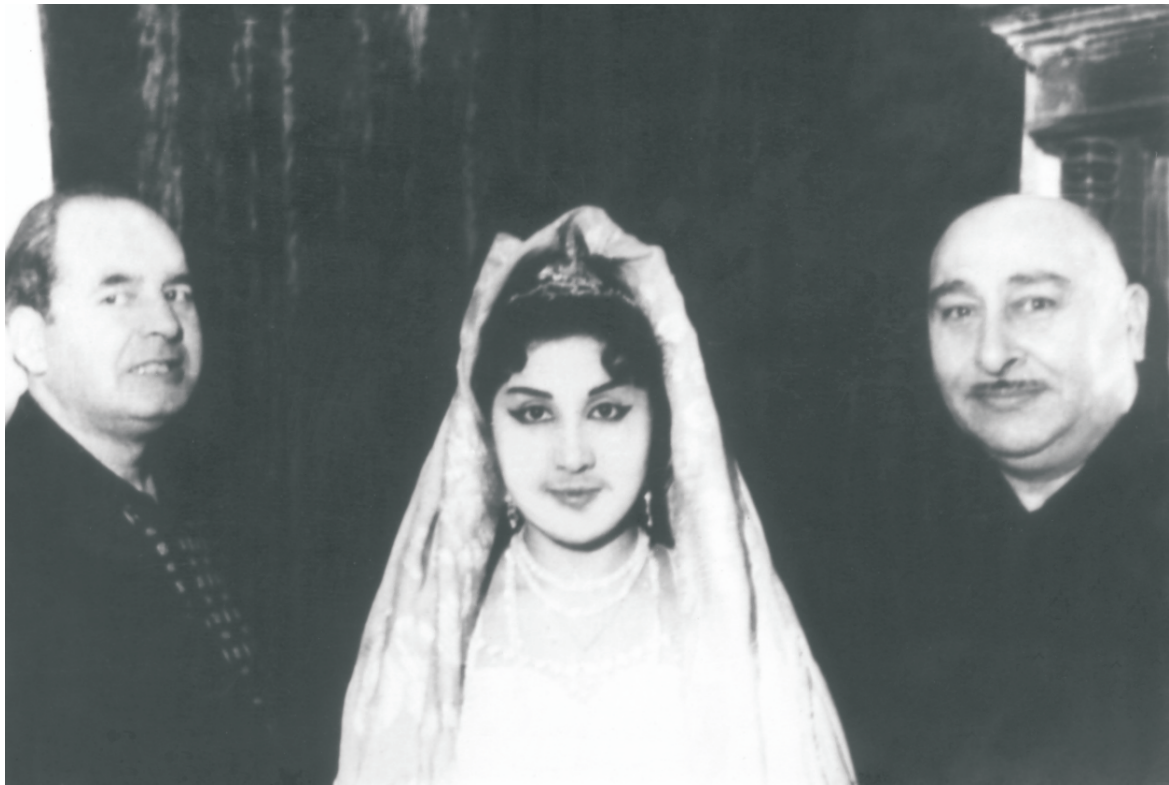
Mən kinostudiyaya getdim. Rejissor mənə dedi ki, çox tar çalanlara baxmışıq, bizi razı salmayıb. Söhbət qurtardı, rejissor Hüseyn Seyidzadə dedi ki, Bəhram, sabah saat on birdə burda ol, özünlə orta yaşlı bir kamança çalan da götür gəl.

Hansı kamançaçını dedimsə, razılaşmadı. Axırda Tələt Bakıxanovu apardım. Ona da razılaşmadılar ki, cavandır, olmaz. Çox danışdıqdan sonra dedim: «Azərbaycanın musiqi tarixində deyilir ki, kamançaçalan həmişə cavan olmalıdır.

Ona görə ki, adətən kamança tarın dalınca gəlir, tarın çalğısını təkrar edir və o həm də oxuyan üçün dəm saxlayır ki, tonallığı tutsun», Beləliklə, razılaşıb məni, Xanı və Tələti milli geyimdə, «O olmasın, bu olsun» kinofilmdə Məşədi İbadın Rüstəm bəyin qonaqlığındakı səhnəsində, «Kürdü-Şahnaz» muğamını çalib-oxuyarkən filmə çəkildilər.

Mən Xana qədər çox oxuyanlar görmüşəm. Lakin Xan sənətə öz nəfəsi ilə gəlib, onun öz dəst-xətti olub, oxuma manerası başqalarından tamamilə seçilib. Ona qulaq asan dinləyici heç zaman dodaq büzüb deməyib ki, Xan filankəsi yamsılayır, filan müğənni kimi oxuyur. Bir sözlə, Xan həmişə öz sənətində orijinal olub, onun ifadəliliyi müasir oxuyanlarımız üçün nümunədir.

1965-ci il idi. Teatrımızın rejissoru Soltan Dadaşov konservatoriyanı yenidən bitirmiş Flora Kərimovanı Leyli roluna dəvət etdi. Biz onunla ilkin məşqlərə başladırıq. Məşq zamanı görürdüm ki, Flora yaman sıxılır. Ona dedim: «Qızım, gəl səninlə belə şərtləşək. Sən Soltan müəllimin verdiyi məsləhətlərə, onun göstərdiyi hərəkət və mizanlara riayət elə. Mən tar çalım, sən isə lazım olan muğamları ürəyində oxu. Çünki Flora bu vaxtadan muğam oxumamışdı. Biz həm teatrın səhnəsində, bəzən də bizim evdə məşqlər edirdik. Bir müddət keçəndən sonra soruşdum:

Mikayıl Abdullayev, Flora Kərimova, Bəhram Mansurov.
(23 dekabr 1965)

«Qızım, özünü hazır bilirsənmi?» Dedi: «Bəli, hazıram». Floranın Leylisi pis alınmadı. Xüsusən, Leylinin şamla söhbəti səhnəsində o çox füsunkar görsənirdi. O, bir növ ərəb qızlarına oxşayırdı. Flora bizim səhnəmizdə cəmi 6 tamaşa oynadı, özü də «Leyli və Məcnun» operasında Leyli rolunda. Sonra o, opera səhnəsini tərk etdi...

Flora Kərimova, Bəhrəm Mansurov, Arif Babayev
«Leyli və Məcnun» operasının fasiləsində. (23 dekabr 1965)

O müddətdə Floranın tərəf-müqabili Arif Babayev idi. Bir gün Ağdama opera teatrı ilə qastrola getmişdik. Tamaşalararası boş vaxt olanda oranın musiqi həyatı ilə maraqlanırdım. Bir gün Ağdamın özfəaliyyət ansamblının çıxışı zamanı boybuxunlu, qədd-qamətli bir oğlanın oxumağı xoşuma gəldi. Bu, Arif Babayev idi. Konsertdən sonra ona yaxınlaşıb səsindən xoşum gəldiyini dedim və onu opera teatrına dəvət etdim. Çox keçmədi ki, o, Bakıya gəldi. Biz onunla operanın direktorunun kabinetində görüşdük. Direktor dedi: «Ümidvaram ki, o bizim etimadımızı doğruldacaq». Mən Ariflə bir neçə gün məşğul oldum. Düzü, gəncin bulaq kimi çağlayan səsi, vurduğu rəngarəng zəngülələr, çalışmaq həvəsi məni heyran etdi. Kərəmin bütün melodialarını, müxtəlif muğamları gənc xanəndə məharətlə oxudu. Arifin səs diapazonu genişdir, bütün pərdələri asanlıqla tuta bilir. Üzeyir bəy deyirdi ki, operada aktyor muğam pərdəsini olduğu kimi, daha doğrusu, yazılan kimi tuta bilmirsə, o bizə yaramır. Çünki onda obrazın psixologiyası tamaşaçıya tam çatmaz. Arif öz üzərində səylə işləyir, muğamata

Arif Babayev, Bəhram Mansurov, Elman Bədalov.
(12 fevral 1980)

yaxşı bələddir. Onun yaxşı aktyor olmasının bir səbəbi də burasındadır ki, ürəyi səsindədir, yəni ürəklə oxuyur. Əruzü müntəzəm öyrənir, qəzəlləri aydın, təmiz tələffüz edir. Bunlar hamısı opera teatrı üçün vacibdir. Arif artıq muğamda, opera sənətində bişib, bərkiyib, səhnəyə həmişə inamla çıxır. Arifin səsi çox duzludur, adamı tez ələ alır, xırdalıqlardan, guşələrdən ustalıqla istifadə edir.

Səhnəmiz çox leyililər, çox məcnunlar görüb. Hərdən məndən soruşurlar ki, yaxşı, Bəhram, bu gördüyün Leylilərdən, Məcnunlardan ən yaxşı hansı olub? Sözü düzü, belə suala cavab vermək mənim üçün çətinidir. Çünki hər bir müğənni, istər Leylini, istər Məcnunu oynayan ifaçı çalışıb ki, bu rola ürəklə yanaşsın. Bu müğənnilərdən heç birini bir-birindən ayırmaq olmaz, hərəsi sənət aləmində bir iz qoyub gedibdi. Bayaq Arif haqqında dedim, Arif əsasən istedadlı müğənnimiz Zeynəb Xanlarovanın tərəf-müqabili olub.

Zeynəb Xanlarova Leyli rolunu mələhətlə, çox gözəl ifa edir və tamaşaçıların yadında qalır. İndi də Zeynəb xanım səhnəmizdə Leyli

Bəhram Mansurov və Zeynəb Xanlarova
«Leyli və Məcnun» operasının fasiləsində. (19 mart 1977)

rolunu oynayanda tamaşaçı zalında bir dənə boş yer görmək mümkün olmaz. Bu da hamısı Zeynəb xanımın bu rolu tamaşaçıya daha dolğun çatdırması ilə əlaqədardır. Biz Zeynəb xanımla çox məşqlər etmişik, həm səhnədə, həm də bizim evdə. Son illərdə ən müvəffəqiyyətli Leyli obrazını yaradanlardan biri Zeynəb Xanlarova sayılır. Üzeyir Hacıbəyovun anadan olmasının 100 illiyi ərəfəsində bəstəkarın bir çox əsərləri vala yazılırdı. Onun ən məşhur əsəri olan «Leyli və Məcnun» operasını bütünlüklə biz Zeynəb Xanlarova və Arif Babayevin ifasında 1985-ci ilin əvvəlində vala yazdırdıq.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduğu ilk illərdə bir sıra adamlar muğamı, xalq çalğı alətlərini məişətdən çıxarmağa çalışırdılar. Lakin bir çox ziyalılarımız, demək olar, bütün musiqiçilərimiz muğamın və tarın müdafiəsinə qalxdılar. Ü.Hacıbəyov, Ə.Bədəlbəyli, C.Qaryağdı oğlu, Q.Primov və bir çox başqaları xalq musiqimizin və çalğı alətlərimizin xalqımızın ayrılmaz bir hissəsi olduğunu sübut etdilər.

Hacı Məmmədov, Bəhram Mansurov, Əliağa Quliyev. (1964)

Üzeyir bəy deyirdi ki, Avropa musiqisini öyrənmək çox vacibdir. Bizim musiqimizin tərəqqisi bundan asılıdır. O, xalq musiqiçiləri arasında tərda klassik Avropa bəstəkarlarının əsərlərini ifa etməyə etiraz edənlərin səhv etdiklərini sübut

etmək məqsədilə bir təcrübə keçirdi. Zalda musiqi biliciləri əyləşmişdilər. Səhnədə isə pərdənin arxasında müxtəlif pərdəli iki tarda eyni bir əsər çalınırdı. Zalda əyləşənlər gerek bu iki tardan hansı birinin muğam ifaçılarının o dövrki tar pərdələrinə və konservatoriyada notlu əsərlərin ifası üçün istifadə olunan pərdələrə aid olduğunu ayırd edəydilər. Çünki musiqiçilərin mübahisəsinə səbəb olan əsas məsələ ondan ibarət idi ki, bir qisminin fikrincə, muğam tarında Avropa musiqisini çalmaq olmaz. Digər musiqiçilər isə bu fərziyyəni inkar edib, tarda pərdələrin yerlərini bir qədər dəyişib, hər hansı bir xalqın musiqisinin ifa olunmasını mümkün hesab edirdilər. Nəticədə xalq musiqiçilərinin cavabları göstərdi ki, onlar hər iki tarda çalınan əsərin səslənməsindəki az miqdarlı fərqi hiss etməmiş və bir-birindən ayıra bilməmişlər. Beləliklə, Üzeyir bəy tar pərdələrindəki xromatik sistemin xalq musiqisinə xələl gətirmədiyini və muğamlarımıza pis təsir etmədiyini sübut etdi. Həmin vaxtlarda Üzeyir bəyin yazdığı «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» adlı elmi əsər bu sahədə görülmüş ən böyük nailiyyətdir.

Qurban Primov və Bəhram Mansurov. (1959)

Azərbaycan operalarında tarın rolu Ü.Hacıbəyovun «Leyli və Məcnun» operası ilə başlanır. Azərbaycan xalqı «Leyli və Məcnun»la nəfəs alır. Bu opera xalqımızın ana südüdür. Ü.Hacıbəyov «Leyli və Məcnun» operasında tarı həm milli kolorit,

həm milli dramaturgiya xüsusiyyətlərinin açılması, həm də zərurətdən doğan bir alət kimi işlətməmişdir. Başqa xalqların simfonik yaradıcılığında bu və ya digər xalq çalğı alətlərsiz keçinmək mümkündürsə, «Leyli və Məcnun» operasında tarsız keçinmək mümkün deyil. Bu da əsərdə muğamdan geniş istifadə olunmasından və improvizasiya xüsusiyyətləri əsasında qurulmasından irəli gəlir.

Azərbaycanda bir çox tarzənlər məşhur olub. Onların arasında ən çox mənim ürəyimə yatan tarzən Əhsən Dadaşov idi.

1938-ci il idi. Mənim əmim, Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi Mirzə Mansurun oğlu Ənvər Mansurov Musiqi Texnikumunda muğamdan dərs deyirdi. O, bir gün gəlib mənə dedi ki, mənim bir tələbəm var, gəl bir ona qulaq as, gör nə istəddir. Mən gedib bu tələbəyə qulaq asdım, çox xoşuma gəldi. Bu, Əhsən Dadaşov idi. Onu dinlədikcə, onun musiqini qavramasından hiss etdim ki, o, gələcəkdə yaxşı sənətkar olacaq.

Mirzə Mansur Mansurov (1967)

Doğrudan da, bir neçə ildən sonra o, peşəkar, mahir tarzən oldu. Ə.Dadaşov Üzeyir Hacıbəyovun təşkil etdiyi notlu orkestrdə və üçlükdə çalmaqdən daha da məşhurlaşdı. Sonralar Əhsən xalq çalğı alətlərindən ibarət ansambl təşkil etdi. O, bu ansamblla ciddi məşğul olur, ansamblın repertuarını daim zənginləşdirir, ona yeni rənglər, dəramədlər əlavə edirdi. Elə buna görə də onun rəhbərlik etdiyi ansambl gözəl səslənir və müğənnilərimizin çoxu bu ansamblla çıxış etmək istəyirdilər.

Bəhram Mansurov və Əhsən Dadaşov.
(6 noyabr 1959)

Əhsən axtarışlar aparmaqdan, çalışmaqdan yorulmurdu. Ənvər Mansurovun yetişdirmələrindən biri olan Əhsən Dadaşov öz müəllimini o qədər çox istəyirdi ki, o, hətta öz oğlunun adını da Ənvər qoymuşdu. Müəllimi Ənvər Mansurov müharibədə həlak olandan sonra Əhsən daim onun xatirəsini yad edər, əmim Mirzə Mansurun yanına gələr, ona təsəlli verərdi. Mirzə Mansur da Əhsəni çox istəyərdi, o hər dəfə Əhsəni görəndə elə bilirdi ki, oğlu Ənvəri görür. Əhsən həmişə Mirzə Mansurdan muğamlar, rənglər, dərəmədlər, tarın pərdələri, simlərin köklənməsi və sairə barədə soruşardı. O, əminin maraqlı söhbətlərindən doymazdı. Ümumiyyətlə, Əhsən, Mansurovlar məktəbinin yetişdirməsidir. Əhsən Dadaşovun orkestrlə çaldığı əsərlər, səslənəcək və elə bilərəm ki, xalqımızın qəlbində daim yaşayacaq.

Mən tarı o qədər sevirəm ki... Bizim tarın səsi bütöv bir simfonik orkestrin səsinə bərabərdir. Xaricdən gələn qonaqlar belə tarın səsinə məftun olurlar...

1967-ci il fevral ayının 21-də Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqından SSRİ xalq artisti Fikrət Əmirov telefonla mənə xəbər verdi ki, UNESCO-nun nümayəndələri radioda sənin də lent yazılarına qulaq asıblar, səninlə görüşmək istəyirlər, qonaqları qəbul et. Həmin günün axşamı onlar bizə gəldilər. Onları Elmira Abbasova, Nəriman Məmmədov və bir də moskvalı tərcüməçi qadın müşayiət

Azər Rzayev, Fikrət Əmirov, Cövdət Hacıyev, Bəhram Mansurov.
(1984)

edirdilər. Qonaqlar iki nəfər idi, hər ikisi də Fransadan. UNESCO-nun nümayəndələri olan bu qonaqlardan biri Beynəlxalq Müqayisəli Musiqi Tədqiqatı İnstitutunun baş direktoru, Şərq musiqisinin alimi Alen Danielu, o birisi isə onun assistenti, baş elmi katib Jak Kloarek idi. Bunlar gəlib əyləşdilər. Elmira xanım dedi ki, bunlar folklor musiqisi axtarırlar. Bilmək istəyirlər ki, qədimdə muğamlarımız nə cür olub və nə sayaq çalınıb. Mən onlar üçün keçmiş oxuyub-çalanlarımızın vallarını səsləndirdim, dinlədikləri muğam, təsnif və ifaçılar barədə məlumat verdim. Sonra qonaq mənə dedi ki, olar siz də bir şey çalasız, qulaq asaq? Mən onlar üçün əvvəlcə «Bayatı-Şiraz» muğamını çaldım. Çalğı zamanı qonağın həyəcanlandığını hiss elədim. Soruşdum ki, qonaq niyə belə narahatdır? Tərcüməçi cavabında: - Deyirlər ki, biz «Bayatı-Şiraz»ın bu cürəsini eşitməmişik. Dedim, doğrudur, bu cürəsini çətin onlar eşidə bilər. Çünki mən babam Məşədi Məlikdən, atam Məşədi Süleymandan, əmim Mirzə Mansurdan öyrəndiyim muğamı çalırdım. Sonra qonaqların xahişi ilə «Mahur-hindi» dəstgahını çaldım. Onlar məni çox diqqətlə dinləyirdilər. Bizim gözəl musiqimizə heyran qalmışdılar. Müxtəsər... Bunlar məndən 4 dənə də muğam eşitdilər. UNESCO-nun nümayəndələri öz vətənlərinə qayıtdıqdan sonra bizim Bəstəkarlar İttifaqına yazdılar ki, UNESCO-nun

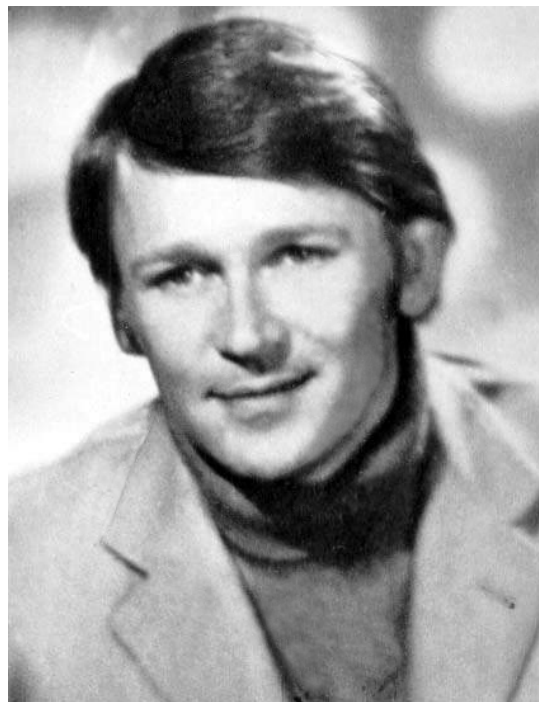

Alen Danielunun Bəhram Mansurova avtoqrafı ilə göndərdiyi şəkil. (1967)

kolleksiyasına daxil etməkdən ötrü Mansurovun ifasında muğamların lent yazısını bizə göndərməyinizi xahiş edirik. Fikrət Əmirovun və Tofiq Quliyevin köməkliyi ilə Tbilisiyə getdim, orada bu muğamları lentə yazdırdım. Elmira Abbsova bu barədə ön söz yazdı, beləliklə, qədim musiqimiz olan muğamlarımız tarın ifasında UNESCO-nun kolleksiyasında təmsil olundu. UNESCO xətti ilə Berlinin «Baren-Reiter» firması tərəfindən 1971-ci ildə «Musiqi antoloqiyası» seriyasından «Azərbaycan», 1975-ci ildə isə Hollandiyanın «PHILIPS» firması tərəfindən «Musiqi atlası» seriyasından «Azərbaycan, muğam, tar, Bəhram Mansurov» adlı valları istehsal olundu, dünyanın bir çox ölkələrində yayıldı.

Azərbaycan muğamlarını, Azərbaycan tarını dünya xalqları arasında bir daha şöhrətləndirdi.

Mən İranın tanınmış müğənnisi Hümeyra xanımın məktublaşdım. 1968-ci il noyabrın 2-də Tehrandan gəlmiş cavab məktubunda o yazırdı: «Möhtərəm və əziz ağayə Mansuri! Çoxlu salam-kəlamdan sonra deməliyəm ki, hər şeydən əvvəl uzaq yoldaş Sovet ölkəsinin, xüsusilə Opera və Balet Teatrının görkəmli səhnə ustaları və nümayəndələri ilə tanış olduğuma görə çox xoşhalam... Ağayə Mansuri, çox xoşhalam ki, məktubunuzda özünüzün və yoldaşlarınızın işindən söhbət etmiş və peşənizi bizə tanıtmısınız. Sizin İran radiosuna qulaq asdığınızı bilirəm... Bilirsiniz ki, ərim Pərviz ölkəmizin ən böyük çalğıçılarından biridir. Bir qayda olaraq onun əsərləri və musiqisi ilə də radio vasitəsilə tanış olmusunuz. Təzə evləndiyimizdən xarici

Jak Kloarek.
(1975)

İran müğənnisi Hümeysra xanımın
B.Mansurova aftoqrafı ilə göndərdiyi şəkil.
(1968)

bir ölkəyə, uzaq səfərə çıxmaq xəyalındayıq. Əgər əziz qonşumuzun, dostumuzun ölkəsi olan Sovet İttifaqını görməyə fürsət düşsə, Sizinlə və Sizin ölkənizin başqa görkəmli sənətkarları ilə tanış olsam, çox şad olaram. Sizin gözəl torpağınızın və mənim ölkəmin musiqisinin kökü və əsasının təqribən bir cür olduğunu və yaxud bir-birinə çox yaxınlığını bildiyimdən mənim və ərimin böyük Sovet sazəndələrinə və musiqi əsərlərinə, xüsusilə Əmirova böyük marağımız var. Mən sizin böyük sənətkarınız Rəşid Behbudovun Tehrandakı konsertini, maraqlı verilişlərini və ürəkaçan səsini heç vaxt unutmayacağam. Hər halda, ağayə Mansuri, ümidvaram ki, Tehrandə, yaxud da sizin gözəl ölkənizdə sizi görməyə, sizinlə və sizin həmkarınızla tanışlığa müvəffəq olarıq. Uzaqdan-uzağa sizə və dostlarınıza salam göndəririk. İran radiosunun

müğənnisi Hümeysra xanım».

Fikrət Əmirov ilk dəfə olaraq «Şur» və «Kürd-Ovşarı»nı simfonik muğam kimi

Fikrət Əmirov və Bəhram Mansurov «Gülüstan Bayatı-Şiraz»
simfonik muğamı üzərində işləyərkən.

dünyaya tanıtmışdı. O, mənim çalğımda ən çox «Bayatı-Şiraz»ı xoşlayırdı. Dəfələrlə bizim evə gələndə bu muğama mənim ifamda qulaq asırdı. Günlərin bir günü o mənə dedi ki, Bəhram, istəyirəm gedim Şiraza, Sədinin gəzdiyi yerləri gəzəm, sonra da istəyirəm «Bayatı-Şiraz» simfonik muğamını yazım. Bu işdə sən gerek mənə mütləq kömək edəsən. Dedim: «Nə lazımdırsa, mən hazır». Doğrudan da bir müddət keçəndən sonra biz birgə işləməyə başladıq. Mən tərda «Bayatı-Şiraz»ın ayrı-ayrı hissələrini çalır, o, diqqətlə qulaq asır, improvizə edir və bu keçidləri simfonik orkestr üçün əlaqələndirirdi. Bir müddət keçəndən sonra qəzetdə onun belə bir yazısına rast gəldim. «Bəhram Mansurov Azərbaycan xalq musiqisini ürəkdən sevən, ona böyük hörmət edən və hətta deyərdim ki, keşiyində bir əsgər kimi inamla dayanmış sənətkarlarımızdandır. Tərzən Bəhramın əsl mənada öz mizrabı, öz sarı simi və özünəməxsus olan güclü biləngi vardır. Mən dəfələrlə onun mələhətli çalğısından, xanəndələrimizi ustalıqla müşayiət etməyindən xeyli ləzzət almışam. Yeri gəlmiskən demək istəyirəm ki, Bəhramın bir xüsusiyyəti də vardır ki, onu respublikamızın başqa tərzənlərindən ayırd etmək çox çətin deyil. Çünki onun öz üslubu, daha doğrusu, öz sənət mənliyi vardır.

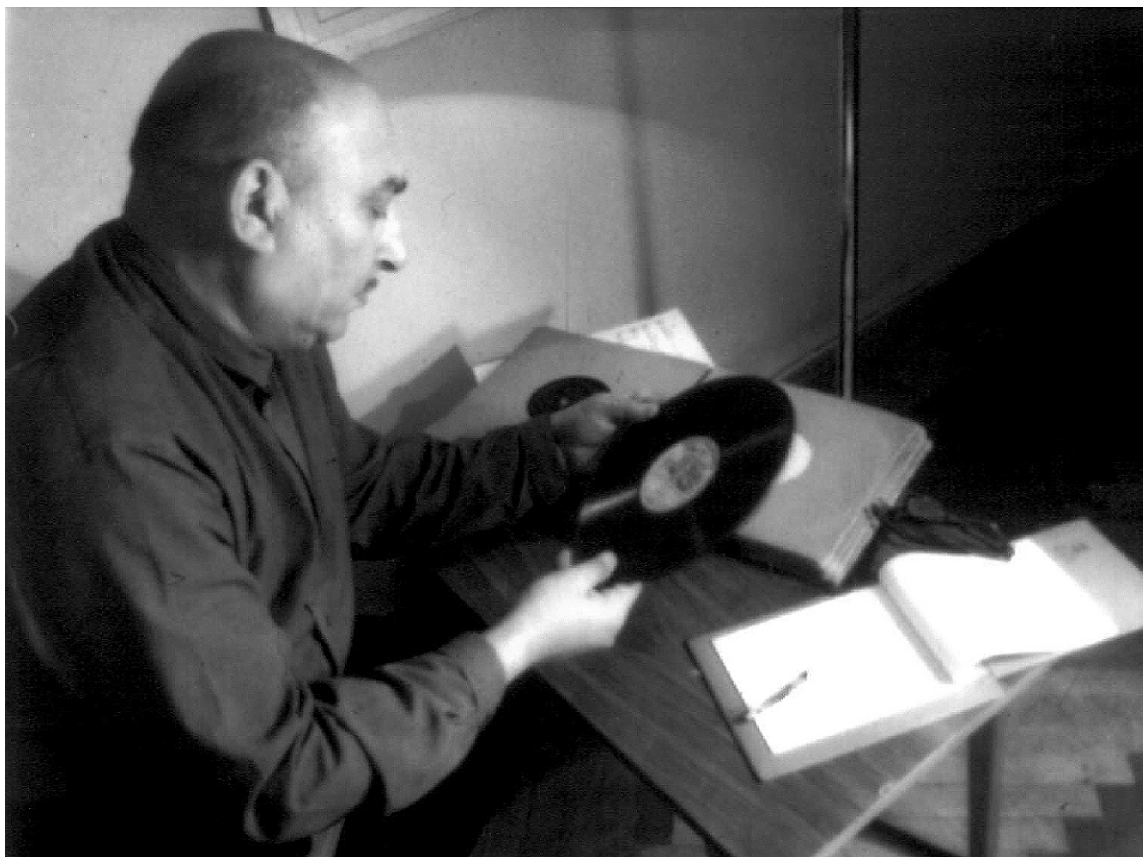
İnsan öz sənətini sevməli, onunla yaşayıb, sənəti yaşatmalıdır.

1971-ci ildə «Leyli və Məcnun» operası iki istedadlı gəncin iştirakı ilə oynanıldı. Leyli rolunu Nəzakət Məmmədova, Məcnun rolunu isə Baba Mirzəyev ifa edirdilər..

Baba Mirzəyev, Bəhram Mansurov, Nəzakət Məmmədova
«Leyli və Məcnun» operasının fasiləsində. (2 yanvar 1971)

Nəzakət Məmmədovaya mən birinci dəfə televiziya ilə qulaq asmışam. O, «Mahur-hindi» muğamı üstündə bir mahnı oxuyurdu. Gördüm ki, bu qızın səsi çox yaxşıdır. Səhərisi gün Nəzakətin sorağıyla Asəf Zeynallı adına musiqi məktəbinə gəldim. 1968-ci il idi. Bəzi yoldaşlardan xəbər aldım ki, dünən televizorda bir qız oxuyurdu, o kimdir? Məqə dedilər ki, o, Nəzakət Məmmədovadır, Gəncədən gəlib, özü də Hacıbaba Hüseynovun tələbəsidir. Orada tapşırıdım ki, teatra, yanıma gəlsin. Nəzakət teatra gəldi. Dedim, sən heç nədən qorxma, musiqi qavrama qabiliyyətin çox yaxşıdır. Mən onu ürəkləndirdim, teatra gəlməyə söz verdi. Onda mən ona dedim: «Məşqə bizə gələrsən. Səni əvvəlcə Leyli roluna hazırlayacağam ki, teatrdə yoxlamada hazır olasan, çaşmayasan». O, məşqlərə gəlirdi. Mən ona operamızda oxunan muğamların hamısının oxunma qaydalarını öyrətdim. Bir neçə vaxt hazırlıqdan sonra dedim ki, indi daha hazırsan, gələrsən teatra. O, teatra gəldi,

Bəhram Mansurov. (1971)

ona qulaq asdılar. Baxış zamanı hamı tərəfindən bəyənilədi və opera teatrına bir solist kimi qəbul edildi. Bundan sonra isə teatrdə gərgin məşqlərə başladıq. Baba Mirzəyev Məcnun, Nəzakət Məmmədova isə Leyli rollarına hazırlandı. Nəzakət Məmmədova oynadığı rolların öhdəsindən bacarıqla gəlirdi. Hayıf ki, Nəzakət Məmmədova aramızdan çox tez getdi. Onun yaratdığı unudulmaz obrazlar,

oxuduğu muğamlar, təsnif və mahnılar xatirimizdə daim səslənəcək, qəlbimizdə həmişəlik qalacaq. Bu isə o deməkdir ki, Nəzakət Məmmədovanın adı və səsi yaşayacaq.

Baba Mirzəyev də özünü istedadlı bir opera artisti kimi göstərmişdi. Onun oynadığı rollar mürəkkəb və rəngarəngdir. O, rolun böyük-küçüklüyündən asılı olmayaraq obraza böyük ustalıqla girir. Babanın Məcnun rolundakı çıxışı mənə Hüseynqulu Sarabskinin oynayıb-oxumasını xatırladır. Məsələn, Nofəlin gəlişi pərdəsində «Bayatı-Şiraz»ı oxuyarkən ustalıqla forte-dən piano-ya gətirib çıxarması və yaxud Məcnunun ölən pərdəsində sürünə-sürünə Leylinin qəbrini axtararkən üzünü yerə qoyub «Bayatı-kürd», «Bayatı-əcəm» oxuması, uzanan yerdə belə bir yüksək notları məharətlə ifa etməsi Babanın müsbət cəhətlərindən biridir. Baba, Üzeyir Hacıbəyovun yazdığı kimi bütün notları çox dəqiqliklə ifa edir. Onun səsi böyük diapozona malikdir.

Bəzi oxuyanlar elə düşünür ki, səsi var, muğamları da bilir, opera aktyoru ola bilər, özü də baş rolda çıxış etmək istəyir. Ancaq bu belə deyil. Gənclərlə uzun müddət işləyib, onları rollara hazırlamaq lazım gəlir.

Məmmədağa Muradov, Əbülfət Əliyev, Əliağa Quliyev, Bəhram Mansurov İran musiqiçiləri-müğənni Məsudi, Mehdi Xalidi (violin) və tarzen Fərhəng Şərif ilə görüşdə.
(2 dekabr 1964)

Tar ifaçılığı da belədir. İndi bizim yaxşı tar çalanlarımız var. Muğamları da gözəl çalırlar. Operada işləyən tarçalan gərək muğamatı yaxşı bilsin. Burada işin məsuliyyəti ondadır ki, tarçalan tək çalır, yanında konsertdəki kimi, kamançaçı yoxdur. Ona görə də operada tar çalmaq konsert çalğısından qat-qat çətindir. Çünki konsertdə sənə köməkçin - kamançaçalan var. Tarçalan çaşanda kamançaçı ona

Bəhram Mansurov. (1971)

kömək edir. Amma operada belə deyil, gərək oxuyanı oxutdurasan, O, səhnədə gəzdikcə, sən gərək ştrixlər tapasın. Tarçalanın gərək sağ əli güclü ola. Mizrabı simə elə samballı vurmalısən ki, səsi bütün zalı tutsun, artist səni eşitsin, çünki səninlə onun arasında xeyli məsafə var. Özü də tar «lya» kökündədir, buna «boş kök» deyirlər. Ancaq konsert çalğısına gəldikdə çalğıçılar muğamları standarta döndəriblər. Onlar bilmirlər ki, bir muğamın formasını saxlamaq şərt ilə yeni gəzişmə və guşələrlə başqa cür çalmaqlar . Konsertdə sən oxuyanın dalınca getməlisən, operada isə əksinə. Çünki ona yolu sən göstərməlisən. Çalışmalısən ki, onu çaşdırmayasən, əgər o çaşsa, mizanını da itirər. Odur ki, tarçalan gərək usta ola. Tarın simfonik orkestrdə olmağı çox böyük hadisədir. Onu Üzeyir bəy «Koroğlu»da orkestrlə birgə səsləndirib. Simfonik orkestrlə tar çalındıqda adama o qədər ləzzət eləyir ki, Üzeyir bəyin bu işi əvəzsizdir. Mən istərdim ki, bizim muğam operalarında tarın səsi həmişə gəlsin.

1971-ci il aprel ayının 12-də M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında mənim anadan olmağımın 60 illiyi, yaradıcılıq və pedaqoji fəaliyyətimin 40 illiyi münasibətilə yubiley gecəsi keçirildi. Salon tamaşaçı ilə dolu idi. Bir dənə də olsun boş yer yox idi. Səhnənin bir tərəfində, hündür bir yerdə xalılar döşənmiş və güllərlə bəzədilmiş üç kreslo qoyulmuşdu. Mən səhnəyə daxil oldum. Keçib əyləşdim. Mənim sağımda respublikanın xalq artisti Ağababa Bünyadzadə, sol tərəfimdə isə SSRİ xalq artisti Firəngiz Əhmədova əyləşmişdi.

Ağababa Bünyadzadə, Bəhram Mansurov, Firəngiz Əhmədova.
(12 aprel 1971)

Gecədə Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi, professor Əşrəf Abbasov, Teatr Cəmiyyətinin sədr müavini Hüseyn Mollazadə, filarmoniyanın bədii hissə müdürü Cahangir Məmmədov, filarmoniyanın direktoru Kərim Kərimov,

М.Ф. Ахундов адына Ленин орденли Азербайжан Дөвләт академик

ОПЕРА вә БАЛЕТ ТЕАТРЫ

Базар ертәси **12** апрел

Азербайжан ССР әмәкдар артисти, тарзән

БӘҢРАМ МАНСУРОВУН ЈАРАДЫЧЫЛЫГ КЕЧӘСИ

I РӘСМИ ҺИССӘ

Мә'рузәчи - Азербайжан ССР әмәкдар
инчәсәнәт хадими профессор Әшрәф АББАСОВ

II БӘДИИ ҺИССӘ

Программа:

Үзәјир Һачыбајовуи "ЛЕЈЛИ вә МӘЧНУН", "ӘСЛИ вә КӘРӘМ", Мүслүм Магомајевуи "ШАБ ҺИСМАЈЫЛ",
Зүлфугар Һачыбајовуи "АШЫГ ГӘРИБ" операларындан сәһнәләр.

ИШТИРАК ЕДИРЛӘР:

Азербайжан ССР әмәкдар артистләри

Рүбабә МУРАДОВА — Күлхар ҺӘСӘНОВА

Нахчыван МССР әмәкдар артистләри

Симузәр ҺӘТӘМОВА — Һүснү ГУБАДОВ

Солистләр.

Нәзакәт МӘММӘДОВА
Ариф БАБАЈЕВ
Баба МИРЗӘЈЕВ

Рәсмијјә ГУЛИЈЕВА
Бакир ҺАШЫМОВ
Гулу ӘСКӘРОВ

Мајис САЛМАНОВ
Әли МӘҢДИЈЕВ
Камил ҺҮСЕЈНОВ

Соло тарда ифа едир - **ЈУБИЛЈАР**

III Халг маһнылары вә муғамлар

Ифа едир:

Азербайжан ССР
әмәкдар артисти

ЗЕЈНӘБ ХАНЛАРОВА

Мушанјәт едир:

Азербайжан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими Әһмәд БАКЫХАНОВУН идарәсила

ХАЛГ ЧАЛҒЫ АЛӘТЛӘРИ АНСАМБЛЫ

Bəhram Mansurovun yubiley afişası (12 aprel 1971)

Musiqili Komediya Teatrı adından Niyaz Şərifov, müğənni Gülxar Həsənova və başqaları çıxış etdi.

Gülxar xanım öz çıxışını şeirlə bitirdi:

Bugünkü məclisinə ustadımız Xan da gəlib,
Yığılib ətrafına bir neçə xanəndə gəlib,
Bəstəkarlar, tarzənlər, bir də müəllim dostların,
Sizi təbrik etməyə çox gözəl bir anda gəlib...

Sonra isə sözü
mənə verdilər.
Fasilədən sonra
ikinci hissə baş-
ladı. Bu bədii
hissədə bizim
muğam ope-
raları çalınırdı.
Tarda onları
mən müşayiət
edirdim.

1971-ci ildə yazıçı-jurnalist Hacı Ağayevin ssenarisi əsasında haqqımda «Çalır Bəhrəm Mansurov» adlı musiqili-sənədli film çəkildi. Həmin filmin rejissoru və operatoru Nəriman Şıxəliyev idi. Bu film mənim həyat və yaradıcılığımdan bəhs edirdi.

...Mən, 1974-cü ilin yanvarın 15-də UNESCO-dan bir məktub aldım. Məktubda yazılırdı ki, onlar mənim ifamda bütün Azərbaycan muğamlarının lent yazılarını istəyirlər. «Musiqi atlası» adı altında bir plastinka da çıxarmaq fikrindədirlər. Mən də Bəstəkarlar İttifaqının köməkliyi ilə doqquz muğamı lentə yazdırıb UNESCO-ya göndərdim.

Üzeyir bəyin ölməz operalarını ifa edəndə düşünürəm ki, müəllif salondadır. Adəti üzrə əllərini çənəsinə dayayıb musiqiyə qulaq asır. Mən də şövqlə, ilhamla ifaya başlayıram. Onun haqqında xatirə danışmaq, bu böyük sənətkarı yad etmək mənim üçün nə qədər fərəhlidir.

Operada tamaşa zamanı. (1977)

Mən operada, filarmoniyada maraqlı görüşlərdə Üzeyiri görürdüm, şirin söhbətlərinə qulaq asırdım.

Heç yadımdan çıxmaz. Otuzuncu ildə respublikamızın ucqar kəndlərindən birinə, Qaradonluya konsert verməyə gedirdim. İsti hava, arabanın cırıltısı, uzun yol bizi əldən salmışdı. Qəflətən güllə səsi eşidib arabaları saxladıq. Əli silahlı qaçaqlar

qabağımızı kəsdilər. Tüfəngləri bizə tuşlayıb qışkırdılar:

- İndi də bura gəlirsiniz ki, bizim abır-həyamızı tökəsiniz. Biriniz də salamat qalmayacaqsınız.

Qorxudan dinmədik. Bu vaxt Hüseynqulu Sarabskinin ağına nə gəldisə, mənə işarə elədi ki, çal. Mən «Leyli və Məcnun» operasından bir parça çaldım,

Qaryagin rayonunda qastrolda olarkən. Sağdan 1-ci Hüseynqulu Sarabski, 4-cü Hüseynağa Hacıbababəyov, 5-ci Bəhram Mansurov. (11 mart 1942)

qarmonçalan da mənə qoşuldu. Məcnunun naləsi ətrafa yayıldı. Qaçaqqlar Tüfənglərini aşağı salıb qulaq asmağa başladılar. Biz çalıb oxuya-oxuya yola düşdük. Musiqi qaçaqların ürəyini yumşaltmışdı. Onlar arxamızca baxa-baxa qaldılar. Üzeyir Hacıbəyovun ölməz musiqisi bizi qaçaqların əlindən qurtardı.

Üzeyir bəy xalq musiqisinə, xalq çalğı alətlərinə, xüsusən tara ürəkdən bağlı idi. Dahi sənəkar yaxşı bilirdi ki, tar xalqımızın ən çox sevdiyi musiqi alətidir. Tar babalarımızın yadigarıdır.

...Teatrda «Şah İsmayıl» operası gedirdi. Tamaşa qurtarandan sonra bir nəfər mənə yaxınlaşıb əlimi sıxdı və mənə tamaşadan aldığı böyük zövq üçün minnətdarlığını bildirdi. Bu, Bakıya qastrola gəlmiş Estoniyanın xalq artisti, dirijor Roman Matsov idi. O, öz təəssüratını mənimlə bölüşdü, orkestr ilə solo tarın

Musa Mirzəyev, Roman Matsov, Bəhram Mansurov. (1978)

vəhdəti barədə verdiyi suallara cavab verdim. O, dedi ki, hər hansı bir yerdə mən gastrola olarkən həmin yerin milli musiqi mədəniyyətilə tanış olmaq üçün vaxt ayırmağa çalışıram. Sonralar o, hər dəfə Bakıya gələndə bizə də baş çəkərdi. Mən də öz növbəmdə Azərbaycan musiqisinin sirləri ilə onu tanış edərdim.

1975-ci ildə Müslüm Maqomayevin anadan olmasının 90 illiyi təntənə ilə qeyd edildi. Biz həmin il dekabrın 20-də Moskvada İttifaqlar Evinin sütunlu salonunda bir konsert verdik. Konsertdə Müslüm Maqomayevin «Şah İsmayıl» operasından Ərəbzəngi ilə Şah İsmayılın dueti ifa olundu. O vaxt Ərəbzəngini Rübabə Muradova, Şah İsmayılı Arif Babayev ifa edirdi. Mən isə tarda onları müşayiət edirdim. Dirijor Ramiz Məlikaslanov idi.

Qeyd etmək istəyirəm ki, bu operada tara çox geniş yer verilib. Misal üçün birinci pərdədə tar orkestrlə birlikdə rəmmalı müşayiət edir. İkinci pərdədə bəstəkar tarın gözəl bir lirikası olan «Segah» muğamını götürüb salıb Şah İsmayıl ilə Gülzarın görüşünə. Sonra tardan istifadə olunub Ərəbzəngi pərdəsində, Oradakı Ərəbzəngi cəngavərdir, burada muğamın «Ərak» pərdələri çalınır, oxunur. Sonra 3-cü və 4-cü pərdələrdə atası Şah İsmayılı göndərir ki, bir şah başı gətirib gəlsin. Şah İsmayıl isə onun əvəzində Gülzarı gətirib gəlir. Bu zaman atası Aslan şah qəzəblə acıqlanır. Burada yenə də tarın həzinliyindən istifadə olunub. «Şikəstə» çalınır və xırda-xırda oxunur. Operada tar çox böyük təravətlə səslənir. Hər dəfə tarın səsi çıxanda qulağa gözəl bir ahəng gəlir.

...Bir gün qapının zəngi çalındı. Qapını açdıqda, əllərində tar tutmuş xarici qonaqları gördükdə bunların məqsədlərini dərhal başa düşdüm. Azərbaycana

Polşanın «Skaldowie» qrupunun üzvləri
– Yarek Smetana və Yan Budzyaşek ilə. (1975)

qastrol səfərinə gəlmiş bu polşalı musiqiçilər bizim milli musiqi aləti olan tar ilə maraqlanmış, özləri üçün mağazadan tar almış, tar haqqında ümumi məlumat, çalınma qaydasını öyrənməkdən ötrü mənim yanıma gəlmişdilər. Bu musiqiçilər Polşanın «Skaldı», «Ekstra-Ball» və «Komanband» estrada ansamblarının üzvləri idilər.

Mənim Azərbaycan, tar haqqında söhbətlərim, eləcə də çalğım onlarda elə maraq oyatdı ki, hətta onların gitara çalanı Yarek Smetana tarı tutmaq və necə çalma qaydasını nisbətən öyrənə bildi. O, tarda bir parça öz musiqilərindən çaldı. Mənimlə olan bu ilk görüş onlar üçün çox maraqlı oldu. Onlar məndən çox razı olduqlarını bildirib, avtoqraflarını yazıb mənə verdilər və getdilər. Onlar Polşaya qayıtdıqdan sonra məni yenə də unutmurlar, hər il yeni il münasibəti ilə təbrik məktubları göndərirlər.

Sonra eşitdim ki, Polşanın Krakov şəhərindəki məşhur «Pod Yaşurame» klubunda polşalı qonaqlar Azərbaycana olan səfərlərindən yadigar olaraq özləri ilə apardıqları tarı və mənim tarda solo yazılmış vallarımı nümayiş etdiriblər.

1975-ci ilin avqust ayında UNESCO-dan daha bir məktub aldım. Məktubun mətni belə idi:

«Əziz cənab Mansurov! Bu il noyabrın 15-dən 21-nə qədər Bağdadda Şərq xalqlarının musiqi simpoziumu keçiriləcək. Həmin simpoziumda çıxış etmək üçün

Polşanın «Exstra Ball» və «Koman Band» qruplarının üzvləri ilə görüş zamanı. (1976)

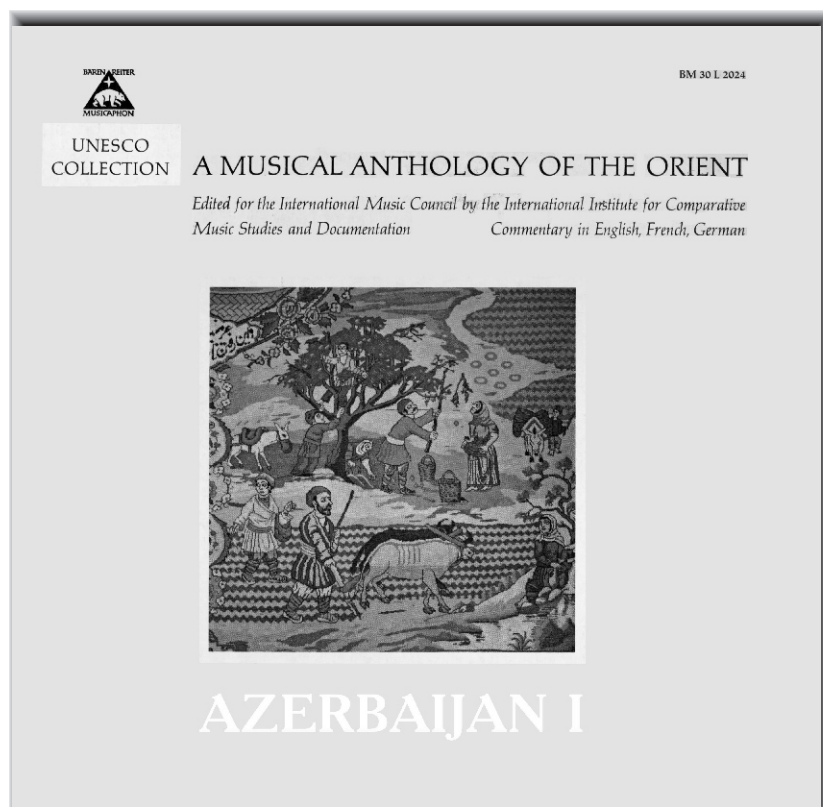
Azərbaycandan Sizi dəvət edirik. Xahiş edirik bu konsertlərdə çıxış etmək üçün özünüzlə milli Azərbaycan geyimi də gətirəsiniz. Cənab Danielu və mən Sizinlə bir daha görüşməyə çox şad olarıq.

Hörmətlə Jak Kloarek».

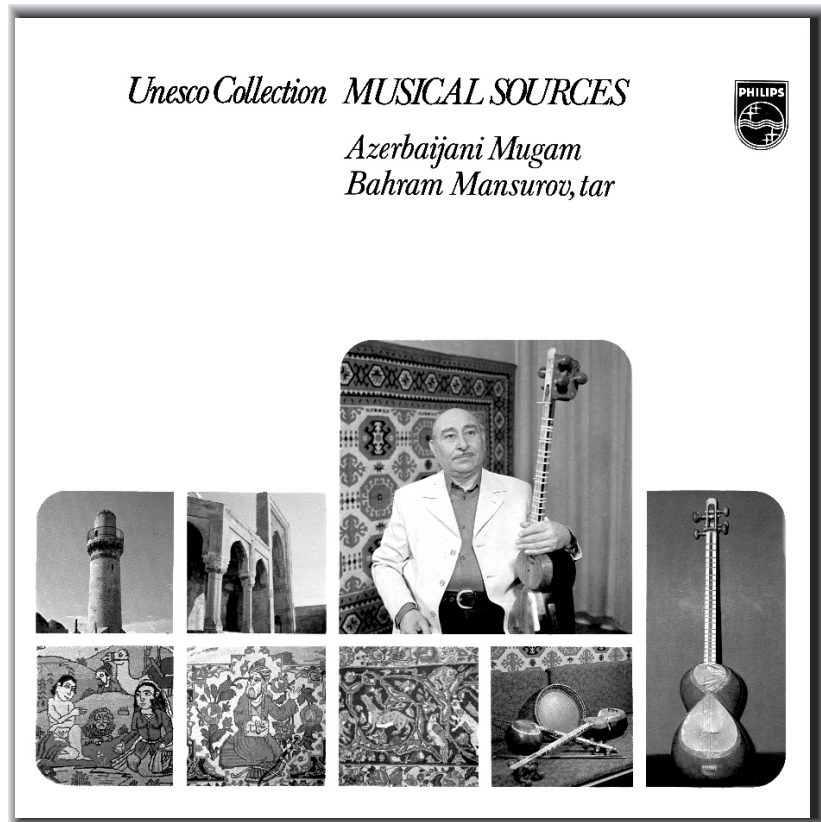
1975-ci ildə UNESCO tərəfindən mənim ikinci valım buraxıldı. Bu valda mənim ifamda 57 dəqiqə səslənən 7 muğam yazılmışdır. Val çox nəfisdir. Onun Üstündə Bakının mənzərəsi, Azərbaycan xalq musiqi alətləri, memarlıq abidələrimiz, milli ornamentlərimiz və mənim şəklim təsvir olunub. Valın o biri üzündə isə Azərbaycan musiqisi, zəngin muğamlarımız barədə, tar, mənim həyat və yaradıcılığım barədə məqalə verilmişdir. Bu val UNESCO xətti ilə dünyanın bir çox ölkələrinə yayılmışdır. Val Hollandiyanın məşhur «PHILIPS» firması tərəfindən istehsal olunub. Valın üzərində bu sözlər yazılıb: «Azərbaycan, muğam, tar, Bəhram Mansurov».

Bizim keçmiş oxuyub-çalanlarımız muğamı necə qoruyub-saxlayıb, bizə çatdırıblarsa, biz də eləcə qoruyub saxlamalıyıq. Muğamlarımız da abidələr kimi yaşamalıdır. Çox sağ olsun bizim bəstəkarlar ki, muğamdan istifadə edirlər, simfoniya yazırlar, bütün dünyaya yayırlar. İndi bizim muğamlarımızı dünya tanıyır. Qərb ölkələrindən musiqimizlə tanış olmağa can atanlar çoxdur. Biri elə

1971-ci ildə
"BAREN REITER"
şirkəti tərəfindən
Almaniyada
buraxılan val

1975-ci ildə
"PHILIPS"
şirkəti tərəfindən
Hollandiyada
buraxılan val

Almaniyalı musiqişünas
Yurqen Elsner ilə.

Berлиндən gələn professor, doktor Yurgen Elsner. O, bizim muğamlarla çox maraqlanır. O, bir dəfə mənə dedi ki, mən 5 il İraqda olmuşam. İraq muğamlarını bilirəm. Mən ona dedim: «İraqda təmiz muğam yoxdur». Mənim bu sözlərimdən alim tutuldu. «Onlar «Bayatı-Şiraz»ı başlayıb çalır, bir vaxt görürsən ki, «Çahargah» oldu. Bu, düzgün deyil. Amma bizim muğam ayrı cürdür. Tarin birinci pərdə-sindən başlayır ta axırncı pərdəsinə qədər gedir. Bu cür dəstgah halında bir saat, saat yarım çalınır». Professor təəccüb qalmışdı. Dedim: «İndi sizə göstərəcəyəm», Mən çalanda bu kişi məəttəl qaldı, ayağa durub, mənim tarımı alıb o yan-bu yanına baxıb dedi: «Bəs bunun elektronu harasındadır, tarın harasına qoşulub?» Dedim: «Biz elektronla çalmırıq. Bu, Azərbaycan tarıdır». Dedi: «Axı, tar bu cür səs verə bilməz...» Tarı yenə əlinə alıb diqqətlə baxdı və dedi: «Sizin muğam

Şərqdə hamısından güclüdür».

SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının dəvəti ilə ölkəmizə gəlmiş və respublikamızın musiqi həyatı ilə yaxından tanış olmuş məşhur macar bəstəkarı və musiqişünası İştvan Rayç ilə biz də görüşdük. O da bir çox xarici musiqiçilər kimi bizim muğamlarla maraqlanırdı. Mən ona muğamlarımızın tarixindən, ifaçılarından danışdıq, sonra isə onun üçün bir neçə muğam çaldım. Rayç vətəninə qayıtdıqdan sonra mən

Macar bəstəkarı İştvan Rayç və Bəhram Mansurov.
(10 dekabr 1976)

ondan belə bir məktub aldım: «Mən sizin evinizdəki görüşü heç vaxt unutmuram. Artıq Macarıstanda çoxları sizin sənətlə tanışdır. Sizin mənə bəxş etdiyiniz o qiymətli valları artıq çoxları dinləmişlər. Siz elə indi də mənim yadımdasınız, məktubu yazdıqca sizin çalğınızı dinləyirəm. Sağlıqla qalın. Hörmətlə, İştvan Rayç».

1976-cı il mayın 25-də məni Azərbaycan Dövlət Universitetinin «Estetik və etik tərbiyə klubu»na dəvət etdilər. Bu kluba tarzən Həbib Bayramov, qaboyçalan Kamil Cəlilov, xanəndələrdən Əbülfət Əliyev və Cənəli Əkbərovla getmişdik. Biz musiqinin gözəlliyini burada əyani surətdə nümayiş etdirmiş, gəncləri onu dərk etməyə, ona qovuşmağa səsləmişik.

SSRİ xalq artisti, dirijor Niyazi ilə belə bir söhbətimiz oldu. Mən ona dedim ki, atanın yazdığı «Aşıq Qərib» operasının bəzi parçaları vallara yazılıb. Gəlsənə biz bütün operanı «Melodiya» firması Bakıya gələndə yazaq? O mənimlə razılaşdı.

Maestro Niyazi ilə görüş zamanı. (12 aprel 1979)

Ümumittifaq «Melodiya» firmasının Bakıya gəlmiş səsyazma briqadası 15 günlük zəhmətdən sonra «Aşıq Qərib» operasını lentə yazdı. Sonralar maestro Niyazi bu barədə belə demişdi:

- Opera və Balet Teatrının səhnəsində «Aşıq Qərib»in tamaşası son zamanlar çox bəsit və solğun idi. Bu əsəri müasir bəstəkarlıq texnikası ilə təqdim etmək Çoxdankı arzumı həyata keçirməyi sürətləndirdi. Burda Bəhram Mansurov, Şövkət Ələkbərova, Əbülfət Əliyev, Zeynəb Xanlarova, Simuzər Hətəmov, Səməndər Rzayev, Əminə Yusifqızı, Baba Mirzəyev, Firudin Mehdiyev, Şahmar Quliyev, Cənəli Əkbərov və Azərbaycan xor kapellasından ibarət yaradıcı heyət çıxış edirdi.

İfaçılıq bacarığına görə onlar musiqinin və dramaturji obrazın öhdəsindən çox məharətlə gəldilər. İfaçılar əsərdə istifadə olunmuş muğamları təmiz oxuyub, dürüst çatdırır, xalq musiqi çeşməsinin saflığını göstəriblər. Görkəmli sənətkarımız Bəhram Mansurov operanın tar partiyasının öhdəsindən bacarıqla gəlib. Onun çalğısı əsərin dramatik üslubu ilə gözəl səslenir. Əsas müşayiətçi alətin - tarın partiyasını da xüsusi zövqlə işləmişəm. Bütün dəstgah nömrələrində tarın səsi «Şikəstə»lərdə simfonik orkestrin tərkibində mələhətlə eşidilsin deyə, onun üçün akkordlar, ayrı-ayrı polifoniya hasil edən səslər yazmışam. Müxtəlif alətlərdə bu səslər müşahidə olunmuşdur. Məlumdur ki, hər hansı bir muğamın guşə əsası harmoniya və tonal xüsusiyyətlə bağlıdır. Xalq musiqisi ifaçılığımızda züyy tutmaq, dəmsazlıq bəsit xarakter daşıyırsa, burada bütöv bir orkestr istər oxuyan üçün, istərsə də müşayiətçi tarzən üçün də saxlayır. Tarzənin çalğı yoluna uyğun olaraq orkestr dirijorun işarəsi ilə lazımi məqamda harmoniyanı dəyişdirir.

Həmin il sənəşünaslıq namizədi Elmira Abbasovanın «Sovetskiy kompozitor» nəşriyyatı tərəfindən mənim haqqımda yenidən bir kitabı buraxıldı. «Tarzən Bəhram Mansurov». Bu kitabda mənim həyat və yaradıcılığımdan bəhs edilir.

Bizim evdə bir arxiv var, musiqi arxivi. Onu mənim həyat yoldaşım Münəvvər xanım öz zəhməti ilə düzəldib. Ev arxivinin bütün eksponatları musiqimiz ilə əlaqədardır. Musiqi arxivində çoxlu tarixi sənədlər var. Böyük rus müğənnisi Şalyapinin, Cabbar Qaryağdı oğlunun, İslam Abdullayevin, Qurban Primovun,

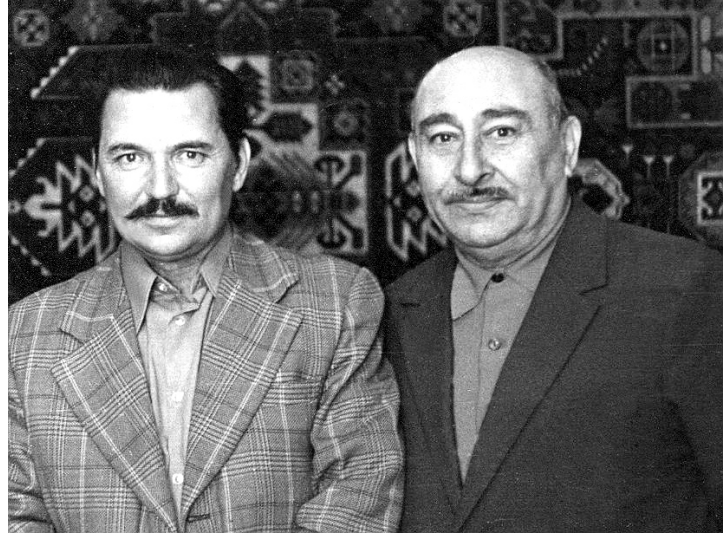

Bəhram Mansurov və həyat yoldaşı Münəvvər xanım. (1967)

Məcid Behbudovun, Həqiqət Rzayevanın və digər böyük sənətkarların valları arxivimi bəzəyir. Arxivdə İranın görkəmli sənətkarları Ağa Tahirzadənin, Ağa Hüseynqulu xanın, Dərviş xanın, Bağır xanın nadir patefon valları da, dəyərli sənət əsərləri də saxlanılır.

Mən və həyat yoldaşım Münəvvər xanım bu arxivi özümüz üçün yox, gələcək nəsillər üçün yaratmışıq. İndi ömrümüzün kamil bir vaxtıdır. Birgə çıxış etdiyimiz dostlar, tanışlar artıq aramızdan seyrəlib. Ancaq onların sənət ömründən çoxlu yadigarlar qalıb.

Sverdlovskdan Bakıya dramaturq Vladimir Balaşov gəlmişdi. O Sergey Yesenin haqqında pyes yazırdı. Əsərdə Cabbar Qaryağdı oğlunun da obrazı var idi və müəyyən hadisələr görkəmli sənətkarlarımızın həyatı ilə bağlı idi. V.Balaşov bizə gəldi, mən Cabbar haqqında bildiklərimi ona danışdım, onun ifasında bir neçə qrammofon valını köçürüb verdim və məsləhət gördüm ki, tamaşa zamanı onun oxumağını səsləndirsin. Bir neçə müddətdən sonra ondan aldığım məktubda Vladimir yazırdı ki, hazırlanmış tamaşada Cabbarın ifasında ona verdim lentlərdən istifadə olunub.

Vladimir Balaşov, Bəhram Mansurov. (1977)

1977-ci ildə UNESCO-dan mənə yeni bir dəvətnamə gəldi. Bu dəfə onlar mənə «İslam xalqlarının musiqi festivalı»nda konsertlə çıxış etməyə dəvət edirdilər. Bu konsertlər dünyanın müxtəlif ölkələrində nəzərdə tutulurdu. Belə ki, konsertlər may ayında Fransada (Paris), iyunda Cənubi Amerikada (Karakas) və iyul ayında Çexoslovakiyada (Brno) olmalı idi.

Hər belə bir dəvətnamə məndə iftixar hissi oyadırdı. Çünki bu, Azərbaycan musiqisinin qələbəsi idi. Bu musiqi çoxlarını heyran etmişdi. Ona görə də dünyanın hər bir yerində onu dinləmək arzusunda idilər.

UNESCO-nun qərarı ilə oktyabrın 2-dən 7-dək Səmərqənddə ilk dəfə Şərq xalqlarının muğam simpoziumu keçirilirdi. Simpozimda Qazaxıstanın, Orta Asiya respublikalarının, Azərbaycanın musiqi mədəniyyəti xadimləri ilə yanaşı, Əlcəzairdən, Tunisdən, Çexoslovakiyadan, Mərakeşdən, Hindistandan, Polşadan... yüzlərlə ifaçı və musiqişünas Səmərqəndə toplaşmışdı. 1978-ci ilin

oktyabrında təşkil olunan Beynəlxalq muğam simpoziumu Səmərqəndin «Şərdor» mədrəsəsində keçirilirdi. Gündüz bəstəkarların və musiqişünasların məruzələri dinlənirdi. Axşamlar isə ifaçılar öz xalq musiqilərini nümayiş etdirirdilər. Bu böyük məclisdə respublikamızı musiqişünaslardan Elmira Abbasova, Ramiz Zöhrabov, Nərinə Əliyeva, Lüdmila Karaqiçeva, Sürəyya Ağayeva, Zemfira Qafarova, Sənubər Bağirova, bəstəkarlardan Nəriman Məmmədov və Nazim Əliverdibəyov, ifaçılardan xanəndə Cənəli Əkbərov, kamançaçalan Tələt Bakıxanov təmsil edirdilər.

Mən əvvəlcə «Mahur-hindi» muğamını solo ifa etdim. Sonra isə mənim və Tələt Bakıxanovun müşayiəti ilə xanəndə Cənəli Əkbərov «Bayatı-Şiraz» dəstgahını oxudu.

Cənəli Əkbərov, Bəhram Mansurov, Tələt Bakıxanov
(Səmərqənd, 1983)

Bu çıxışlarımız simpoziumun dinləyiciləri tərəfindən böyük hərarətlə qarşılandı. Hətta tamaşaçılar ayaq üstə durub gurultulu alqışlarla bizim təkrar çıxışımızı tələb edirdilər. Odur ki, biz proqramdan əlavə «Heyratı» zərb muğamını da çalıb-oxuduq.

Simpozium qurtarana qədər Səmərqənddə hamı Azərbaycan muğamının zirvədə durduğundan danışdı. Bu barədə «Muzikalnaya jizn» jurnalının 23-cü nömrəsində də yazılmışdır. Yeri gəlmişkən, mən bir çıxış barədə də sizə danışım.

Moskvalı tanınmış musiqişünas Viktor Sergeyeviç Vinqradov simpoziumun yekun yığıncağında öz çıxışında dedi ki, Azərbaycan muğamları bəstəkarlar tərəfindən məharətlə işlənir. Bu simpoziumda Fikrət Əmirovun orkestr üçün yazdığı «Gülüstən-Bayatı-Şiraz» simfonik muğamı, Nazim Əliverdibəyovun xor

üçün işlədiyi «Bayatı-Şiraz» əsəri çox gözəl səsləndi. Odur ki, belə qiymətli muğamları qoruyub saxlamaq lazımdır. Məsələn, necə ki, bizim Şostakoviçimiz var, eləcə də Bəhram Mansurovumuz var. Deməli, simfoniya da yaşamalıdır, muğam da.

Sonralar bir çox musiqi-şünaslar mənimlə məktublaşmağa başladılar. Bu

Выражаю
музыкалу кардиналу
архиву Азербайджану
Бахрату Сулейманову Мансурову
с благодарностью за
незабываемый вечер в Баку.
С искренним уважением
Николай Дмитриевич
Китайенко
14. II - 1980 г

Moskva filarmoniyasının baş dirijoru Dmitriy Kitayenko ilə. (1980)

məktublardan birinin məzmunu belə idi:

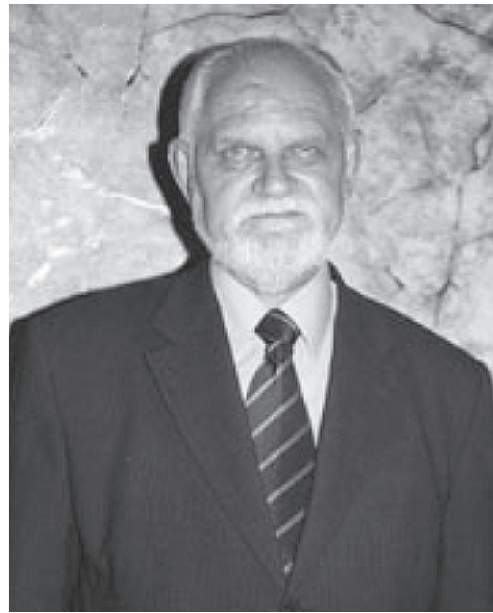
«Mən Sizin çalğınızı hələ simpoziumdan əvvəl eşitmişəm. Siz Moskvada olarkən. Demək olar ki, elə o vaxtdan mən Sizin çalğınızın pərəstişkarıyam. Mən böyük məmnuniyyətlə Sizin çalğınızı solo və üçlükdə yenə də dinləyərdim.

Dekabrın 19-da Kuybişevdə SSRİ xalqlarının musiqi festivalı keçiriləcək. Mən çox istərdim ki, Siz bu festivalda çıxış edəsiniz.

Sizin əzəmətli ifanızı bir də eşidəydim. Mən həmin festivalın təşkilat komissiyasının üzvüyəm və Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqından xahiş edəcəyəm ki, Sizi üçlükdə çıxış edəcəyiniz dostlarınızda birlikdə Kuybişevə ezamiyyətə göndərsinlər. Ümidvaram ki, Sizinlə yenə də görüşəcəyik.

Hörmətlə:

Moskva Dövlət Konservatoriyasının
folklor kafedrasının müdiri, musiqişünas
Vyaçeslav Şurov».

Vyaçeslav Mixayloviç Şurov

Digər moskvalı musiqişünas Vladimir Zak öz məktubunda belə yazır: «1978-ci ilin ən əlamətdir hədisisəni mən Sizin Səmərqənddə keçirilən simpoziumdakı çıxışlarınızı hesab edirəm. Bu, vətənimizin musiqi həyatında ən böyük hadisələrdən biridir. Sizin böyük ustalıqla rəhbərlik etdiyiniz bu ansambl və

Дорогой maestro
Бахрани Масаровы
и моего
убахаточеско ero
Мотопеджа
ТТанисе,
Зинаб: 1977

Tallinn filarmoniyasının baş dirijoru Leo Tarmoviç Normet (1977)

muğamlarınız həqiqətən təkraredilməzdir».

Səmərqənd şəhərində Beynəlxalq muğam simpoziumu keçiriləndə Ramiz Zöhrabov «Mənsuriyyə»dən danışdı. Elə burada - Çexov adına teatrda məruzədən sonra biz «Mənsuriyyə»ni çalıb-oxuduq. Tamaşaçılar «Mənsuriyyə»ni çox hərarətlə qarşıladılar, Axşam isə «Şərdor» mədrəsəsində çıxış etdik. Burada mən əvvəlcə «Mahur-hindi» muğamını çaldım. Tamaşaçılar bu muğamı çox gözəl qarşıladılar. Sonra Cənəli Əkbərov «Bayatı-Şiraz» muğamını oxudu. Yarıda, xanəndənin zəngulə vuran yerlərində o qədər əl çaldılar ki, hətta «Üzzal» qurtarandan sonra da tamaşaçılar ayaq üstə durub alqışlayırdılar. Biz bu muğamı da çalıb-oxuduqdan sonra onların xahişi ilə bu dəfə «Heyratı» zərb muğamını çalıb-oxuduq.

Həmin ilin dekabr ayında biz Kuybişev şəhərində keçirilən «Bəstəkar və folklor» SSRİ xalqlarının musiqi festivalına dəvət olunduq. Bu festivalda bəstəkar Nəriman Məmmədov, xanəndə Cənəli Əkbərov, kamançaçalan Şəfiqə Eyvazova və mən də iştirak edirdik.

Biz burada Azərbaycan muğamlarını çalıb-oxuduq. Bu çıxışımız da böyük müvəffə-qıyyətlə qarşılandı.

Bu çıxışlarımızla biz bir daha Azərbaycan muğamlarının yüksək zirvədə

durduğunu festivalda sübut etdik. Bizim bu çıxışlarımız televiziya ilə nümayiş etdirildi. Sonra isə «Melodiya» firması mənim ifamda «Vilayəti-dilkəş», Şəfiqə Eyvazovanın ifasında «Çahargah», Cənəli Əkbərovun ifasında isə «Rast» muğamlarını qrammofon vallarına köçürməkdən ötrü yazıb apardılar.

1974-cü ildə gördüm ki, filarmoniyanın qabağında afişa var: Xənəli Əkbərov, Cənəli və qardaşı ailəvi konsert verəcəkdilər. Mən də o konsertə qulaq asmağa getdim. Mən Cənəlinin atası Xənəli Əkbərovu 1934-cü ildən tanıyıram. Lənkərana toy məclisinə dəvət olunmuşdum. Mənə dedilər ki, xanəndələr və kamançaçalan ordan olacaq. Mən də söz verdim, getdim. Həmin toyda üç-dörd oxuyan vardı. O oxuyarlardan biri də Xənəli Əkbərov idi. Cavan oğlan idi. Onunla tanış oldum. Xənəli çox gözəl «Mirzə Hüseyn segahı» oxudu. Onun dolu və qəşəng səsi vardı.

Cənəli Əkbərov, Bəhram Mansurov, Şəfiqə Eyvazova (1978)

Elə oxuyurdu ki, bu səs o boyda toyxanani doldurmuşdu. O oxuduqca, fikirləşirdim ki, bunun gələcəyi lap böyük xanəndə ola bilər...

Sonralar - 1945-ci ildə qardaşım Nadir Lənkərana getdi. Nadirlə Xənəli orada yoldaş olub, toy məclislərində, konsertlərdə birgə çox çıxış ediblər.

Nə isə... Konsertdə Cənəli bir «Mahur-hindi» oxudu, çox xoşuma gəldi. Bizim operada da «Leyli və Məcnun» elə «Mahur-hindi» ilə başlanır. Ürəyimdə dedim ki, bu nə yaxşı oldu. Məcnunun birini də tapdım. «Mahur-hindi»dən sonra bir «Heyratı-Kabili» və təsnif oxudu. Mən fikrimi cəlb edib gəldim evə, qət elədim ki, səhər gedim teatrın müdiriyyəti ilə danışım, bu cavanı

Bəhram Mansurov (1978)

götürək teatra. Getdim, danışdım. 1976-cı ildə onu opera teatrına götürüb gəldim.

Bundan sonra Canəli opera teatrında çalışmağa başladı. Onun ilk böyük rolu Şah İsmayıl oldu. Ondan sonra Canəli «Leyli və Məcnun» operasında İbn Səlam və sonra Məcnun obrazını yaradıb.

1978-ci ildə bəstəkar Nəriman Məmmədov mənim çalğımla Hacıbaba Hüseynovun ifasında «Rast» muğamını nota köçürmüş və bu yazı Moskvada çap olunmuşdu.

**Bəstəkar Nəriman Məmmədov, Bəhram Mansurov və Hacıbaba Hüseynov
«RAST» muğamını nota salarkən. (1978)**

Bu illərdə mənə UNESCO-dan məktublar gəlirdi ki, onlar da məni bəzi festivallara, görüşlərə dəvət edirdilər.

Parisdə «Mariya Stüart» teatrının direktoru cənab Jan-Xristian Qrinvəld məni Paris teatrında solo konsertlərlə çıxış etməyə dəvət etmişdi. UNESCO-nun xətti ilə keçiriləcək bu konsert ölkələrimiz arasındakı dostluğun yeni təzahürü idi.

UNESCO-dan gəlmiş məktubların əsasında C.Cabbarlı adına «Azərbaycan-film» kinostudiyası «İncəsənət, №4» kino-jurnalında «Tarın dünya səfəri» süjetində mənim xaricə dəvətlərimi əks etdirmişdi.

Mən gənc ifaçıların sənətinə, ilk addımlarına həmişə qayğı ilə yanaşmışam. Gənclər arasında ən çox bəyəndiyim ifaçılar Ramiz Quliyev, Şəfiqə Eyvazova və

Kamil Cəlilovdur. İndi doğma respublikamızın hər yerində gözəl istedad və yaxşı ifaçılıq qabiliyyətinə malik yüzrlərlə gənc ifaçı fəaliyyət göstərir. Onlar həm zəngin muğamlarımızı, həm də müasir əsərlərimizi məharətlə ifa edirlər. Mən o musiqiçilərlə fəxr edirəm, sevinirəm ki, xalq sənəti yaşayır, onun qabil ifaçıları yetişir. Belə ifaçılardan biri də Ramiz Quliyevdir. O, sözün əsl mənasında mahir tarzəndir. Mən Ramizə filarmoniyada, radioda, mavi ekranda dəfələrlə qulaq asmışam, hər dəfə də onun çalğısından razı qalmışam. Ramiz Quliyevin öz sənət yolu, müasir tələblərə cavab verən çalğı texnikası var. Onun ifasında obrazlı ifadə, məlahətli ahəng, yumşaq temp və incə çalğı texnikası çox xoşa gəlir. Ramiz səhnədə özünü sakit aparır və dinləyiciləri dərhal ifa etdiyi musiqi nömrəsinə cəlb edə bilir. Ramiz muğamlarımızı da ustalıqla çalır. Tarın geniş imkanlarından istifadə edərək, alətin dolğun və sambalı səslənməsinə nail olur. Məhz bunun nəticəsidir ki, muğamlar onun ifasında yüksək estetik qüvvə ilə səslənir və Ramiz, onun dərin mənasını dinləyicilərə ustalıqla çatdırır. Ramiz Quliyevin ən gözəl xüsusiyyətlərindən biri də sevdiyi sənəti hörmət bəslədiyi mahir ifaçılardan öyrənməsidir. O, öyrənməkdən yorulmur.

Söhbət kamançadan gedəndə həmişə Şəfiqə Eyvazova mənim gözümlə önündə durur, ona görə ki, o, əsl kamança çalandır. Onun ifasını eşidəndə keçmiş kamançaçalanlar mənim gözümlə qabağına gəlir. Nəyə görə? Ona görə ki, o, xalq musiqisini çox yaxşı mənimsəyib.

...Yay aylarının birində Buzovnadə, bağda xanəndə Nəriman Əliyev məni Kamil Cəlilovla tanış etdi. O vaxtlar artıq Kamilin ifasında «Bayatı-kürd» muğamını eşitmişdim. Bu tanışlıq bizi bir-birimizə möhkəm bağladı. Kamil tez-tez yanıma gələr, ifa edəcəyi muğamlar barədə məsləhətlər alardı. Bax, elə Kamilin bir sənətkar kimi üstünlüyü ondadır ki, o daim axtarır, öyrənir, axı, muğamat elə bir dəryadır ki, onu ömür boyu öyrənmək lazımdır.

Özü də Kamil muğamları milli musiqi alətimizdə deyil, klassik tərkibli orkestrin fəal üzvü olan qaboyda çalır. Deməli, Kamil ən yaxşı

Nəriman Əliyev, Bəhram Mansurov, Tələt Bakıxanov. (1974)

Kamil Celilov və Bəhram Mansurov. (1974)

xanəndə və sazəndələrimizin - Seyid Şuşinskinin, Mansur Mansurovun, Əhməd Bakıxanovun ənənələri əsasında yeni və orijinal bir ifaçılıq yolu, ifaçılıq üslubu yaradıb. Mən qaboyun simfonik orkestrdə tutduğu mövqeyin nə qədər böyük olduğunu yaxşı bilirəm. Onun incə, məlahətli səsi bəstəkarlarımızı cəlb edir. Bu alətdə yüksək professional

zirvədə böyük zövq ilə muğam çalmaq, qaboyu Azərbaycan dilində danışmağa məcbur etmək, şübhəsiz, Kamilin fərdi sənətkarlığı nəticəsində başa gəlmişdir. Yaxşı deyiblər: «Ustad yanında tərbiyə alan ustad olar». Kamilin qiyamət müəllimi var: Azər Abdullayev. O, çox gözəl sənətkar, alicənab insandır. Azər müəllim milli ifaçılıq sənətimizi beynəlxalq miqyasda təmsil edən ilk qaboyçuçalandır.

Bəhram Mansurov sənət dostları ilə. (5 aprel 1967)

Müxtəlif illərdə radionun fondu üçün bir çox müğənniləri müşayiət etmişəm. Bunlardan Mütəllim Mütəllimovu, Fatma Mehəliyəvanı, Yavər Kələntərini, Zülfü Adıgözəlovu, Sara Qədimovanı, Əbülfət Əliyevi, Xanlar Haqverdiyevi, Ələvsət Sadıqovu, Gülxar Həsənovanı, Şövkət Ələkbərovanı, Məmmədəli Əliyevi, Nəriman Əliyevi, Əlibaba Məmmədovu, Əli Mehdiyevi, Tələt Qasımovu, Nəzakət Məmmədovanı, Baba Mirzəyevi, Cənəli Əkbərovu və bir çox başqalarını göstərə bilərəm.

Əlibaba Məmmədovun yaradıcılığı ilə mən lap çoxdan, yəni onun filarmoniya səhnəsinə gəldiyi vaxtdan - 1949-cu ildən tanışam. O vaxt biz dəfələrlə birgə çıxışlar etmişik. Yaxşı yadımdadır, bir dəfə Əlibaba «Şur» oxudu. Müğənni dəstgahı elə bacarıqla, ustalıqla oxudu ki, bütün məclis heyran qaldı. Sonralar da Əlibaba ilə birgə çıxışlarımız olub, onun hər bir çıxışı dinləyicilər tərəfindən

Əlibaba Məmmədov, Bəhram Mansurov
(1979)

hərərətlə və rəğbətlə qarşılınıb. Çünki o, dinləyiciləri həmişə nəzərə alır. Hansı muğamı, hansı mahnını harada, kimin üçün oxuduğunu yaxşı bilir. Elə ona görə də Əlibaba dinləyiciləri tezliklə ələ alır, onların hissələrinə hakim kəsilir. Cabbar əmi deyirdi: «İfaçının ən yaxşı xüsusiyyətindən biri də söz seçmək bacarığının olmasıdır». Bu xüsusiyyət Əlibabada vardır. Onun yaradıcılığında diqqəti cəlb edən keyfiyyətlərdən biri də yüksək səhnə mədəniyyətinin olmasıdır. Məhz bu keyfiyyətlərinə görə də xalq Əlibabanı sevir və xətrini həmişə əziz tutur...

Əlibaba Məmmədov, Bəhram Mansurov
(1979)

...Sizə bir əhvalat danışım. Bir gün Xan Şuşinski ilə mənə Zirə kəndinə el şənliyinə çağırmışdılar. Yaxından tanıdığım bir neçə yaşlı kişi məndən xahiş elədi ki, muğamı axıra qədər çalım. Məclisdə Xan ha istədi ki, «ayaq» verim, qurtarsın, olmadı, kişilərə

söz vermişdim. Axırda dəstgah qurtarandan sonra Xan kimi gözəl, büllur səsi olan xanəndə nə desə yaxşıdır? - «Bəhram, düzdür, dədəmi yandırdın, amma mənim özümə də ləzzət verdi. Çoxdan idi ki, dəstgah oxumurdum».

Əlbəttə, müasir xanəndələrimiz savadlıdır. Bəziləri konservatoriya qurtarıb, ifa texnikaları da pis deyil. Amma səs diapozonu və muğamı dərinədən bilmək cəhətdən nöqsanları çoxdur. İndiki xanəndələrin bəziləri muğamı bütöv oxumağa səsi olmadığından, tarın bir-iki pərdəsində qoşma oxumaqla birtəhər başlarını gırəyirlər. Amma həm muğamın özünə, onun ruhuna uyğun, necə deyirlər, «sümüyünə düşən» qəzəli var. Muğam əruz vəzninin qayda-qanunları ilə uyurlu olduğundan klassik poeziyanı bilmək lazımdır. Çalğıçılarımız da təxminən eyni vəziyyətdədir. İfaçılıqla çalğı musiqisi həmişə qoşa addımlayıb, bir-biri ilə bağlı olub. Gərək yaxşı dəstgah oxuyanlarımız olsun ki, çalanlar da onları müşayiət edib kamilləşsinlər. Səsi olmayan xanəndələr muğamı yarımçıq qoyub tez mahnıya keçir, bəzən də təsnif mahnı ilə qarışdırılır. Belə vəziyyətdə çalğıçılardan da çox şey gözləmək olmaz.

Bəhram Mansurov. (1984)

Bizim muğamların canı oxumaqdır. Dəstgah başlayanda tarzən gərək bir an belə xanəndəni unutmasın. Xanəndə oxuyarkən çox da gəzişmək olmaz, yoxsa oxumağın arası soyuyar. Xanəndəni müşayiət edərkən tarzən ölçü hissini gözləməlidir. Amma indiki müasir çalğıda bu yoxdur. Məsələn, xanəndə oxuyur,

çalan o qədər çalır ki, xanəndənin nə oxuduğu yadından çıxır. Bizim oxuyub-çalmaqda o qədər gəzişmək yoxdur. Oxuyanın dalınca gedib, onu müşayiət etmək lazımdır. Artıq pərdəyə, zilə gedib çala bilməzsən. Çünki, bəlkə xanəndə oranı oxumayacaq. Mən klassiklərimizdən belə öyrənmişəm, belə görmüşəm, belə də ifa edirəm.

İraq bəstəkarı Xəlil İbrahim, Bəhram Mansurov (1981)

Əsrin ritmi, intonasiyası qərb alətlərinə marağı artırır. Bu tamamilə təbii bir işdir. Qərb alətlərindən istifadə etmək zamanın səsinə səs verməkdir, amma harada, gərək bunu bilək. Məsələn deyək ki, Gülarə Əliyevanın rəhbərlik etdiyi «Dan ulduzu» instrumental ansamblının professional səviyyəsi, alətlərin bir-birini tamamlaması, dinləyicilərin zövqünü oxşaması aydın başa düşülür. Məhz buna görə də bu kollektivin adı instrumental ansambldır - xalq çalğı alətləri ansamblı yox!

İndi zövqlər dəyişib, artıq bu gün ifaçılardan başqa keyfiyyətlər tələb olunur. Keçmişdə xanəndə dəstgahı tamam-kamal oxuyub qurtarmayınca ondan əl çəkməzdilər. İndi elə ki, xanəndə mahnının arasında bir parça muğam oxudu, alqış səslərindən yer-göy titrəyir. Bu getdikcə vərdiş şəklini alır, milli muğam sənəti əskilir, kiçilir, parçalanır. Asəf Zeynallı adına Musiqi Məktəbinin tar sinfini qurtaranların əksəriyyəti tarı yerə qoyub gitara çalırlar. Bəlkə xalqımız gitaranı daha

Bəhram Mansurov. (1976)

çox xoşlayır? Şəxsən mən buna inanmıram!

İfaçı üçün ən başlıca keyfiyyət sənətə vurğunluq, ürəklə çalmaqdır. Əgər musiqi sənin canına, qanına hopmayıbsa, ürəyindən gəlməyirsə, tarı ələ almağa dəyməz, Yaxşı deyiblər: «Yanmasan, yandıra bilməzsən».

Mənim gördüyüm tarzənlərdən ən çox xoşuma gələn bütöv, güclü mizrab vurmağı, dolğun çalmağı, hətta tarı sinəsində tutmağı ilə də ən yaxşısı Qurban Primovdur. Onun oturduğunda-durduğunda, çalğısında nə isə möcüzəli bir şey vardı.

Bir gün filarmoniyada gənc aşiqaların konserti idi. Durub getdim ora. Mən aşiq Mirzəni, aşiq Əsədi, aşiq Məmmədi görmüşəm. Burda 1928-ci ildə aşiqalar qurultayı olub,

indiki Akademianın binasında. Azı 300-400 aşiq gəlmişdi Azərbaycanın bütün rayonlarından. Birinci yerləri aşiqalardan Əsəd, Mirzə, Məmməd tutmuşdu. Orda çalib-çağıran aşiqalardan aşiq İbrahim vardı (yüz yaşında öldü), ona Qaraçı oğlu İbrahim də deyirdilər. Əla aşiq idi, əla da saz çalırdı. Sonra aşiq İslam Yusifov vardı. Özü çox qoca idi o vaxt, oxumağı yox. Aşiq Qara vardı... Nə isə, çox aşiqalar görmüşəm. Onların çalib-oxumağı bambaşqa idi. Çünki qədim yolda, muğam yolunda çalırdılar. O çalğıları indiki aşiqaların heç birində görmürəm. İndi zurnaçı çalır, balabançı çalır, aşiqalar da nağara ilə oynayır. Aşiqalar heç belə oynamayıblar qabaq. Onların oynamağı da ayrı idi, geyimləri də. Hüseyn Saraclı, Şakir, Kamandar, Əmrahdır o aşiqaların yadigarları.

Mən 1941-ci ildən qısa fasilələrlə Asəf Zeynallı adına orta musiqi məktəbində muğamdan dərs deyirəm. Bütün bu illər boyu mənim çoxlu tələbələrım olub. Onlardan Faiq Çələbiyev, Valeh Rəhimov və Vamiq Məmmədəliyevdən çox şey gözləyirəm. Çünki onlar bu neçə ildə, hətta məktəbi bitirdikdən sonra da mənim yanıma tez-tez gəlib-getmiş, muğamların sirrinə demək olar ki, tam yiyələnmişlər. Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, bu tarzənlərdən hər birinin özünəməxsus şirin barmaqları, gözəl çalğısı vardır.

Kiçik oğlum Elxan da deyəsən mənim kimi tarzən olacaq. O, konservatoriyanın xalq çalğı alətləri şöbəsinin tar sinfini bitirib. Özü də on beş ilə yaxındır ki, opera teatrında mənimlə çiyin-çiyinə çalışır. Oğlum olduğuna görə demirəm, ifaçılığı, muğamları, musiqini duymağı yaxşıdır. O da digər tələbələr kimi muğamı məndən öyrənib.

...Azərbaycan xalqının ürəyəyatan, gözəl xalq musiqisi vardır ki, bu da əsasən muğamlarımızdan ibarətdir. Keçmiş ifaçılarımız muğamlarımızın təmizliyini çox gözəl qoruyublar, onları dəstgah şəklində səlis və düzgün ifa ediblər. Belə oxuyub-çalmaqlar onlardan bizə yadigar qalıb, biz keçmiş nəslin izini, ətrini onlardan alırıq. Hər halda indiki gənc ifaçılarımız da özlərinə borc bilib, bu ənənəni qorumalıdır ki, gələcək nəsillərə də xalqımızın folklorunu olduğu kimi təmiz yetirsinlər.

Mən sizə bir-iki misal çəkəcəyəm. Almaniya Demokratik Respublikasında,

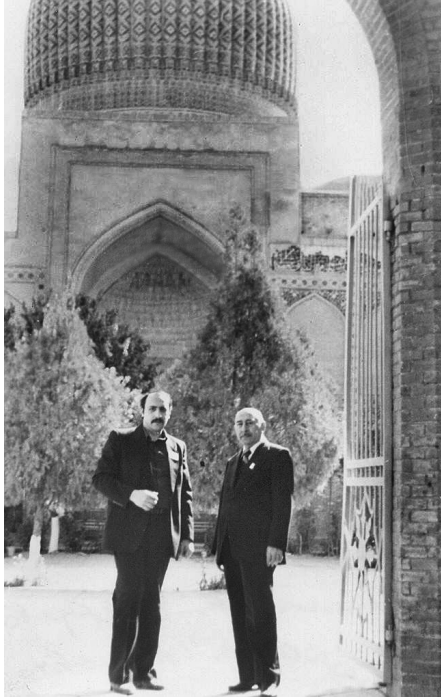

Mahmud Gettat (Tunis), Tamilla Cənizadə (Moskva), Yurqen Elsner (Almaniya) ilə Səmərqənd simpoziumunda. (1983)

Elxan Bəxram oğlu Mansurov.

Berlinin Hübolt adına universitetinin professoru, doktor Yurgen Elsner muğamlar mövzusunda olan elmi işi ilə əlaqədar 5 il Bağdadda bu mövzu ilə məşğul olmasına baxmayaraq, bizim evdə olarkən ona sübut etdim ki, Azərbaycan muğamları dünyanın bişqa xalqlarının muğamlarından üstündür. Bunu 1978-ci ildə UNESCO xətti ilə Səmərqənddə

Bəhram və Eldar Mansurovlar
Teymurləngin məqbərəsində
(1983)

keçirilən Şərq xalqlarının muğam və musiqişünaslıq simpoziumunda Elsner özü də təsdiq etdi.

Simpoziumda «Bayatı-Şiraz» dəstgahını oxuyub-çalmaqdan ötrü bizə 20 dəqiqə vaxt verdilər. Mən xahiş etdim ki, vaxtı bir az artırın, çünki bu vaxt bizim çıxışımız üçün çox azdır. Dedilər: «Yox, bundan artıq vaxt verə bilmərik, çıxışlar çoxdur».

Əvvəlcə mənim çıxışımı elan etdilər. Mən solo «Mahur-hindi» muğamını ifa etdim. Sonra isə «Bayatı-Şiraz»ı başladım. «Bayatı-Şiraz»ın «Üzzal» yerlərində Cənəli Əkbərov zəngülələrlə elə oxudu ki, muğam qurtarandan sonra dünyanın 24 ölkəsindən «Şerdor» mədrəsəsinə toplaşan musiqi alimlərinin hamısı ayaq üstə durmuşdular, əl çalıb təkrar çıxışımızı tələb edirdilər. Bundan sonra məndən nə qədər xahiş elədilər ki, yenə də

bir şey çalın, dedim, yox, mən axı sizə dedim, bizə çox vaxt verin, vermədiniz. Axır ki, olmadı, əl çəkmədilər. Biz yenə səhnəyə çıxdıq, bir zərb muğam - «Heyratı-Kabili» çalıb-oxuduq. Biz səhnədən düşüb gələndə İraq muğamları üstündə elmi iş

Səmərqənd simpoziumunda iştirak edən Azərbaycan musiqiçiləri. (1983)

Kərim Kərimov, Xan Şuşinski, Fikrət Əmirov, Qurban Primov, Bəhram Mansurov, Mirzə Mansur Mansurov, Yavər Kələntərli, Seyid Şuşinski, Həqiqət Rzayeva, Münəvvər Mansurova. (19 iyun 1963)

aparan həməni bu doktor Yurgen Elsner gəlib mənə qucaqlayıb dedi ki, maestro, Sizin bugünkü çıxışınız muğamlarınız haqqında söylədiklərinizi bir daha sübut etdi.

Simpoziumda məlum oldu ki, bizim Azərbaycan muğamları zirvədə durub. Nəyə görə? Təmizliyinə görə! Hamımızın, eləcə də gənclərimizin borcudur ki, muğamlarımızı təmiz saxlasınlar. Çünki onu gələcək nəsllə indiki gənc ifaçılarımız təhvil verəcəklər. Mən yaşa dolmuşam, bildiklərimin də hamısını təhvil vermişəm. Çalışmalıyıq ki, bu ənənəni təmizliyi ilə nəsillənənəsil ötürək.

Evdə oturmuşdum, radioda konsert gedirdi. Diktor elan etdi ki, «Segah» oxuyur... Qulaq asdım, düzü, xoşuma gəlmədi. Ürəyimdə dedim: məgər «Segah»-ı belə oxuyarlar? Gərək o gənc, Ələsgəri görəydi...

Mərdəkanda toyda idim. Bura üç musiqi dəstəsi dəvət olunmuşdu. Zurnaçı dağlı Mehdiinin dəstəsi, şəkili Ələsgərlə tarzən salyanlı Şirin, bir də Əhədlə mən. Toyun şirin yerində Ələsgərə «Segah» sifariş verdilər. O, elə bir «Segah» başladı ki, hamı mat qaldı. Birdən gördüm Əhəd Əliyev ağlayır. Dedi: «Apar mənə Ələsgərin qabağına». Xahişinə əməl etdim. O, qızıl zəncirli iri cib saatını çıxarıb uzatdı Ələsgərə. Ələsgər götürmək istəmədi. Ancaq Əhəd təkidlə saati ona verdi. Sonradan mən Əhədə dedim ki, sən hər «Segah»-da bir qızıl saat bağışlasan, axırı necə olar? O dedi: «Bu «Segah» başqalarına bənzəməz. Nəinki qızıl saatımı, bütün dövlətimi də verərdim Ələsgərin «Segah»-ına.

Bəhram Mansurov. (1971)

19-cu əsrin ikinci yarısında bütün sazəndələr, xanəndələr Tiflis şəhərinə yığıldılar. Odur ki, indi çalib-oxunan bu «Laçın» havası ki, var, gürcülər ona «Avara» deyirlər. Bu da ondan irəli gəlib ki, orada duxanlar, yəni zirzəmilər vardı, onlar orada yeyib-içər və bu havaya qulaq asarmışlar.

Bu havanı çox xoşladıqlarından onu gürcü dilinə tərcümə eləyiblər. Ələsgər Abdullayev də həmin o «Avara»-nı elə orada gürcü dilində oxuyub, yazdırıb plastinkaya; həmin plastinka mənim arxivimdə vardır. Bizimlə gürcülərin oxumaqlarının fərqi ondadır ki, bizdə oxumaq yerləri qurtaran kimi çalmaq yerləri var, onu da ki, indi çalmırlar, oxumağın axırını təkrar edirlər. Amma orada, gürcülərdə ayrı cürədir. Əslində «Laçın» havası

Ələsgər Abdullayev, Şirin Axundov, Levon Qaraxanov (1907)

bizimkidir. Özü də bu havanın tarçalanı Şirin Axundov idi. Tiflisdə azərbaycanlılar çox olduğuna görə bizim mahnılar orada çox sevilirdi. Odur ki, çox da oxunurdu. Bu mahnıların bəzilərini gürcü dilinə tərcümə eləyib oxuyurdular. Bəzi mahnılarımız isə yarısı gürcü, yarısı Azərbaycan dilində vallara yazılırdı. Məsələn, Ələsgər Abdullayevin oxuduğu «Kedexanazi» mahnısı... Orada əvvəli oxunub Azərbaycan dilində, yarıdan sonra isə oxunub gürcü dilində. İndi həmin havanı bizim «Aşiq Qərib» operasının ikinci pərdəsində xor oxuyur, çox gözəl də səslənir.

Bizim musiqi ədəbiyyatımızda «zərb» muğamlar adı ilə qeyd olunan musiqinin «Şikəstə»lərlə qarışdırılması məsələsi var. «Şikəstə»lərin «zərb» muğamlar sırasına qatılması məsələsi musiqisevərləri çox maraqlandırır. Onu deyim ki, «zərb» muğamlar hərbi yürüş marşlarından yaranıb.

Rəssam Oqtay Şixəliyevin çəkdiyi
Bəhrəm Mansurovun portreti.

Bəhrəm Mansurov babası Məşədi Məlik bəyin mülkünün qarşısında. (1981)

Bəhram Mansurov böyük oğlu Eldarla «Dəraməd və rənglər»i nota salarkən. (1979)

yüksək səsə malik olan xanəndələrimiz bu yürüş marşı çalındıqca, onun sədalari altında oxuyublar və beləliklə də «zərb» muğamlar əmələ gəlib «Zərb» muğamların «dəstgah» muğamlarından fərqi ondadır ki, bu muğamlar ritm ilə çalınır. Həm də «zərb» muğam dəstgah muğama ona görə bənzəmir ki, dəstgahlar bir saat, saat yarım çalınıb-oxunur, zərblər isə uzağı on-on beş dəqiqə.

«Zərb» muğamın musiqisi əsasən dinləyicidə mərdlik hissləri aşılayır. Götürək elə «Heyratı-Kabili» muğamını. Bu adların hər ikisi Əfqanıstanın böyük şəhərləri olan Herat və Kabil şəhərlərinin adı ilə bağlıdır. Mənə elə gəlir ki, bu, Əfqanıstanın qədim hərbi yürüş marşıdır ki, orada yaranıb və onlar bunu yalnız hərbi yürüş kimi çalardılar. Ola bilər ki, yürüş eləyəndə bunun oxumağı da olub. Adətən həmişə yürüşə gedəndə marşlarda oxumaq da olubdur.

Azərbaycanda 19-cu əsrin ikinci yarısında yaşayan bizim xanəndə və sazəndələrin təşəbbüsü nəticəsində bu marşı muğamla əlaqələndirib «zərb» muğam halına salıblar. Azərbaycanda bu muğamın iki adı var: «Heyratı-Kabili» və «Ərak-Kabili».

«Zərb» muğam igidlik timsalıdır, o elə ifa olunmalıdır ki, gerek insanı mərdliyə ruhlandırın. Üzeyir Hacıbəyov «Leyli və Məcnun» operasında «Heyrat-Kabili»dən Nofelin ariyasında istifadə etmişdir.

Azərbaycanda bu muğam çox inkişaf edib. Ona görə ki, bizim xanəndələr çox güclü səsə malik olduqlarından bu «zərb» muğamlarını böyük ustalıqla oxumuşlar. Belə ki, Şərq ölkələrinin heç birində bu muğamı bizimkilər kimi oxuyan olmayıb.

Məsələn, Cabbar Qaryağdı oğlunun ifasında «zərb» muğamlarımız çox gözəl səslənirdi. 1914-cü ildə «Heyratı-Kabili» zərb muğamı onun ifasında Varşavada qrammofon valına yazılıb. Cabbardan qabaq oxuyub Hüsü, sonra Əbdülbağı Bülbülcan, Məşədi İsi... «Heyrat-Kabili» muğamını Cabbar Qaryağdı oğlu çox təkmilləşdirib. Cabbardan sonra həməm bu «Heyrat-Kabili»nin gözəl ifaçısı Seyid Şuşinski olub.

Bizim Qarabağ xanəndələrinin o qədər güclü, zil səsləri olub ki, onlar həmin bu yürüş marşını oxumaqla muğam çərçivəsinə salırlar. Həm bu muğamı, həm də

Əbülfət Əliyev, Bəhram Mansurov, Hacı Məmmədov. (20 avqust 1948)

muğam oxumağını iki yerə bölüblər. Birinci hissə oxumaqla qurtaranda, ikinci hissə çalğı ilə başlanır. Ona görə ki, oxuyan tonallığı yaxşı tutsun, xaric oxumasın. İkinci hissəni də oxuyub qurtaranda «ayaq» verirsən. Sonra isə bu muğamın iki bənddən ibarət təsnifi oxunur və bununla qurtarır. Bəzi xanəndələr bu oxumağa uyğun «Kürdü-şahnaz» oxuyur və bununla da muğamı tamamlayırdı. İndi müasir dövrdə bu muğama «Mani» deyirlər.

«Kürdü-şahnaz» oxumaqdan ötrü gerek hökmən «Osmanlı» oxunaydı. «Osmanlı» oxunmasa, «Kürdü-şahnaz»ın pərdəsinə rahat tutmaq olmurdu. Amma istəsəydin «Segah» oxumağa, onda gerek «Arazbarı»nı çalıb-oxuyaydın, Onda «Segah»ı tutmaq daha rahat olurdu. İkisi bir yerdə gedəndə, demək, bu «Şahnaz»

Hacıbaba Hüseynov, Bəhrəm Mansurov, Tələt Bakıxanov. (1977)

üçündür. «Kürdü-şahnaz»ın üstünə «getməkdən» ötrüdür, ona görə ki, «Osmanlı», məqamca «Şahnaz»a yaxındır.

«Arazbarı» zərb muğamı deyil. Düzdür, biz onu qəbul eləmişik, adını zərb muğamlarla yanaşı çəkirik. Amma bu düzgün deyil. Çünki «Arazbarı»da muğam oxunmur, çalınır, sözlər təsnif kimi, mahnı kimi oxunur. Belə ki, «Osmanlı»dan başqa, digər zərb muğamların mətni qəzəllərlə oxunur. «Arazbarı» muğamının mətnində isə 9 və 13 hecalı misralar növbələnir. «Arazbarı» bütünlüklə təsnifə bənzər vokal-instrumental əsərdir. Doğrudan da ilk baxışda adama elə gəlir ki, «Arazbarı»nın yalnız adı muğamdır. Amma oxumağı ilə ritmik cəhətdən təzad təşkil etməsə də, onun müstəqil melodik xətti var. Burada da xanəndə oxuyur, nəfəs arası instrumental müşayiət öz inkişafını davam etdirir.

Onu da deyim ki, «Arazbarı» çox vaxt «Osmanlı» ilə birlikdə ifa olunur. Məqamca bu iki zərbin uyuşa bilməsi nəticəsində lirik «Arazbarı» qəhrəmanı «Osmanlı» ilə birləşir. «Arazbarı» zərbi aşiq musiqisinə çox yaxındır. Aşıqlar ona «Pişro» deyirlər. Məsələn, məclis başlananda aşıqlar onu çalırlar, o, çox böyük təmtəraqla səslənir. Cəbrayıl rayonunda Arazbar kəndi vardır, bu, oranın oxumağıdır, adı da o yerin adından götürülmüşdür.

Sizə bir hadisə danışım. Seyidlə məni bir dəfə şəhərdə toy məclisinə dəvət etmişdilər. Dedilər: «Ağa, çoxdandır səni eşitmirik, bizi bir qonaq elə «Arazbarı», «Osmanlı», «Rahab» dəstgahına». Ağanın «Arazbarı» oxumağı məlumdur. Onun

«Osmanlı»sı da ürəyi deşir zil pərdələrdə oxumağı ilə. Sonra da «Rahab»... Ağla başladı, nə başladı, bir saat yarımə yaxın bunları oxudu. Qurtarandan sonra əl çaldılar, çox razılıqlar elədilər. Dedilər: «Ağa, daha qavalı yığışdır, bunun üstündən bizə heç nə lazım deyil, çox sağ ol, bizə bu kifayətdir. Amma xahiş edirik Bakıya tez-tez gələsən, çoxdan idi ki, gəlmirdin. Görünür getsən, yenə bir ildən sonra gələrsən, eybi yoxdur, bu oxumağın bir il bizə bəsdir».

Həqiqət Rzayeva və Bəhram Mansurov. (1963)

Bizim zərb muğamları tutduqları mövqeyə görə 2 yerə ayırmaq olar: müstəqil zərb muğmlar, dəstgah daxilində işlənən zərblər.

Maraqlıdır ki, dəstgah daxilində ifa edilən «Səba-şəms», «Mənsuriyyə» zərb muğamları sadəcə olaraq zərbsiz də çalib-oxuna bilər. Nəyə görə? «Çahargah» dəstgahında «Hissar» şöbəsi «mayə»nin yeni inkişaf mərhələsinin bir növ təkrarıdır. Əgər «Mənsuriyyə» zərb muğam şəklində ifa edilməsə, bu şöbədə «mayə»nin üçüncü dəfə təkrarı olar. Keyfiyyətə yeni musiqini inkişafın özü tələb edir. Çünki «Mənsuriyyə» cəng meydanı, qələbə deməkdir. Bizim aşıqlar bu muğamı «Mansırı» adı ilə oxuyurlar. Aşıq Hüseyn Saraclı həməən bu «Mansırı»nı çalib-oxuyub və vala yazdırıbdır.

Sizə bu «Mənsuriyyə» ilə əlaqədar xatirələrimdən birini danışmaq istəyirəm. Abşeron kəndlərində toy şənlikləri əsasən yay fəslində olardı. Kəndlərdə adət idi ki, belə şənliklər zamanı axşamçağı saat 5-6 radələrində camaat kəndin qırağında,

Opera teatrında Rac Kapurla görüş zamanı.
(1956)

xırmanın ətrafında gəlib əyləşərdilər. Başqa günlərdə oraya gələndə belə yığıncağa «Axşam ixtilatı» deyirdilər. Kəndin bütün ağsaqqalları, cavanları buraya yığışardı. Çünki, bu toy şənliklərində kəndin həvəskar pəhləvanları bəzən qurşaq tutub güləşərdilər. Bir tərəfdə üç stul bizim üçün, o biri tərəfdə isə üç stul zurnaçılar üçün qoyulardı. Orada əyləşən kimi bizə «Mənsuriyyə»ni sifariş verərdilər. Orada qanun belə idi ki, biz «Mənsuriyyə»ni çalıb-oxuyurduq, camaat da yavaş-yavaş bu xırmanın dövrəsinə yığılırdı.

1930-35-ci illərdə mən Cabbar Qaryağdı oğlu ilə yoldaş olmuşam. Cabbar əmi ilə mən konsertlərdə, el şənliklərində, belə məclislərdə də həmişə çox çalıb-oxumuşuq. Demək istəyirəm ki, buradakı toy məclisində biz çalıb-oxuyub qurtaran kimi zurnaçılar qurşaq tutan pəhləvanlar üçün həməən bu «Mənsuriyyə» yolunda cəngi çalırdılar. Ondan sonra həməən «Çahargah» yolunda bir oyun havası çalınırdı, qalib gələn pəhləvan oynayırdı. Bununla da «Axşam ixtilatı» qurtarardı. Bu iş əsasən ona görə belə ertədən qurulurdu ki, ağsaqqallar gecə toyxanaya gəlmirdilər ki, cavanlar onlardan utanıb çəkinməsinlər. Odur ki, ağsaqqallara hörmət əlaməti olaraq belə bir toplanış ertədən olurdu.

«Səba-şəms» «Şur» dəstgahının zil şöbəsidir. Bu muğam zərblə çalınanda daha da canlanır. Bunun mənası «səhər günəşi» deməkdir. Yeni səhər açılır, günəş çıxır, həyat canlanır. «Səba-şəms» zərbi özündə bir neçə şöbəni cəmləşdirir. Burada «Səba-şəms»dən savayı «Hicaz», «Sarənc» şöbələri, «Qəməngiz» guşəsi ifa edilir. Dəstgahın bu «Səba-şəms» zərbinə düşməyi ona görədir ki, xanəndə

üçün nəfəs almağa imkan yaransın.

Ovşar, Ağcabədi rayonunun yaxınlığında yer adıdır. «Ovşarı» zərbi burada yaşayan ovşarların oxumağıdır. Bunun oxuması «Şüştər» üstündədir, zil yerdədir. Sonralar bundan bizim balabançı dəstələri də istifadə ediblər.

«Heydəri» zərbini çoxdandır ki, çalib-oxumurlar. Mən onu gənc xanəndə Alim Qasimova öyrətmişəm və onun ifasında lentə yazdırmışam. Bu zərb mugamı - «Heydəri»ni mən bir dəfə Cabbar Qaryağdı oğlu oxuyanda eşitmişəm. Onda mən

Alim Qasimov, Bəhram Mansurov və Elman Bədəlov. (8 avqust 1982)

ona sual verdim ki, Cabbar əmi, bəs niyə bu «Heydəri»ni oxumurlar? O da dedi ki, ona səs lazımdır, səsi olanlar da tənbellik eləyib oxumurlar. Dedim: «İndi oxuyarsan, qulaq asım görüm nə sayaqdır?» Cabbar əmi oxudu. «Şüştər» üstündə idi. Onu çox uzatsan, 3 dəqiqə oxumaq olar. O da zərb muğam hesabındadır. Sonralar erməni bəstəkarı Tigranyan «Anuş» operasında «Heydəri»dən istifadə edibdir. **Bu, bizim zərb musiqimizdir!**

Atamdan, əməmdən eşitdiyim «Üzzal» zərb muğamı vardı. Onu mən özüm «Hümayun» dəstgahında ifa edib lentə yazdırmışam.

Hərdən eşidirəm ki, deyirlər «Çoban-bayatı» adlı zərb muğamımız olub. Bu düz deyil. «Çoban-bayatı»-nı ilk dəfə tərda Qurban Primov çalıb, Cabbar əmi onun müşayiəti ilə bu muğamı oxuyubdur. Qurban dayı bu muğamı konsertlərdə solo çalanda, aradabir ritmik hava çalardı. Bu əslində təsnif idi. Bu təsnifin adı «Seyid Abbası»dır. Həmin təsnifi Hüseynqulu Sarabski oxuyardı.

Bir də eşitmişəm deyirlər ki, «Salami» zərb muğamı da olub. «Salami» nə zərb muğamı, nə də muğam guşəsidir. «salami» oyun havasına oxşar bir şeydir. Bu

«Salami» bir neçə hissədir. Məsələn, «Bayatı-Qacar»dan başlanır. «Şikəste-yi-fars»a qədər gəlir. Keçmiş xanəndələrdən Məşədi Məmməd bunu oxuyardı. Sonralar «Salami»ni Əhməd və Məmmədخان Bakıxanovlar çalıblar. İndi «Salami»ni nə çalan var, nə də oxuyan.

«Şikəstə»lərlə bağlı onu deyə bilərəm ki, «Şikəstə» şikəst sözündən götürülmüşdür. Yəni sınıq, qırılmış,, kövrək, məzlum, əzilmiş, yazıq deməkdir. Onun oxunması da, çalınması da yanıqlı, təsirli olmalıdır. Çünki bu sözün mənası bunu tələb edir. Odur ki, burada ən həzin və dərin duyğular, kövrək hisslər ifadə olunur. Ona görə də «Şikəstə»ləri hər müğənni oxuya bilmir, o, hər oxuyanda alınmır. Oxuyanın səsinə mələhət, həznilik olmalıdır ki, oxuduğu təsirli olsun. Onu lirik oxumaq lazımdır.

«Şikəstə»ləri «zərb» muğama qatmaq düzgün deyil. Çünki «zərb» muğam mərdlik rəmzini ifadə edirsə, «Şikəstə» onun əksini - zəiflik rəmzini ifadə edir.

Bu «Şikəstə»ləri xalqımız bir növ «bayatı»ların üstündə qurubdur. Bu «Şikəstə»lər ancaq Azərbaycan xalqına məxsusdur. «Şirvan şikəstəsi», «Sarıtorpaq şikəstəsi», «Kəsmə şikəstə», «Qarabağ şikəstəsi», «Mirzəcanı şikəstəsi»... «Şirvan şikəstəsi»nin ən gözəl ifaçısı aşıq Şakirdir. Bu «Şikəstə»

Yavər Kələntərli, Bəhram Mansurov, Tələt Bakıxanov.
(1976)

Bəhram Mansurov ailsı ilə – Münəvvər xanım, Aydın, Elxan, Eldar.
(1971)

«Zabul» muğamı üstündə gedir və yarandığı yerin adı ilə bağlıdır. «Saritorpaq şikəstəsi»ni də aşiq Şakir gözəl oxuyub. Şamaxıda Saritorpaq məhəlləsi vardır ki, bu da oranın oxumağıdır. Bu «Şikəstə» də «Zabul-segah» pərdəsindən başlanır. «Saritorpaq şikəstəsi»ni Yavər xanım və Haşım Kələntərlilər gözəl oxuyardılar.

«Kəsmə şikəstə»ni əsasən Bakıda oxuyardılar. Əvvəllər bunun ən Yaxşı ifaçıları Yavər xanım və Haşım Kələntərlilər idi. Onları camaat elə bu «Şikəstə»yə görə bir az da çox sevərdi. «Kəsmə şikəstə»ni sonralar bizim indiki müğənnilərdən Fatma Mehreliyeva çox gözəl oxuyub. O da «Şikəstə»də özünəməxsus dəyişikliklər edib, o yan-bu yanını artırıb. Onun ifasında bu «Şikəstə» çox məlahətli, çox həzin və şirin alınır, səsi qəlbə toxunur, qulaq asdıqca, dinləmək istəyirsən.

Hər adamın «Şikəstə» oxumağı düzgün deyil. Oxuyan bilməlidir ki, əgər onda alınmırsa, oxumasın, çox da ona deyirlər ki, oxu...

«Mirzəcanı şikəstəsi»ni aşiq Əsəddən, aşiq İbrahim Qaraçı oğlundan eşitmişəm. Sonralar o şikəstəni Üzeyir Hacıbəyov nota salıb, «Koroğlu» operasında ondan istifadə eləyibdir. Bu operada Həsən xanın məclisinin qonağı olan Əhsən paşa Koroğlu oxuyandan sonra deyir ki, aşiq, indi bir şikəstə. O zaman Koroğlu həmin «Şikəstə»ni oxuyur.

«Qarabağ şikəstəsi»ni atam Süleymandan öyrənmişəm. Mirzə Sadıqın çalgısını atam mənə çatdırıb. Bu «Şikəstə»də Mirzə Sadıqın çox gözəl xalları olub,

cingənə simlərə mizrabı vura-vura orada çox şirinliklər eləyib. Özü də bir növ «Şahnaz», «Müxalif» yolunda çalınır ki, bir az da həzin, yanıqlı çıxsın.

«Qarabağ şikəstəsi» Qarabağda yaranıb. Bunun Cabbar Qaryağdı oğlu, Hacı Hüsü, Keçəçi oğlu Məmməd kimi gözəl ifaçıları olubdur. Bu «Şikəstə»yə çox məlahətli, güclü, təsirli səs lazımdır. 1929-cu ildə mən «Qarabağ şikəstəsi»ni Keçəçi oğlu Məmməd oxuyanda görmüşəm. O, bu «Şikəstə»ni oxuyanda o qədər nəfəs verirdi ki, adamın lap ürəyi çəkilirdi ki, görəsən bu indi dayanar, ya yox.

«Qarabağ şikəstəsi»nin ən gözəl ifaçılarından biri də qarmonçalan Abutalıb idi. Bakıda onunla bir məclisdə olmuşam. O, tar da çalardı. Seyid Şuşinski ilə yoldaş idilər. Mən hələ Abutalıb kimi «Şikəstə» çalan görməmişəm. Heç xəyalıma da gəlmir ki, o cürə «Şikəstə» çala bilərlər. O, elə çalırdı ki, adam heyran qalırdı.

Bu axırlarda «Qarabağ şikəstəsi»nin çalğısını dəyişdiriblər. Əvvəllər «Qarabağ şikəstəsi» yanıqlı, təsirli ifa olunardı, ona görə də qəşəng çıxardı. Amma sonra doktor İoanesyan onu dəyişib saldı bizim orkestrə, necə ki, indi səslənir (**bunun «Şikəstəyə dəxli yoxdur, bu, çox kobuddur!**). Özü də bu «Şikəstə»ni hər adam da oxuya bilmir, müəyyən xanəndələr oxuyurlar.

Əbülfət Əliyev, Bəhram Mansurov, Fərhad Dadaşov radioda konsert zamanı.
(1949)

Leyla Bədərbəyli, Bəhram Mansurov, Səkinə İsmayılova Dram Teatrının 110 illik yubiley gecəsində.

«Rast» muğamı dəramədlə, yəni «Novruz-rəvəndə» ilə başlanır. «Novruz» təzə, «Rəvəndə» rəvan, düz yol deməkdir. «Novruz-rəvəndə» ilə «bərdəşt» eləyirsən, gəlib düşürsən «Mayeyi-rast»a. «Mayeyi-rast» qurtaranda gəlib düşür «Üşşaq» şöbəsinə. «Üşşaq» aşiqlərin cəmi d e m ə k d i r .

«Üşşaq»dan keçir «Hüseyni»yə . «Hüseyni» gözəl, zərif deməkdir. «Hüseyni»dən sonra gəlir «Vilayəti». Bu, vilayət, ölkə deməkdir. «Vilayəti»dən sonra oraya bir parça da ayrı hissə əlavə olunub, adı «Dilkəş»dir (bu şöbəni muğama bizim qocaman, məşhur xanəndəmiz Seyid Şuşinski salmışdır). «Dilkəş», yəni ürəkəçan deməkdir. Bundan sonra gəlir «Xocəstə» şöbəsi. Bununla xanəndələr «Şikəsteyi-fars»la «Segah»ın oxuyub-çalınmasını birləşdiriblər, şirin nəfəslərini, şirin boğazlarını qarışdırıblar, bununla da məlahətli, ürəyəyatan bir muğam şöbəsi əmələ gəlmişdir ki, ona da «Xocəstə» deyirlər. «Xocəstə»dən sonra gəlir «Xavəran» şöbəsi. Bu ad yer adından götürülmüşdür. «Xavəran» «Ərak» şöbəsinə keçiddir, yol açır. «Ərak»dan sonra gəlir «Pəncgah» şöbəsi. «Pəncgah» «Rast» dəstgahının beşinci hissəsi hesab olunur. «Pəncgah»dan sonra gəlir «Rak» şöbəsi. Mən bu «Rak» sözünün mənasını çox axtarmışam, alimlərimizdən də xəbər almışam. Heç kəs mənə dürüst cavab verə bilməyib. Kürdəxanıda bir alim var, Məşədi Hüseynağa adında, mən ondan soruşdum ki, bu «Rak»ın mənası nədir, nə deməkdir? Dedi: «Bu saat lüğəti verərəm, özün oxuyarsan». O, bir kitab gətirib açdı, mənə dedi: «Gəl, oxu». Bu, köhnə, qədim lüğət kitabı idi. «Rak» sözünün mənası orada üç cürə yazılmışdı: həm iynənin saplanan yeri, həm qoçun buynuzlarının arası, həm də doğanaq. Biz hər halda musiqiyə uyğunlaşan o iynənin saplanan yerini götürmüşük. Ona görə ki, «Rast» dəstgahının «Pəncgah» şöbəsinin qurtaracağında bu «Rak» çalınır. «Rak»dan verir «Qərai» şöbəsinə. «Qərai» bir yerdə dayanmaq, qərar tutmaq deməkdir. «Qərai»ni çalıb, gəlib düşürük «Rast»a. «Rast»ı «Dehri» ilə bağlayırıq, yəni «Rast»a düşəndə «Dehri»

çalırsan. Dehri Hindistanda Dehli şəhərinin yaxınlığındakı yer adıdır. «Dehri» şöbəsi «Rast» dəstgahını tamamlayır.

«Şur» muğamının adı şur sözündən götürülmüşdür. «Şur» fars kəlməsidir, qarışıqlıq, şənlik deməkdir.

Əvvəllər «Şur» dəstgahının şöbələri başqa cürə idi. Məsələn, «Şur-şahnaz» olmayıb, «Şəhr-aşub» adında şöbə çalınardı. O şöbədən də gəlib düşürdün düz «Səba-şəms»ə. Amma hal-hazırda «Şəhr-aşub» şöbəsinin yerinə «Şur-şahnaz» çalırlar. Sonra «Şahnaz-xara», «Bayatı-türk», «Şikəsteyi-fars», «Əşiran» çalınır. Beləliklə, biz bu «Şur» dəstgahını dəyişmişik, qədimdəkindən ayırmışıq. Bu «Şur», Azərbaycanda yaranıb, belə də inkişaf edib.

Bu dəyişikliklər xanəndələrin səs «quruluşundan» əmələ gəlir. 19-cu əsrin xanəndələri çox güclü səsə malik olublar. Ona görə də indi bəmdə oxunan bir çox şöbələr o vaxt onların səsləri ilə əlaqədar olaraq zildə oxunardı. Məsələn, «Şur» dəstgahının «Sərənc» şöbəsindən sonra oxunardı: «Dügh», «Zəmin-xarə», «Şah Xətai», «Guşeyi-bayatı-Qacar», oradan ayaq verilirdi, gəlirdi «Nişibi-fəraz». «Naşibi-fəraz»dan sonra da gəlib düşürdü «Şur»a, bununla da dəstgah tamam olurdu.

Şahmalı Hacıyev (Kürd oğlu) və Bəhram Mansurov.
(1958)

Bəhram Mansurov ailəsi ilə. (1971)

«Bayatı-türk» - bu şöbənin adı Azərbaycanla bağlıdır. Bərdənin yaxınlığında Bayat kəndi vardır ki, orada bayatlar yaşayıblar.

«Hicaz» 2 cürədir: «Hicaz-Əcəmi» və «Hicaz-Ərəbi». «Hicaz-Əcəmi» biz azərbaycanlılara, «Hicaz-ərəbi» ərəblərə aiddir. Ərəb ölkəsində Hicaz muxtar vilayəti vardır ki, bu da oranın oxumağıdır.

«Sarənc» - ona «Sarəng»də deyirlər. «Sarənc»in zil yerinə «Qəməngiz»deyilir, yəni qəm gətirən. «Qəməngiz»dən sonda «Nişibi-fəraz»gəlir. «Nişibi-fəraz» aşağı-yuxarı deməkdir. Xanəndə bu hissədən sonra ayaq verib, «Mayeyi-şur»a düşür.

«Şəhr-aşub» şödəsini atam Məşədi Süleymandan öyrənmişəm. O danışardı ki, «Səba-şəms»ə düşməzdən əvvəl «Şəhr-aşub»u çalıb-oxuyarmışlar. 1923-29-cu illərdə atam Məşədi Süleymanın musiqi məclislərinə gələn xanəndə Məşədi Mövsüm həmişə «Şur»da «Səbai-şəms»dən əlavə «Şəhr-aşub» şöbəsinə ifa edərmiş. Sonra xanəndələr «Hicaz» pərdəsində «Bayatı-kürd», «Dəşti», «Gövhəri», «Mehdi zərrabi» və nəhayət, «Sarənc»də bəmə düşürdülər. «Sarənc»dən sonra «Zəmin-xarə» ilə dəstgah bitirdi. Dəstgahın ən ləzzətli yeri «Səba-şəms»dən başlanırdı. Lakin indiki «Şur»da «Səba-şəms» dəstgahın axırına düşür, xanəndə «Səba-şəms» yerinə çatdığı vaxt artıq yorulur, muğamın yüksək

Bəhram Mansurov. (1980)

mərhləsi bir qədər solğun çıxır.

«Əbu-əta» İranda yayılmış muğamdır. Biz o hissənin yerinə «Sarənc» çalib-oxumuşuq. «Əbu-əta» «Dilkəş» ilə çox yaxındır, bir pərdədir, çalğıları «Şur» yolundadır.

«Dəşti» avaz etibarilə «Bayatı-kürdə yaxındır. Onun adı Azərbaycan muğamları sırasına müasir dövrdə qoşulub. Əvvəllər «Dəşti» «Şur» köklü muğamlarda, o cümlədən «Bayatı-kürdə»də guşə kimi ifa olunub. Xanəndələrimiz «Dəşti»ni sərbəst muğam kimi də ifa ediblər.

«Şur» dəstgahını keçmişdən ta indiyə kimi cürbəcür variantlarda çalıblar. Lap qədimdə «Şur»u «Bərdaşt»la başlayardılar. «Maye»də bir az «Şur» oxunurdu, sonra keçib «Şəhr-aşub» oxunurdu, burdan da düz gəlirdilər «Səbai-şəms»ə, bunu da çalib düşürdülər «Hicaz»a.

19-cu əsrin axırlarında «Şur»u başqa bir variantda çalardılar. «Şur»un «Maye»sini çalıb qurtarandan sonra burada çoxlu xırda hissələr vardır ki, onları da çalib-qurtardıqdan sonra «Şur-şahnaz», «Dilkəş», «Bayatı-türk». «Dügah»,

«Bayatı-Qacar», «Şikəsteyi-fars», «Əşiran», «Səba-şəms» gəlirdi. Bu şöbə və guşələr not hesabı ilə cərgə ilə bir-birinin ardınca gəlirlər. Xanəndə «Səba-şəms»də bir ağız oxuyandan sonra zərb çalınır, sonra o, «Hicaz»a keçir. «Hicaz»dan sonra bəzən «Bayatı-kürd», bəzən «Dəşti», bəzən də «Şah Xətai» oxuyurdular. Ordan da gəlib düşürdülər «Sarənc»ə, sonra üstünü - «Qəməngiz» oxuyurdular. «Qəməngiz»dən sonra ayaq verirdilər, təzədən gəlib düşürdülər «Dügah»a, «Zəmin-xarə»yə, oradan da ayaq verirdilər «Nişibi-fəraz»a və bununla da «Şur» tamamlanırdı.

Biz, yaşlı nəsil, Şəkili Ələsgər, Cabbar əmi, Seyid kimi, Mirzə Mansur kimi sənətkarlardan görüb-götürmüşük. Bu barədə gənclərimizin vəziyyəti bir qədər çətinidir. Şübhəsiz, bizim də vəzifəmiz bildiyimizi onlardan əsirgəməmək, gənclərə kömək etməkdir. Əlbəttə, gənc ifaçılarımızın çalmağında, oxumağında qüsurlar az deyil. Bəziləri «Mahur» muğamını tamamilə «Rast» muğamı kimi çalır. «Zəmin-xarə»sini «Bayatı-Qacar»dan ayırmaq olmur. Öyrənmək heç zaman gec deyil. Lakin bilməyib baş gırləmək yaramaz.

«Nəva-Nişapur» muğamı barədə onu deyə bilərəm ki, «Şur» muğamına yaxındır. «Şur» dəstgahınan bərdəştini «Nəva» ilə başlayırsan. Buna baxmayaraq

Alim Qasimov, Bəhram Mansurov, Tələt Bakıxanov Səmərqənd simpoziumunda çıxış zamanı (1983)

«Nəva-Nişapur» özü müstəqil kiçik bir dəstgahdır.

«Nişapur» Xorasan əyalətində şəhərdir. Bu muğam hissəsi də həmin şəhərdə oxunduğundan o yerin adı ilə adlanır. Bu iki yerdə oxunan kiçik muğam hissələrini birləşdirib eləyiblər «Nəva-Nişapur» dəstgahı. «Nəva-Nişapur» dəstgahı bu

Bəstəkar Oqtay Rəcəbov və Bəhram Mansurov "Məktəblilərin Musiqi Klubu" verilişində (1981)

hissələrdən ibarətdir: «Nəva» bəmdə, sonra isə zildə çalınır. «Nişapur» «Pəhləvi», «Kərküki», «Nəva» və yenə «Nişapur» ilə muğam tamamlanır.

«Şur» kökündə olan muğamlardan «Şahnaz» və «Rahab»ı göstərə bilərik.

«Şahnaz» muğamı iki cür ifa olunur. Birinci, «Kürd-şahnaz» adlanır. «Kürd-şahnaz»ın şöbələri bunlardır: «Şahnaz», «Şahnaz-xara», «Kürd», «Şəqqi-şahnaz» və «Azərbaycan». Bu muğamı daha çox qadın xanəndələri ifa edirlər. İkinci isə «Şahnaz» adlanır. Burada bütün şöbələr «Kürdü-şahnaz»da olduğu kimidir. Təkcə «Kürdü» şöbəsi buraxılıb.

«Rahab» muğamı «Şur» ailəsinin ən maraqlı, eyni zamanda nadir ifa olunan bir üzvüdür. «Şur»a avazca çox yaxın olan bu muğamı həmişə ustad xanəndələr ifa edirlər. «Rahab»ı yaxşı bəm səsi olan pəsxan xanəndələr oxuyurlar. «Rahab»ın şöbələri bunlardır: «Bəzmigah», «Rahab», «Dilruba» və «Əmiri».

«Şüştər» muğamının adı İranda - İsfahan və Şiraz şəhərləri arasında yerləşən eyni adlı yerin adı ilə bağlıdır. «Şüştər» muğamında klassik xanəndə və

sazəndələrimiz «Əmiri», «Şüştər», «Məsnəvi», «Moləvi», «Bidad» şöbələrini ifa edirlər. «Əmiri» şöbəsi xanəndələr tərəfindən «Bərdəşt» əvəzində oxunurdu. Maraqlı cəhəti də bu idi ki, «Əmiri»ni «Rahab» kimi başlayıb, sonra «Şüştər»ə keçirdilər. Bu muğamın gözəl ifaçılarından biri Ələsgər Abdullayev olub. «Şüştər»in müasir xanəndələr tərəfindən az ifa olunmasının əsas səbəblərindən biri muğamın həm texniki, həm də nəzəri cəhətdən mürəkkəbliyidir. Bütün bunlara baxmayaraq xanəndələrimizin ifasında «Şüştər» muğamının gözəl lent yazıları vardır.

«Segah» muğamı Qafqazda, o cümlədən, Azərbaycanda inkişaf etmiş və çox sevilən muğamlardan biridir. Bu muğam o qədər qəlbə yatımlı, şirin və məlahətlidir ki, sazəndə və xanəndələr onu xüsusi məharətlə ifa edirlər. «Segah» məhəbbət tərənnüm edir, yanıqlıdır, qəmlidir, safdır.

Şərq ölkələrində «Segah»ın yalnız bir növdən ibarət olduğu halda, Azərbaycanda «Segah»ın bir neçə növü vardır: «Zabul-segah», «Orta segah», «Mirzə Hüseyn segahı», «Xaric segah» və i. a. Bütün bu segahların hər biri ayrı-ayrılıqda bitkindir, müxtəlif ucalıqlarda və pərdələrdə səslənir. «Segah» həmişə adicə «Segah» adlanıb. Onu dəstgah halında deməyiblər. «Zabul-segah» dəstgah hesab olunur. «Zabul» dəstgahının daxilində çalınan «Segah»a «Orta segah» deyilir. «Zabul» və «Segah» muğamları ayrı-ayrı çalındıqda dəstgah hesab olunmur. Amma «Zabul-segah» deyəndə bu məlum şeydir ki, dəstgahdır. «Zabul-segah» dəstgahı digər «Segah»lardan ən böyüyü sayılır. Çünki biri o birinin «bəm» və «zil»ini tamamlayır. Tarın birinci pərdəsindən başlayır, ta axıncı pərdəsinə qədər gedir. «Segah» bu dəstgahın daxilində bir şöbə kimidir. «Segah»ı bütün pərdələrdə çalmaq və

Bəhram Mansurov və İraqın məşhur ud çalanı Salah əl-Mehdi
(Səmərqənd, 1983)

Mehdi Məmmədov və Bəhram Mansurov opera teatrında bədii şurada
(1973)

oxumaq olar. O baxır kim onu nə sayaq qavrayır.

«Segah»ın müxtəlif varianlarındakı adlarının izahı xanəndələrin səslərinin gücü ilə əlaqədardır. Məsələn, qocaman müğənnimiz Haşım Kələntərli not hesabı ilə «sol» kökündə, muğam dili ilə desək, «Zabul» pərdəsində oxuyurdu. Onun səsi orada işlədiyinə, yaxşı səsləndiyinə görə həmişə deyirdilər ki, «Haşım segahı» çal. «Haşım segahı» təkdir. Amma şirindir. Onun əvvəli, sonrası muğam yolu ilə düz gəlmir. Bu «Segah»ın variantları cürbəcürdür. Məsələn, Qarabağ xanəndələrinin səsləri çox güclü və çox məlahətli olduğundan onlar həmişə «Yetim segah» oxuyublar. Həmə «Yetim segah» sözünün mənasını atam Məşədi Süleymandan soruşduqda, o mənə deyirdi ki, atasız-anasız uşağa yetim deyirlər. Bu «Segah»ın da ətrafında muğam şöbələri yoxdur, təkdir, bir tarın mayəsində çalınır - bəmdə və zildə. Ona görə də «Yetim segah» adlanır. «Xaric segah» da həmçinin, bu cür bir bəmdə, bir də zildə çalınır. Yerləri ayrı olduğuna görə ona «Xaric segah» deyirlər. Bizim ustad tarzənimiz Mirzə Sadiq həmin «Yetim segah»a «Müxalif» və «Məsnevi» şöbələrini əlavə edib ki, bu «Segah» böyüsün, genişlənsin, «yetimlikdən» çıxsın. Mirzə Salıq bu əlavələrdən sonra Mirzə Hüseyn adlı bir xanəndə ilə məclisdə bu «Segah»ı çalib-oxuyurlar. Xanəndə elə gözəl oxuyur ki, muğam onun adı ilə «Mirzə Hüseyn segahı» adlanır. «Mirzə Hüseyn segahı» başlanır «Müxalif»lə, sonra gəlir «Məsnevi» - «Segah»ın mayəsi, sonra «Zil-segah» çalınır, «Şikəsteyi-fars», «Mübərriqə» ilə ayaq verilir. oruşduqda, o mənə deyirdi ki, atasız-anasız uşağa yetim deyirlər. Bu «Segah»ın

Bəhram Mansurov, Hamlet Qurbanov, Gülxar Həsənova, Eldar Mansurov (1973)

da ətrafında muğam şöbələri yoxdur, təkdir, bir tarın mayəsində çalınır - bəmdə və zildə. Ona görə də «Yetim segah» adlanır. «Xaric segah» da həmçinin, bu cür bir bəmdə, bir də zildə çalınır. Yerləri ayrı olduğuna görə ona «Xaric segah» deyirlər. Bizim ustad tarzənimiz Mirzə Sadiq həmin «Yetim segah»a «Müxalif» və «Məsnəvi» şöbələrini əlavə edib ki, bu «Segah» böyüsün, genişlənsin, «yetimlikdən» çıxsın. Mirzə Salıq bu əlavələrdən sonra Mirzə Hüseyn adlı bir xanəndə ilə məclisdə bu «Segah»ı çalıb-oxuyurlar. Xanəndə elə gözəl oxuyur ki, muğam onun adı ilə «Mirzə Hüseyn segahı» adlanır. «Mirzə Hüseyn segahı» başlanır «Müxalif»lə, sonra gəlir «Məsnəvi» - «Segah»ın mayəsi, sonra «Zil-segah» çalınır, «Şikəsteyi-fars», «Mübərriqə» ilə ayaq verilir.

«Zabul-segah»da «Zabul», «Mübərriqə», «Manəndi-müxalif», «Muye», «Segah», «Məxlut», «Xavəran», «Ərak», «Hissar», «Müxalif», «Tərkib», «Məsnəvi» və «Zabul» ilə tamamlanır.

«Yetim segah»ı qarabağlı İslam Abdullayev o qədər gözəl oxuyardı ki, ona «Segah İslam» deyərdilər. Bu «Segah»ı Cabbar əmi də yaxşı oxuyardı, amma «Yetim segah»ı İslam Abdullayev kimi oxuyan yox idi. «Haşım segah»ı Haşımın qabaq Üzeyir Hacıbəyov «Əsli və Kəram» operasında birinci pərdədə «sol» yerində istifadə edib. Məsələn, el arasında asan olmaqdan ötrü deyərdilər ki,

Bəhram Mansurov televiziya "Leylilər" verlişində. (1984)

«Haşım segah»-ı çal. «Haşım segah»-ı deyəndə məlum olur ki, hənsi pərdədən çalacağam. Oxuyan həmişə o yerdə oxumur, bir də görürsən ki, səsi düz olmur, deyir başqa pərdədə çal. Bu o demək deyil ki, indi kim oxudu, desin ki, bunu mən yaratmışam. Yox, «Segah» çoxdan yaranmış bir muğamdır. Ola bilər ki, Sarabski də onu oxuyub qəşəngləşdirib. Bu ayrı məsələdir. Amma yaradıb? Yox!. Bu muğam ondan çox-çox qabaq yaranıb. İfaçılıqda demək olar ki, bunu filankəs gözəl oxuyub. Yoxsa «Segah» bizim bu yaxın əsrdə yox, çox-çox qədimdə yaranmış muğamdır.

«Çahargah» muğamının adı demək olar ki, bir çox Şərq xalqlarının musiqisində vardır. «Çahargah» özü qəhrəmanlığı, şücaəti, igidliyi tərənnüm edir. «Çahargah» kəlməsi fars sözündən götürülmüşdür. «Çahar» - dörd deməkdir, «gah» isə fars dilində isimlərin axırına gəlib, zaman, yer mənası verən şəkilçidir. «Çahargah» muğamının mənasını iki cür söyləyirlər. Birinci odur ki, bu muğam əsasən 4 böyük şöbədən ibarətdir: «Cövhəri», «Hissar», «Muxalif», «Mənsuriyyə». Bir də başqa bir rəvayət vardır ki, «Çahargah» ilin fəsilələrindən götürülmüşdür: yaz, yay, payız, qış,

Başqa bir rəvayətə görə keçmişdə iki qəbilə bir-biri ilə düz gəlmirmişlər. «Çahargah»-ın başlanğıcı həmin qəbilələrin arasında barışıq üçün danışiq aparılmasını göstərir. Qəbilənin biri çox tərs olur, barışıq qəbul etmir. Qəbul eləməyəndə «Bəstə-Nigar» çalınıb oxunur. Rəqib tərəfi xoşluqla razılığa gətirmək istəyirlər. Lakin tərəf-müqabil barışıqla razılaşırmı və bu zaman iki qəbilənin arasında «Hissar» çəkilir, başlanır car çəkilməyə. Bu vaxt «Muxalif» oxunur.

«Müxalif»dən sonra «Qərra» çalınır, sonra burada «Müxalif» (müxalif - zidd, əks, uyğun olmayan deməkdir) başlanır, düşmən üzə-üzə dayanır, burada müharibə başlanır, cənglə zərb «Mənsuriyyə» çalınır. Meydan qızışır, sərkərdə nəre çəkir və bu zaman «Üzzal» çalınır. Tərəf-müqabil məğlub olur. Həmə «məğlub» da bu vaxt oxunur. «Çahargah»a ayaq verilir, müharibə qurtarır. «Məğlub» «Çahargah»ın sonudur.

«Bayatı-Şiraz» muğamlarımızın gəlinidir. «Bayatı-Şiraz» müstəqil muğam kimi yalnız keçən əsrin axırlarından mövcuddur. Bundan əvvəl «Bayatı-Şiraz», «Bayatı-İsfahan» dəstgahında bu şöbələr çalınardı: «Bərdaşt», «Gərduniyyə», «Nişibi-fəraz», «İsfahanək», ««Bayatı-İsfahan», «Xosrovan», «Nühif», «Hacı-yuni», «Naleyi-zəmbur», «Məsnəvi», «Pəhləvi», «Bayatı-kürd», «Qatar», «Bayatı-əcəm», «Gəbri», «Baba Tahir», «Azərbaycan», «Əbül-çəp», «Bayatı-Şiraz», «Xavəran», «Üzzal», «Dilruba» və nəhayət, «maye»yə ayaq verilir.

Sonralar bu 22 şöbə və guşədən ibarət «Bayatı-İsfahan» dəstgahından «Bayatı-kürd» şöbəsi ayrılır. «Bayatı-kürd»ü müstəqil dəstgah şəklində ilk dəfə Cabbar Qaryağdı oğlu ifa edib. Onun oxuduğu «Bayatı-kürd» muğamı eşidənlərin hafizəsində həmişəlik həkk olunubdur. Cabbarın oxuduğu «Bayatı-kürd»dən indiyədək heç kəsdə eşitməmişəm. Beləliklə, «Bayatı-İsfahan» dəstgahından «Bayatı-kürd» ayrıldıqdan sonra, yerdə qalan hissələr «Bayatı-Şiraz» muğamını

Bəhram Mansurov aşıqlar qurultayında
(1984)

Bəhram Mansurov Qəndab Quliyeva ilə "Muğam axşamı"nın çekilişində (1984)

təşkil edir. Müasir «Bayatı-Şiraz» muğamında bu şöbələr ifa edilir: «Bərdaşt», «Nişibi-fəraz», «Bayatı-İsfahan», «Zil bayatı-Şiraz», «Xavəran», «Üzzal» və bununla da ayaq verilir. «Mayə»də qurtarır.

Azərbaycan musiqisindən fərqli olaraq İran musiqisində mövcud olan «Bayatı-İsfahan» dəstgahı öz adını dəyişməmişdir. Bizim «Bayatı-Şiraz» muğamına İranda «Bayatı-İsfahan» deyirlər. «Bayatı-Şiraz» və «Bayatı-İsfahan» muğamlarında olan maraqlı faktlardan biri də odur ki, İran musiqisində «Bayatı-Şiraz» «Bayatı-İsfahan» dəstgahına daxildir. Azərbaycan musiqisində isə tərsinə - «Bayatı-İsfahan» «Bayatı-Şiraz» dəstgahına daxildir. «Bayatı-İsfahan» böyük şöbə olduğuna görə onu təsniflə oxuyub qurtarırdılar. Əsas fərqlərdən biri də odur ki, bizim xanəndələr çox hünerli oxuyan olublar. Onlar «si» kökündə oxuyurlar. Onların öhdəsindən gəlmək çox çətin işdir, zil pərdələrdə oxuyurlar. İran xanəndələri isə «lya» kökündə oxuyurlar. Odur ki, «Bayatı-Şiraz 19-cu əsrin ikinci yarısından bu yana inkişaf eləyib, özü də Azərbaycanda! Beləliklə, «Bayatı-İsfahan» ayrıdır, «Bayatı-Şiraz» ayrı.

Nə üçünsə «Bayatı-kürd» muğamı xanəndələrimiz tərəfindən çox nadir hallarda ifa edilir. «Bayatı-kürd»ü ancaq instrumental ifadə eşidirik. Qeyd edim ki, olduqca qüvvətli və zil səsə malik olan Cabbar Qaryağdı oğlu «Bayatı-kürd»də 10 şöbə və guşə ifa edərdi. Həmən şöbələr bunlardır: «Hacı-yuni», «Naleyi-zəmbur»,

«Məsnevi», «Pəhləvi», «Bayatı-kürd», «Qatar», «Bayatı-əcəm», «Kəbri», «Baba Tahir», «Azərbaycan».

Klassik xanəndələrimizdən Seyid Şuşinskiyin ifasında «Bayatı-kürd» muğamı vaxtı ilə lentə yazılıb. Müasir ifaçılardan isə bu muğamı gənc xanəndə Alim Qasimov gözəl oxuyur. Onun ifasında bu muğamı mənim müşayiətimlə üçlükdə vala da yazdırmışdıq.

«Hümayun» muğamı ifaçılıq təcrübəmizdə o qədər də çox işlənməyən dəstgahdır. «Rast», «Şur», «Segah», «Bayatı-Şiraz» kimi muğamlara nisbətən «Hümayun»u daha az xanəndə və sazəndənin ifasında eşitmək olar. Bəlkə buna görə də onun bəzi guşələri unudulub, muğam cılızlaşıb və hətta xarakterini də bir qədər itirib. «Hümayun» deyəndə nəşə bir əzəmət, vüqar, qürur düşünülməlidir. Çünki «Hümayun» adı altında ustadlarımız şahənəlik başa düşüblər və bizə də tövsiyyə ediblər. Ancaq indi çalınan bəzi «Hümayun»larda kədər, qəm elə həddə çatıb ki, elə bil matəm musiqisidir. İndiyədək Azərbaycanda tanınan «Hümayun» iki cür ifa edilib. Bunlardan biri «İran Hümayun»u, ikincisi

«Qafqaz Hümayun»u adı ilə tanınıb. «İran Hümayun»u daha yığcamdır və bəmdə ifa edilir. Onun diapozonu kiçikdir. «İran Hümayun»u bu şöbələrdən ibarətdir: «Hümayun», «Bayatı-feyli», «Məsnevi», «Tərkib». «Qafqaz Hümayun»u daha genişdir və nisbətən zildə ifa edilir. Onu çalıb-oxumaq hər xanəndənin, hər sazəndənin işi deyil. «Qafqaz Hümayun»unu ustadımız Mirzə Sadiq düzəldibdir.

Vaxtı ilə mən bizim evdə bu «Hümayun»u oxuyan Əbdülbağı Zülalovu görmüşəm. Bir də Hacı Hüsü oxuyub. Onlardan sonra mən bu «Hümayun»u oxuyan görməmişəm. Müharibədən sonra birinci dəfə «Hümayun» oxuyan Əbülfət Əliyev olub. O oxuyan «Hümayun», «İran Hümayun»u yolundadır, bəmdədir, ayrı pərdədir. Bundan sonra camaatımız başladı yavaş-yavaş «Hümayun» sifariş

Bəhrəm Mansurov və Moskvəli musiqişünas Mixail Tarakanov (1982)

Bəhram və Münəvvər xanım Mansurovlar (1966)

verməyə. O biri xanəndələr də məcbur oldular xırda-xırda öyrənməyə. Odur ki, indi «Hümayun» da oxuyurlar. Amma bu «Hümayun» ki, biz çalıb-oxuyuruq, bunu heç kim oxuyub-çalmır. Çünki bu çətindir, bunun pərdələri dəyişir. mən dörd aya yaxın bu «Hümayun»u Alim

Qasimovla məşq edib ona öyrətmişəm. «Qafqaz Hümayun»unun şöbələri bunlardır: «Hümayun», «Feyli», «Məsnəvi», «Tərkib», «Bidad», «Saqinamə», «Üzzal», «Məxluq», «Dilruba», «Bəxtiyari».

Biz bu muğam üçün Mirzə Sadığa borcluyuq. «Hümayun»dan başqa o, bir-iki muğamın da yerini dəyişib. Məsələn, «Rahab»ın yerini dəyişib ki, bizim Azərbaycan oxuyanları üçün oxumağa imkan olsun.

Bizim bəzi ifaçılar «Hümayun» dəstgahında «Mayə» şöbəindən sonra «Şüştər»in də «Mayə»sini çalırlar, sonra isə «Tərkib»... Amma dəstgah içərisində yeni bir dəstgah doğru deyil. Çünki «Hümayun»un «Mayə»sindən sonra yenə «Mayə» ifa etmək, ondan tamamilə uzaqlaşmaq deməkdir. Elə bil «Hümayun»un «Mayə»si «Şüştər» dəstgahı üçün giriş vəzifəsi daşıyır. «Hümayun»un öz yeri var, «Şüştər»in öz yeri. Ancaq bir məsələ var ki, «Hümayun»un və «Şüştər»in səs düzümü uyğun gəlir. Buna görə də bəzi xırda guşələrin hər iki muğamda təkrar edilməsinə yol verilir. Məsələn, elə mən özüm də «Hümayun»da «Bidad» guşəsini çalıram. «Bidad» özü-özlüyündə «Şüştər» muğamına ziddir. Lakin muğamın əsas şöbəsi olan «Mayə»nin təkrarı səhvdir. Bir də bilirsiniz, bu dediklərimi mən özümdən icad etməmişəm. Mən də öz ustadlarımdan - əmim Mirzə Mansurdan və atamdan öyrənmişəm və bildiklərimi də gənc xanəndə və sazəndələrimizə deyirəm. Onlar da özləri üçün nəticə çıxarsınlar.

Bəzi muğamlarımızda oxunan «Saqinamə» barədə də bir neçə söz demək istəyirəm. «Saqinamə»lər itməkdə olan musiqi parçalarındandır. Hal-hazırda iki «Saqinamə» qalıb, biri «Şur»da, o birisi isə «Hümayun»da. «Saqinamə» sözü Şərq poeziyasından gəlib. «Məsnəvi», «Kərayili» muğam şöbələri kimi. Atam danışardı ki, keçmişdə muğamları saat yarım, iki saat oxuyardılar. Camaat yorulmasın deyər, orada bir «Saqinamə» çalardılar. «Saqinamə» çalınan vaxtı

görürdün ki, məclisdə bir canlanma başlayırdı, qulluqçular isə əllərində məcməyi, məclsdəkilər üçün çay, şərbət, su gətirib paylayırdılar. Bir növ məclis əhlinə kiçik istirahət verilirdi və sonra yenə də dəstgahın davamı çalınırdı. Bu «Saqinamə»lər demək olar ki, o vaxtı bütün dəstgah muğamlarımızda olub.

Yadımdadı, Abşeronun toy məclislərində Cabbar Qaryağdı oğlu dəstgahların içərisində çox vaxt «Saqinamə» oxuyurdu. Mən ona deyəndə ki, Cabbar əmi, atamdan eşitmişəm ki, bu «Saqinamə»ləri ancaq sazəndələr çalıblar, heç yerdə oxumayıblar, o, mənə belə dedi: «Bunların musiqisi gözəldir, çox xoşuma gəlir. Gələcəkdə bu havalar yaddan çıxmasın deyə, onlara söz qoşmuşam, həm də oxumaqla daha yaxşı çıxır», «Saqinamə»lər təsnifə oxşar havalardır.

Arzularım, niyyətlərim böyükdür. Ömürdən, taledən şikayətlənə bilmərəm. Xoşbəxtəm. Xoşbəxtəm ona görə ki, öz sevincimi, xoşbəxtliyimi xalqımla bölüşürəm. Gənclərə, tələbələrimə, oğlanlarıma baxıb düşünürəm, görəsən, onlar mənim qoyduğum mirası - musiqini mənim kimi təbliğ edəcəklərmi?

Operada mənimlə çiyin-çiyinə çalışan Elxanıma baxıram, görəsən...

Arzular bir ömrə sığmır. Ömür qıysa...

Tərtibçilər:

**Münəvvər Mansurova
Eldar Mansurov**

Redaktorlar:

**İsmayıl Dadaşov
İkram Əliyev**

Kompüter dizaynı:

Emil Qasımov

Mansurov Bəhram

Xatirələr.

Bakı, 2006.

ISBN 5-86-874-046-7

“EQ” nəşriyyatı, 2006

© ELDAR MANSUROV